

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

С. С. ВІТВИЦЬКИЙ, Є. С. НАЗИМКО, Т. І. ТІТОЧКА

**ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ
ВІД ПОКАРАННЯ
ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ:
МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПРАВОВІ СТАНДАРТИ**

МОНОГРАФІЯ

Київ
ВД «ДЯКОР»
2021

Рекомендовано до друку
Вченою радою Донецького юридичного інституту МВС України
(протокол № 7 від «01» лютого 2021 р.)

Рецензенти

Олександр Миколайович Джужа, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Сергій Іванович Халимон, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії дослідження проблем юридичного та організаційного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України, доктор юридичних наук, професор

Вітвіцький С. С., Назимко Є. С., Тіточка Т. І.

Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: міжнародні та європейські правові стандарти : монографія / С. С. Вітвіцький, Є. С. Назимко, Т. І. Тіточка. – Київ: ВД «Дакор», 2021. –134с.

ISBN 978-617-7679-70-6

Монографію присвячено дослідженню міжнародних та європейських правових стандартів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. У книзі розглянуто особливості застосування компаративного методу в кримінально-правових дослідженнях, запропоновано поняття та структуру юридичної компаративістики. Надано загальну характеристику міжнародного законодавства з питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, проаналізовано історичні аспекти формування інституту та сучасний стан його розвитку. Викладені основні підходи до реалізації принципів інституту звільнення від покарання в межах європейського кримінального права, визначено європейські стандарти звільнення підлітків від покарання та його відбування. Із урахуванням міжнародного та європейського досвіду визначено напрямки вдосконалення ювенальної кримінально-правової політики в Україні.

Книга розрахована на працівників правоохоронних органів, вчених, представників громадських організацій, здобувачів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться проблемами ювенального кримінального права та юридичною компаративістикою.

УДК

© Донецький юридичний інститут
МВС України, 2021

© Вітвіцький С. С., Назимко Є. С., Тіточка Т. І., 2021
© ТОВ «ВД «Дакор», 2021

ISBN 978-617-7679-71-3

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПАРАТИВНОГО МЕТОДУ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	8
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ ...	37
РОЗДІЛ 3. ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ	82
ВИСНОВКИ.....	110
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	113
ДОДАТКИ	127

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	– Європейський Союз;
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини;
КК України	– Кримінальний кодекс України;
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України;
РРФСР	– Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка;
РНК	– Рада Народних Комісарів;
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка;
ЦВК	– Центральний Виконавчий Комітет;
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік;
МОП	– Міжнародна організація праці;
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі;
ООН	– Організація об'єднаних націй;
РЄ	– Рада Європи.

ВСТУП

Сьогодні Україна знаходиться на порозі загальної європеїзації, про що свідчить низка факторів, найвизначальнішим із яких є схвалення Європейським Союзом безвізового режиму для країни. Така тенденція, на нашу думку, свідчить про те, що євроінтеграція України проходить доволі успішно. В цьому контексті беззаперечним є факт нагальної необхідності приведення вітчизняного законодавства у відповідність вимогам міжнародної правової спільноти, особливо це стосується кримінального законодавства, яке є карально-превентивним засобом захисту прав і свобод людини і громадянина. Чинне кримінальне законодавство України, яким є Кримінальний кодекс 2001 року (далі – КК України) є доволі виваженим кодифікованим нормативно-правовим актом, про що свідчить вдала систематизація норм Загальної та Особливої частини. Однак не варто залишати без уваги недоліки, а подеколи, навіть, рудименти окремих норм, які останнім часом стають все більш наочними. Прикладом останньої тези є норми, присвячені особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, викладені у XV розділі Загальної частини КК України.

Неповнолітній вік – найкращий час для обрання свого майбутнього: країни, професії, хобі тощо. Однак, інколи низка несприятливих життєвих ситуацій (незадовільний матеріальний стан родини, відсутність належного виховання, шкідливі звички, аморальне оточуюче середовище) стають каталізатором розвитку девіантних схильностей, котрі призводять до перетворення нормальної дитини у стійкого, зухвалого та жорстокого правопорушника. Неповнолітні є привілейованими, найбільш уразливими суб'єктами кримінальної відповідальності: відсутність сформованої психіки, розмиті

уявлення про сталі життєві цінності, недосконалі морально-етичні якості, відсутність освіти та завершеного виховання призводить до змішування понять, втрати самоідентифікації та сугестивності. Саме тому під час здійснення правосуддя у їх відношенні важливо застосовувати виважені, перевірені часом засоби, для того щоб досягти мети перевиховання правопорушника в нормальну законослухняну особу. Тривала історія формування кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх дозволяє зробити висновок, що більшість сучасних норм були створені вимушено, у зв'язку із певними подіями та тенденціями. Саме через це їх вплив можна назвати «нульовим». В межах зазначеного важливим видається перегляд норм, які на сьогодні існують у вітчизняному законодавстві з метою їх редакції, або, навіть, – усунення і створення нових, таких, що відповідатимуть сучасності. Впевнені, що для цього необхідно детальне вивчення міжнародної нормативно-правової бази з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, яка на сьогоднішній день є достатньо ґрунтовною. Саме в міжнародних та європейських ювенальних кримінально-правових стандартах відтворюється та сучасна, актуальна гуманістична та демократична тенденція, вивчення якої дозволить удосконалити сучасні кримінально-правові інститути, засоби та заходи впливу на підлітків.

На превеликий жаль, не дивлячись на доволі значну кількість наукових праць вітчизняних учених-криміналістів у галузі міжнародного та зарубіжного кримінального права, проблеми міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх взагалі та звільнення останніх від покарання та його відбування зокрема, майже не були досліджені. Деякі аспекти розглядали такі вчені як П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, Н. Л. Березовська, П. С. Берзін, В. І. Борисов, В. М. Бурдін, Є. М. Вечерова, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Ю. О. Данилевська, О. О. Дудоров, Ю. В. Єгорова, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Н. М. Крестовська, О. О. Житний, А. Ю. Коновалова, В. Я. Конопельський, О. М. Литвинов, К. Б. Марисюк, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Меркулова, В. О. Навроцький,

Н. А. Орловська, Ю. А. Пономаренко, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, П. П. Сердюк, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. М. Трубников, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, Н. С. Юзікова, І. С. Яковець, С. С. Яценко та ін. Найбільш прогресивні ідеї розвитку інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у зарубіжній кримінально-правовій доктрині запропонували такі вчені та експерти: Антонія Зізак (Antonija Zizak), Джанет Ейнсворт (Janet E. Ainsworth), Джеймс Діган (James Dignan), Джеймс Хауелл (James C. Howell), Джоана Гржива (Joanna Grzywa), Доун Доусон (Dawn Dawson), Ігнаціо Муньо (Ignacio Munyo), Інека Пруін (Ineke Pruin), Майкл Кавадіно (Michel Cavadino), Теодор Фаллон (Theodore Fallon), Раде Богоєвич (Rade Bogoević), Рассел Смандич (Russell Smandych), Седрік Фуссар (Cédric Foussard), Урсула Кілкелі (Ursula Kilkelly), Фрідер Дункель (Frieder Dünkel), Хусейн Голами (Hosseini Gholami).

Проблеми розвитку та удосконалення інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування актуалізуються також через ухвалення в Україні низки концепцій та програмних документів, які передбачають оновлення законодавства кримінально-правового блоку у цьому напрямі. Йдеться, зокрема, про Концепцію загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року» (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011), План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р).

Зазначене пояснює мету, з якою нами було обрано відповідну тематику дослідження, а також ставить відповідні завдання, одним із яких є розгляд міжнародних нормативно-правових актів, в яких так чи інакше зустрічаються норми, присвячені кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітніх, надання відповідних коментарів та перегляд можливості імплементації позитивного досвіду у вітчизняне ювенальне кримінальне законодавство.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПАРАТИВНОГО МЕТОДУ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Методологія кримінально-правової науки в загальному сенсі не відрізняється від супутніх наук цього циклу. При цьому не можна не звернути увагу на домінування окремих методів, які не тільки дозволяють повноцінно дослідити ті чи інші інститути, а й надають можливість їх якісно вдосконалити або створити нові, більш актуальні. Одним із таких методів є компаративний (порівняльно-правовий). Компаративний метод можна вважати структурним інструментарієм, оскільки це, свого роду, міні-механізм, який включає в себе окремі властивості інших методів. Наприклад, важко уявити собі порівняльне дослідження, в якому дослідник хоча б побічно не торкався ретроспективи, оскільки, говорячи про кримінально-правовий феномен, ми апріорі говоримо про його витoki та історичний шлях. Так само складно аналізувати зарубіжне або міжнародне законодавство поза межами діалектики, без застосування семантики тощо. Однак вказані методи ми не застосовуємо повноцінно, ми ними користуємось як складовими саме компаративного методу, який є провідним. Життя як, власне, і законодавство не є статичним, – із часом змінюються потреби суспільства, що породжує прагнення законодавця відповідати сучасності, а тому видозмінюються нормативно-правові акти. Ці процеси мають назву «наступність», яка демонструє «дрімаючі», «мертві» норми, рудиментарні правила тощо. Для того щоб оцінити стан справ дослідник також потребує у використанні порівняльного методу, однак у іншій його площині – історичній.

Отже, можна сказати, що ми порівнюємо все, що знаходиться навколо нас з єдиною метою: вдосконалити те, що ми маємо, користуючись стороннім позитивним досвідом.

Вчені вірно відмічають, що усі проблеми кримінального права загальні для людського суспільства, яке має державно-правову організацію¹. Отже, використання порівняльно-правового методу у науці кримінального права дозволяє більш чітко виявити закономірності генези кримінально-правової заборони, її буття та реалізації, перспективи розвитку та удосконалення. Порівняльно-правовий метод – це метод: а) визначення невідомого шляхом порівняння з відомим; б) з'ясування якостей або властивостей явища шляхом порівняння з іншими його якостями чи властивостями або з якостями чи властивостями іншого явища; в) встановлення закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, порівняння їх якостей у минулому з тими самими якостями у сучасному стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку. У сучасному кримінальному праві України метод порівняльного правознавства стає одним із провідних й універсальних у системі методологічної бази наукових досліджень, даючи можливість адекватно зіставляти систему міжнародного кримінального права із системою національного кримінального права конкретної держави, краще виявляти соціальну та правову природу українського кримінального права, а також запропонувати напрями використання зарубіжного досвіду правотворення для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства². Суто технічно порівняльно-правовий метод застосовується протягом трьох класичних етапів наукового дослідження, яким власні свої суттєві закономірності та особливості застосування: етап визначення системи збору даних, етап збору

¹ Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності у сучасному кримінальному праві: порівняльноправове дослідження. автореф. дис. докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. С. 11.

² Савченко А. В. Поняття порівняльного кримінального права та загальна характеристика основних сучасних правових сімей: мультимедійний навч. посібник «Кримінальне право: Загальна частина. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T21/T21_P1.html

даних, етап аналізу даних³. Отже, компаративний метод є широко застосовуваним та вирішує коло важливих для кримінальної науки питань. Варто звернути увагу, що ювенальне кримінальне право на сьогоднішній день є недостатньо розвиненим вченням, котре потребує значної кількості доктринальних напрацювань.

На сьогоднішній день, одним із найвідоміших представників юридичної компаративістики можна вважати Льва Ребета⁴, який у своїй праці «Порівняльна метода в науці права» вказував, що перші випадки перейняття права, а можна думати, що його попередило порівнювання, находимо в старинній Греції. Початок порівнювання права в Греції сягає часів, коли грекам стало ясно, що не лише родинне, місцеве право є цінне, але також правні інституції інших міст мають внутрішню вартість. Потім як у взаєминах між грецькими містами – державами утвердився взаємний респект перед тими «закордонними» звичаями й законами і греки стали їх протиставляти збірно варварським уладам, автоматично прийшло порівнювання прав грецьких міст, а в слід за тим зближення і уподібнення права. Отже попереднє взаємне зближення етнічно і культурно споріднених грецьких міст створило атмосферу, в якій одно місто було здібне трактувати правну норму другого за ліпшу форму свого власного закона і перенимати його як кращу і досконалішу розв'язку питання.

³ Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. Вісник Асоціації кримінального права України Електронне наукове видання, 2014, № 1. С. 30.

⁴ Лев Роман Ребет народився 3 березня 1912 року у м. Стрий. У 1930 р. Л. Ребет вступив на юридичний факультет Львівського університету. Під час навчання був керівником стрийської округи ОУН, часто заарештовувався польською поліцією, засуджений і ув'язнений на два роки. У березні 1939 р. знову ув'язнений у Львові, був звільнений разом з іншими в'язнями 20 вересня 1939 р. під час наступу радянських військ. Того ж року Л. Ребет переїхав до Кракова і там одружився у 1940 р. 15 вересня 1941 р. Л. Ребета було заарештовано німецькою владою і вивезено до в'язниці у Кракові, а згодом ув'язнено в концтаборі Аушвіц (Освенцим), де він пробув понад три роки. У грудні 1944 р. він був звільнений німцями і переїхав до Братислави, Відня, а згодом до Інсбруку і Мюнхена. В Українському вільному університеті Л. Ребет 12 лютого 1948 року захистив першу (доктор прав; «Порівняльна метода в науці права») і у 1949 році другу (доктор габілітований; «Держава і нація») докторські дисертації. Був асистентом, доцентом, професором державного права і філософії права УВУ. Лев Ребет помер у Мюнхені 12 жовтня 1957 р. на сорок шостому році життя. Причина смерті – отруєння, яке здійснив агент НКВС Б. Сташинський (біографія викладена зі статті О. В. Кресіна «Лев Ребет – український вчений-компаративіст»).

Перші сліди такого перейняття права сягають 7-го століття перед Христом і виказують свій наскрізь життєвопрактичний характер⁵. Такі дані свідчать про необхідність регулярного порівнювання однієї правової норми із іншою. З давнини, коли ще мова не велась про закони як такі, люди прагнули до кращого, спостерігали за тенденціями, котрі розвивались у сусідніх народів, вивчали їх життєвий устрій, відношення до тих чи інших суспільних відносин та намагались або навчатись за рахунок чужих помилок, або, навпаки – брали до уваги позитивні моменти та втілювали їх у власне життя. Хоча, необхідно звернути увагу на те, що в залежності від історичного періоду та місця проживання того чи іншого суспільства змінювалось і відношення до порівняльних досліджень.

Так, наприклад, римський період історії не сприяв порівнюванню права. Практичний змісл римлян і їх консерватизм вдовольнявся зовсім високим поземом свого права і хоча, як виказали досліді, римське право втягнуло в себе дещо з середземноморських інституцій різних народів, однак сталося це стихійно, без продуманої праці в тому напрямі римських правників. До такого процесу не було зрештою пригожих політично-психологічних умовин, які були в Греції... Нічого дивного, що з тих часів походить всего-на-всього один правничий твір порівняльного характеру: *Collatio Mosaicarum et Romanorum Legum*. Автор його, правдоподібно жид, намагається виказати однозгідність і рівновартність римського і жидівського права. Ця релігійно-політична тенденція твору відбирає йому наукову вартість, головню тому, що жидівське право є представлене невірною⁶. В цьому контексті варто вказати, що порівняння має місце лише в тому випадку, якщо в ньому зацікавлений народ. Римляни з самого початку вважали свій устрій та нормативне регулювання (якщо так можна сказати) довершеним, а тому не прагнули до його вдосконалення.

⁵ Egon Weiss *Griechisches Privatrecht auf rechtsvergleichender Grundlage*, 1. Band: Allgemeine Lehren. Leipzig: F. Meiner, 1923. С. 7.

⁶ Ребет Л. М. Порівняльна метода в науці права / Наук. видання. Упорядкування і наукова редакція О. В. Кресіна, І. О. Кресіної. Київ-Мюнхен: Український вільний університет, Центр порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, К.: Логос, 2017. С. 31.

Звичайно, не можна говорити, що такий підхід до державотворення є нежиттєздатним, однак, беззаперечним є те, що перманентне право – мертве право. Так, якщо законодавство, навіть таке примітивне, як було в часи Римської імперії, позбавлене динамізму, гнучкості, – воно рано чи пізно перестане задовольняти потреби людей і це призведе до колапсу у вигляді державних перетворень, революцій та війн. Людина не статична істота, а тому вона вимагає від усього, що знаходиться навколо неї руху та перетворення.

Середньовіччя було також несприятливе для розвою порівнювання права, мимо множення найрізніших правних систем, що на руїнах давньої римської імперії виринули. На те зложилися різні причини. Передовсім разом з упадком цілої римської цивілізації упала також наука права і це автоматично виключало можливість всяких порівняльних студій... Тодішні учені, теологи і юристи, признавали виключно авторитет римського і канонічного права та посвячували свою увагу виключно їм. Так отже універсалізм середньовіччя, що існував в політичній площині як намагання створити один центр влади над цілим християнським світом, а в уховній площині як намагання втримати латину і новоповстаючу християнсько-романську культуру з новими звичаями і обичаями, – загальним добром передових верств всіх народів – цей універсалізм лишав без уваги і протиставився зрізничкованим правам народів. Якби воно парадоксально не виглядало, якраз інтернаціоналізм, втім випадку християнський не сприяючи національному розвитку, не творив ґрунту для розвитку порівнювання права⁷. Що стосується інтернаціоналізму, відмітимо, що наявність широкого кола підходів до вирішення тієї чи іншої проблеми завжди викликає негативну реакцію. Така тенденція зумовлюється зростанням популізму, плюралізму та втрати єдиного світосприйняття та світорозуміння. Тим більш, якщо мова йде про

⁷ Ребет Л. М. Порівняльна метода в науці права: наук. видання. Упорядкування і наукова редакція О. В. Кресіна, І. О. Кресіної. Київ-Мюнхен: Український вільний університет, Центр порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, К.: Логос, 2017. С. 34.

тісний взаємозв'язок інтернаціоналізму та релігії. Не є таємницею, що давніші часи в історії відомі активною участю церкви у житті держави. Саме від церкви залежало прийняття або неприйняття законів, а також на її розгляд віддавалися рішення щодо людської долі. За допомоги релігії правляча верхівка намагалася блокувати свідомість народу, навіювати «правильні» думки, іншою мовою – маніпулювати громадянами. Враховуючи такий стан справ, про розвиток компаративізму в цю епоху не приходиться казати, оскільки доктринальні напрацювання в цій царині не були цікавими та важливими, чого не можна сказати про теологію.

В цілому епоха гуманізму принесла розвиток порівнювання права. Однак поза практичні потреби воно не вийшло і лише виїмково були порівнювані права, що не обов'язували в одній країні. Порівняльні твори не займаються свідомо чужими правами з метою поглибити правничі знання і ясно оформити правничі поняття. Поодинокі праці з тої ділянки повстають без зв'язку зі собою, без взаємного впливу і без розуміння методичної вартості порівнювання. В епосі гуманізму не може бути мови про систематичне користування порівняльною методою в праві⁸... Бекен⁹ домагається, щоби правник звільнився з-під впливу свого національного права, коли він хоче оцінити вартість того права. Об'єкт оцінки не може бути рівночасно мірою вартості¹⁰. Тому треба пізнати чуже право і його порівняти з рідним. Так отже Бекен признає вартість порівнювання права для критики права. Ляйбніц знову інтересує порівнювання права з універсалістичного становища. В своїм творі *Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae* (1667) представляє він план, як порівняльно представити право всіх народів, всіх країв, і всіх часів¹¹. Отже, можна говорити, що основною метою компаративізму

⁸ Там само. С. 34–35.

⁹ Bacon Francis: *De dignitate et augmentis scientiarum*. 1623.

¹⁰ Ребет Л. М. Порівняльна метода в науці права / Наук. видання. Упорядкування і наукова редакція О. В. Кресіна, І. О. Кресіної. Київ-Мюнхен: Український вільний університет, Центр порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, К.: Логос, 2017. С. 36.

¹¹ Там само С. 37.

було звільнення законодавця від меж свого «національного» мислення, доведення до його свідомості необхідності звертання до сусідніх держав, вивчення новітніх зарубіжних та міжнародних тенденцій, адже будь-який об'єкт під різним кутом зору набуватиме нових, раніше не помічених неозброєним оком, рис. Необхідно пам'ятати, що сутність порівняльного дослідження не полягає у вивченні чужого досвіду з метою його вдосконалення, або надання певних рекомендацій. Компаративістика повинна полягати виключно у дослідженні та прийнятті власного рішення щодо допустимості або недопустимості запозичення тієї чи іншої норми.

Сучасна наука юридичної компаративістики, як відносно самостійної галузі знань, починає формуватись у другій половині XIX століття. І цьому сприяв ряд об'єктивних причин. Зокрема, на цей час практично завершується формування основних національних правових систем, таким чином, право набуває національного характеру, а з іншого боку, широкого розвитку набувають міжнародні економічні, торгові, науково-технічні, культурні та інші зв'язки, що, у свою чергу, посилює інтерес до дослідження національного законодавства країн-партнерів. Отже, юридична наука виходить за межі суто національного законодавства та національних правових систем. Зазначені обставини породжують потребу в активізації порівняльно-правових досліджень, в аналізі та систематизації накопиченої у процесі цих досліджень інформації¹². У Європі взаємний інтерес до іноземного кримінального права проявився ще в середині XIX ст. У 1852 р. в Італії було видано фундаментальну тритомну працю Луїджі Дзуппета «Повний курс порівняльного кримінального законодавства», в якому автор за тематичним принципом провів аналіз кримінального законодавства кількох європейських країн. У 1894 і 1899 рр. в Німеччині за редакцією Ліста і Крузена вийшло двотомне видання «Сучасне кримінальне законодавство у порівняльному викладенні». В 1955 р. у ФРН почалась публікація багатотомного видання, що містило нариси кримінального права деяких держав

¹² Шилінгов В.С. Юридична компаративістика: проблеми визначення назви дисципліни та її предмету. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7429/%C2>

(в 1957 р. воно частково перекладалось і видавалось російською мовою в «Издательстве иностранной литературы»). У Франції двома виданнями в 1995 і 2002 роках вийшла монографія французького пеналіста Жана Праделя «Порівняльне кримінальне право». У ній досліджене законодавство Франції, Німеччини, Італії, Англії, США, Канади, Швейцарії¹³. Взагалі, велику вартість порівнювання права почали признавати рівночасно у різних краях з різних міркувань. При тому, на перше місце висунулися не історичні чи філософічні інтереси, як в давніших часах, лише практичні потреби. Загальний зворот до використання порівняльної методи в праві довів до того, що в багатьох країнах повстали з'єдинення, інститути, часописи, які поклали собі за мету порівняльні студії права. 1900 р. відбувся в Парижі перший міжнародний конгрес для порівнювання права під кермою Салєя і Лямберта¹⁴... По першій світовій війні порівняльні студії розвинулись з новим розмахом. Німеччина, що стояла до того часу під впливом Колєра і його етнологічних дослідів, вступила тепер також на шлях догматичного порівнювання чужинного права. Догматичне і історичне порівнювання виразно відмежовано від етнологічного. Зазначенням того була зміна назви «Часописи для порівняльної науки права», яка від 38 (1920) тому має додаток: «включно з етнологічним дослідом права і суспільності». У Франції й Італії покликані до життя правно-порівняльні інститути, а в 1924 р. основано в Женеві «Міжнародну Академію порівняльного права», та в 1932 відбуто другий міжнародний конгрес у Гаазі. В роках від 1870 до 1928 появилася в Західній Європі і Америці 4000 книжок і праць з самої ділянки цивільного і торгівельного права, де порівнюються різні права зі собою. Число то говорить про розвиток і значіння порівняльної методи в новітньому праві. Воно стоїть тепер під знаком

¹³ Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монографія / Под общ. ред. С. П. Щербы. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. С. 3–4.

¹⁴ Ребет Л. М. Порівняльна метода в науці права: наук. видання. Упорядкування і наукова редакція О. В. Кресіна, І. О. Кресіної. Київ-Мюнхен: Український вільний університет, Центр порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, К.: Логос, 2017. С. 50.

порівняльної методи¹⁵. Знову ж таки, ми можемо спостерігати стійку тенденцію до розвитку порівняльних досліджень саме в Європі та Америці. Це вкотре підтверджує той факт, що обидві на декілька кроків завжди були попереду, враховуючі новітні світові тенденції та вдало підхоплюючи актуальні «правові хвилі». Цікавим також є те, що у цей період кримінальне законодавство почало активно розвиватись, набуваючи більш сучасних рис, що надавало можливість його повноцінно реалізовувати на практиці.

Слід звернути увагу на те, що ті дослідники, які під порівняльним правознавством розуміють в першу чергу метод дослідження правової матерії, ведуть відлік його існування і розвитку із сивої давнини, ті ж, хто вважає порівняльне правознавство самостійною юридичною наукою, вважають часом її виникнення другу половину XIX ст., оскільки в цей час відбувається інституалізація порівняльно-правових досліджень, та все більш чітко відмежування порівняльного правознавства від історії права, теорії та філософії права. Виникають такі наукові установи, як Товариство порівняльного законодавства у Франції (1869 р.), Англійське товариство порівняльного законодавства (1898 р.), Міжнародна асоціація порівняльного правознавства та науки народного господарства у Берліні (1899 р.) та інші. Крім того, інституалізація порівняльного правознавства проявилася у створенні та виданні спеціалізованих часописів, регулярному скликанні міжнародних конгресів і т.д. У багатьох країнах юридична компаративістика увійшла до програм юридичної освіти, були створені кафедри компаративістичного спрямування. На сьогодні можна з повною упевненістю стверджувати, що юридична компаративістика є достатньо сформованою, відносно автономною, відокремленою від усіх інших гуманітарних наук юридичною науковою та навчальною дисципліною, яка має власний предмет, метод, сферу застосування, виконує свою власну роль в системі юридичних

¹⁵ Ребет Л. М. Порівняльна метода в науці права: наук. видання. Упорядкування і наукова редакція О. В. Кресіна, І. О. Кресіної. Київ-Мюнхен: Український вільний університет, Центр порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, К.: Логос, 2017. С. 50.

знань і юридичної освіти, а також має своє особливе соціальне призначення¹⁶. Наявність індивідуального, відокремленого предмета досліджень є свідченням самостійного статусу науки. Тому питання стосовно визначення предмета науки є важливим і одночасно складним для будь-якої наукової дисципліни¹⁷. Що стосується нашої позиції, можемо зазначити, що ми є прихильниками думки про самостійність порівняльного правознавства. Останнє є складним, структурованим знанням, котре, як ми вже вище зазначали, само по собі включає певну сукупність методів та вирішує комплексне завдання, котре полягає у встановленні істинного, абсолютно ідеального підходу до вирішення низки правових проблем шляхом надання порівняльної характеристики того чи іншого феномену. При цьому принижувати порівняльне правознавство до рівня методу було б несправедливо. Хоча, ми також не можемо погодитись із думкою, що порівняльне правознавство з'явилося у другій половині XIX ст., правильніше було б сказати, що у цей період воно було оформлено у самостійну науку та набуло свого розвитку, а зароджене було ще у стародавні часи.

Таким чином, з'являється юридична компаративістика, яка у процесі свого розвитку пройшла декілька етапів. При цьому слід звернути увагу на те, що серед дослідників відсутня єдність у питанні, щодо кількості таких етапів. Так, підручник «Порівняльне правознавство» за редакцією В.Д. Ткаченка зазначає шість етапів в історії формування та розвитку порівняльного правознавства. «Перший етап за такої класифікації розпочинається ще в античні часи, а останній пов'язаний з поступовим перетворенням теорії порівняльного правознавства на автономну науку¹⁸. О. Ф. Скакун у підручнику «Загальне порівняльне правознавство» зазначає три етапи в розвитку порівняльного правознавства: 1) виникнення як результат накопичення і систематизації юридичних знань про проблеми

¹⁶ Шилінгов В. С. Юридична компаративістика: проблеми визначення назви дисципліни та її предмету. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7429/%C2>

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

застосування порівняльно-правового методу, вивчення загальних та одиничних рис різноманітних правових систем світу (до другої половини XIX ст.); 2) розвиток, який супроводжувався пошуком окремого самостійного місця в системі юридичних знань та юридичній освіті – поява власного предмета, методів понятійного апарата та ін. (з другої половини XIX ст.); 3) оформлення у цілісну систему порівняльно-правових знань внаслідок зростання значення досліджень і визначення їх результатів по встановленню єдності та відмінності правових систем, їх групування у правовій сім'ї (типи) (друга половина XX – початок XXI ст.ст.)¹⁹. На нашу думку, підхід ученої є виваженим та правильним. Відтак, якщо розглядати кожен окремий етап, можна підсумувати, що перший етап, визначений О. Ф. Скаун – це первісна ланка, яку пройшло людство, коли порівняльний метод існував ще на підсвідомому, так би мовити, інтуїтивному рівні. Це той період часу, коли знання про ті чи інші феномени людського буття, в тому числі – юридичного, тільки набували певних рис. Поступове виокремлення найголовнішого, за рахунок порівняльного сприйняття загального, дозволило сформувати певний комплекс, який надав можливість зрозуміти цінність компаративного методу. Другий етап – це вже надання певної форми самому методу, напрацювання бази необхідних знань для вдосконалення його функціонування, обрання правильного алгоритму застосування методу під час доктринальних досліджень. Саме це дозволило створити уявлення про правові системи світу. І, нарешті, третій, заключний етап – створення комплексу порівняльно-правового знання, необхідного для проведення повноцінних досліджень, встановлення істини та обрання максимально вірного та комфортного вирішення правових дилем сучасності.

Окрему зацікавленість викликає той факт, що в імператорській Росії XVIII–XIX і на початку XX століть кримінальне законодавств держав Європи вельми часто було предметом зацікавленості науковців. У зв'язку з цим були видані переклади як відповідних

¹⁹ Шилінгов В. С. Юридична компаративістика: проблеми визначення назви дисципліни та її предмету. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7429/%C2>

актів такого законодавства²⁰, так і праць європейських кримінологів²¹, а також спеціальні дослідження вітчизняних кримінологів²². Деякі з них навіть перевидаються тепер за допомогою можливостей Інтернету²³. Особливо треба зазначити працю київського професора С.Й. Богородського²⁴, в якій у порівняльному аспекті на основі австрійських, французьких та німецьких кодексів з'ясовувалися усі основні питання матеріального кримінального права: поняття злочину і проступку; готування і замах; умисел і необережність; сукупність і повторність злочинів; співучасть; осудність; обставини, через які покарання скасовується та пом'якшується; система покарань; правила визначення покарань; межі судового розсуду; давність; заходи, що стосуються малолітніх злочинців²⁵. Отже, можна зробити висновок, що в даний період закладався фундамент основних кримінально-правових інститутів, що реалізовувалось за допомоги наявних європейських напрацювань.

²⁰ Уголовное уложение для Северо-Германского союза 31 мая 1870. СПб., 1871; Финляндское уголовное уложение и относящиеся к нему узаконения / Предисл. Н. Д. Сергеевского. СПб., 1970.

²¹ Блэкстон У. Истолкование английских законов г. Блэкстона, переведенное по высочайшему повелению великой законодательницы всероссийской. Кн. 1–3. – М., 1781; Беккарий Цезарь. Беккария рассуждение о преступлениях и наказаниях. – СПб., 1865; Ферри Энрико. Преступления и преступники в науке и в жизни. Одесса, 1890; Ломброзо. Преступление. СПб., 1900; Ломброзо, Ляски. Политическая преступность и революция по отношению к праву, уголовной антропологии и государственной науке. СПб., 1906; Тард Г. Преступник и преступление. М., 1906; Черри Р. Развитие карательной власти в древних обществах. СПб., 1907; Тард Г. Сравнительная преступность. М., 1907; Ферри Э. Уголовная социология. М., 1908.

²² Белогриц-Котляревский Л. С. Преступления против религии в важнейших государствах Запада. Ярославль, 1886; Владимирский-Буданов М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве. К., 1868; Кадмик Н. Философия убийства. (Очерки средневековья Италии и Лангедока). М., 1913; Пионтковский А. А. Условное осуждение в Германском и Австрийском проектах Уголовных уложений. М., 1911; Пинтковский А. А. Условное осуждение в Норвегии. Одесса, 1895; Пржевальский В. В. Объединение уголовного законодательства в Швейцарии. М., 1894.

²³ Учебник немецкого уголовного права (Часть общая) А. Ф. Бернера. Том I. 1867. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum3264>

²⁴ Боргородский С. О. Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII века. К., 1862. Т. 1, Т. 2.

²⁵ Баулін Ю. В., Буроменський М. В., Голіна В. В. та ін. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 534.

У працях з кримінального права, як правило, використовувались зарубіжні джерела. Наприклад, С. В. Познишев у своєму підручнику постійно посилається на праці німецьких, австрійських, французьких кримінологів, тим самим підкреслюючи, що основні проблеми кримінального права, незалежно від існування відмінностей у кримінальному законодавстві різних держав, є однаковими²⁶. В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що, дійсно, більшість проблем кримінального законодавства для кожного континенту є майже тотожними, що пояснюється спільною історією, однаковим менталітетом та системою цінностей. Це стосується і кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, котра нині, хоча і розвивається із різним темпом, має однакові риси у кожній окремій країні.

Україна також мала непогану традицію порівняльно-правових досліджень. На необхідність впровадження порівняльних засад дослідження права ще у XVIII ст. вказував українець, перший професор права в Російській імперії С. Ю. Десницький. Україна дала світу таких видатних компаративістів як М. М. Ковалевський, В. М. Корецький та ін²⁷. Харківський компаративіст М. О. Максимейко ще наприкінці XIX ст. визначив, що схожість правових систем різних держав виникає через загальність їх походження, запозичання, які відбуваються між ними, та ідентичність умов життя і потреб населення²⁸. О. Ф. Кістяківський присвятив значну частину виданого у Києві підручника з кримінального права розгляду усіх існуючих на той час у світі кримінально-правових теорій²⁹. Наша країна завжди намагалась бути прогресивною. Актуалізація компаративних досліджень по всій Європі вимагала від вітчизняних учених демонстрації власної компаративної позиції. Не можна не звернути увагу на те, що

²⁶ Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Выпуск второй. М., 1909.

²⁷ Кресін О. В. Порівняльне правознавство в Україні: сучасна проблематика та перспективи розвитку. Міжнародне право і національне законодавство. Збірник наукових праць. Вип. 3. К., 2003. С. 55–56.

²⁸ Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. 3-тє вид. Тернопіль, 2002. С. 18.

²⁹ Кистяковский А. Ф. Элементарный учебникъ Общаго уголовного права съ подробнымъ изложениемъ начал русскаго уголовного законодательства. Часть Общая. К., 1891. С. 133–173.

протягом XX століття було сформовано достатньо ґрунтовну базу дисертаційних досліджень, присвячених розгляду кримінально-правових проблем, які вирішуються за допомоги застосування міжнародного та зарубіжного досвіду. Станом на 2020 рік порівняльні дослідження залишаються одними із найбільш популярних в нашій країні і це стосується не тільки кримінального права, а і усіх наук кримінально-правового циклу.

Що стосується ретроспективи, то за часів СРСР генезис та стан кримінального законодавства так званих тоді «капіталістичних» («буржуазних», «імперіалістичних») держав Європи досліджувалися не так часто. Опубліковані переклади праць зарубіжних «капіталістичних» кримінологів були надзвичайною рідкістю³⁰, так само як і видання актів вказаного законодавства в СРСР³¹. Саме це законодавство якщо і досліджувалось, то переважно критично, – і, продираючись через хачі претензій ідеологічного характеру, часто буває важко знайти у більшості праць щось схвальне, позитивне (про що свідчать навіть і назви деяких із них). Монографічних праць серед них – не так багато³². Дійсно, навіщо ж вивчати буржуазне

³⁰ Ансель М. Новая социальная защита (гуманистическое движение в уголовной политике). М., 1970; Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений. М., 1979; Бундесон Улла. Надзор за отбывающими наказание на свободе. М., 1979; Бжезинский Вацлав. Правовая охрана окружающей среды. М., 1979.

³¹ Итальянский уголовный кодекс 1930 г. М., 1941; Современное зарубежное уголовное право: в 3-х т. М., 1957–1961; Уголовное право Федеративной Республики Германии. М., 1981.

³² Утевский Б. С. История уголовного права буржуазных государств. М., 1950; Шаргородский М. Д. Современное буржуазное уголовное законодательство и право. М., 1961; Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория. М., 1963; Лясс Н. В. Нормативная теория в современном буржуазном уголовном праве. Л., 1963; Рагог А. И. Основные принципы уголовного права ФРГ: (Крит. анализ). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1966; Иконому В. К. Реакционная сущность уголовного права Греции после второй мировой войны. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Ташкент, 1967; Гришаев П. И. Политическая сущность уголовного права современных империалистических государств. Автореф. дисс. доктора. юрид. наук. М., 1968; Шупилов В. П. Институт probationi в уголовном праве Англии и США. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1968; Гришаев П. И. Ответственность за государственные преступления по уголовному законодательству ФРГ. М., 1970; Слободкин Ю. М. Соучастие по уголовному праву ФРГ: (Критич. анализ). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1972; Калинин Ю. В., Шкурко В. А. Реакционная сущность буржуазного уголовного законодательства: (Общегуголовные преступления). Минск, 1974; Коробков Г. Д. Обстоятельства, освобождающие от наказания по уголовному праву ФРГ.

кримінальне право, якщо однак найбільш гнусні злочини експлуаторських класів або загалом не вважаються злочинами, або, якщо і підходять під ті чи інші параграфи кримінального закону, залишаються, за загальним правилом, безкарними³³. Ще менше серед вказаних праць – виданих в Україні³⁴. Що стосується часів СРСР, з цього питання маємо власну позицію. Початок радянського періоду (1922 рік) видався складним як для держави, так і для самого народу. Відлуння революції 1917 року, перехід до нової політики, вимушена «перебудова» під нову владу – все це призвело до нівелювання попередніх цінностей, а разом із ними – і напрацьованих позитивних ювенальних кримінально-правових надбань. Основна увага законодавця приділялась захисту політики в особі політичних діячів, майну тощо. Людина відходила на другий план. Разом із цим на другий план відходила і наука. Керівна верхівка будувала власну імперію, котра нехтувала «буржуазним» досвідом, а тому і від науковців вимагала аналогічного відношення, що і зумовило відсутність достатньої кількості перекладів зарубіжних наукових праць.

Наприкінці XX ст. склалися нові реалії, пов'язані насамперед з розширенням глобалізаційних процесів і, відповідно, коригуванням основних напрямів порівняльно-правових досліджень. Це отримало відображення у різних конгресах, конференціях, симпозиумах та інших заходах, спрямованих на пошук місця і ролі порівняльного правознавства у вирішенні нагальних проблем, що стоять перед різними правовими системами. Зокрема, це отримало відображення у роботі XIV Міжнародного конгресу порівняльного права, що відбувся у 1994 р. в Афінах. У ньому взяло участь понад 750

Аutoreф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1974; Лясс Н. В. Проблемы вины и уголовной ответственности в современных буржуазных теориях. Л., 1977; Калинин Ю. В. Классовая сущность буржуазного уголовного законодательства об ответственности за общеуголовные преступления; Autoreф. дисс. доктора. юрид. наук. М., 1979; Бельсон Я. М. Карательный механизм современных буржуазных государств. М., 1980.

³³ Пиотковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., 1961. С. 16.

³⁴ Оксамытний В. В. Система наказания по уголовному праву Англии. Autoreф. дисс. канд. юрид. наук. К., 1973; Оксамытний В. В. Система уголовных наказаний в Англии. К., 1977; Брайнин Я. М. Источники уголовного права капиталистических государств. К., 1970.

учених-юристів з 41 держави. Програма Конгресу вдало поєднала традиційну тематику й актуальні проблеми сучасного світу. У загальних рисах зміст його роботи відрізнявся, по-перше, поглибленим аналізом низки загальнотеоретичних проблем правового розвитку і методології порівняльного правознавства, по-друге, розширенням кола проблем галузей публічного права, по-третє, більш ґрунтовним розглядом співвідношення національного і міжнародного права, особливо у сфері прав людини, по-четверте, аналізом і оцінкою регуляторів економічної діяльності та зв'язків її учасників. Особливий акцент був зроблений на інструментах фінансового та податкового законодавства. 25 липня – 1 серпня 2010 р. у Вашингтоні відбувся XVIII Міжнародний конгрес порівняльного права, організований Міжнародною академією порівняльного права, Американським товариством порівняльного права. Теми пленарних і секційних засідань відображали основні напрями досліджень порівняльного правознавства, зокрема: «Порівняльне право: проблеми і перспективи», «Порівняльне право і релігія», «Місце порівняльного права в університетській освіті», «Роль порівняльного права в судах і міжнародних трибуналах», «Фінанси і банки в мусульманських країнах у порівняльній перспективі», «Заборона катувань і культурний релятивізм», «Сучасне приватне право» та ін.³⁵ Отже саме в цей час було максимально актуалізовано компаративні дослідження, які отримали друге життя. Закордонні вчені розпочали плідну працю з метою доведення цінності порівняльного права, особливо, – кримінального. Злочинним буде не відмітити, що більшість сучасних вітчизняних кримінально-правових інститутів, в тому числі, – ювенальний, започатковані в зарубіжних країнах та були запозичені нашою державою. При цьому логічним є те, що врахування досвіду країн, в яких ці інститути були історично сформовані є не тільки цінним, а і доцільним.

Таким чином, вся історія становлення і розвитку порівняльного правознавства – це постійний пошук нових напрямів досліджень,

³⁵ Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 278–285.

оскільки порівняльне правознавство як динамічний науковий напрям перебуває на вістрі викликів, які відображають відповідний стан суспільного розвитку, що вимагає адекватного наукового осмислення. Розвиток порівняльного правознавства у першій половині ХХ ст. відбувся під девізом формування загального універсального права, яке забезпечило б формування одноманітного законодавства у різних країнах. У другій половині ХХ ст. перед порівняльним правознавством постало нове завдання, пов'язане з урахуванням нових реалій, що склалися у світі, й передовсім на європейському континенті. Інтеграційні процеси стали новою правовою реальністю, яка почала визначати нові напрями розвитку юридичної науки загалом і порівняльного правознавства зокрема³⁶. Порівняльні кримінально-правові дослідження завжди будуть актуальними, оскільки злочинність – динамічний феномен, а прогресивність міжнародних та зарубіжних законодавств є безумовною, що робить їх цінними та українського суспільства.

На сьогодні можна з повною упевненістю стверджувати, що юридична компаративістика є достатньо сформованою, відносно автономною, відокремленою від усіх інших гуманітарних наук юридичною науковою та навчальною дисципліною, яка має власний предмет, метод, сферу застосування, виконує свою власну роль в системі юридичних знань і юридичної освіти, а також має своє особливе соціальне призначення³⁷. Наявність індивідуального, відокремленого предмета досліджень є свідченням самостійного статусу науки. Тому питання стосовно визначення предмета науки є важливим і одночасно складним для будь-якої наукової дисципліни³⁸. Індивідуальність предмету надає можливість порівняльному дослідженню вирішувати складні та унікальні проблеми, створювати нові, практично універсальні кримінально-правові інститути.

³⁶ Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 278–285.

³⁷ Шилінгов В. С. Юридична компаративістика: проблеми визначення назви дисципліни та її предмету. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7429/%C2>

³⁸ Чернецька О. В., Шилінгов В. С. Юридична компаративістика як самостійна юридична наукова дисципліна. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 23–28.

Визначення предмета юридичної компаративістики полягає у встановленні кола понять, категорій, інститутів та інших правових явищ, які вона вивчає. Предмет юридичної компаративістики дає відповідь на питання, що вивчає юридична компаративістика як навчальна дисципліна, і що вона досліджує як самостійна галузь знань. Відповідаючи на ці питання, необхідно зазначити, що юридична компаративістика, з одного боку, має справу з такими явищами, категоріями і поняттями як процес порівняння, порівняльно-правовий метод, співставлення та протиставлення, а з іншого – право, правові інститути, правові системи та інші правові явища. За допомогою юридичної компаративістики правові системи одних держав співставляються, протиставляються, тобто порівнюються з правовими системами інших держав. Отже, можна зробити висновок, що юридична компаративістика не зводиться лише до порівняльно-правового аналізу законодавства, окремих галузей та інститутів права, ідей про право. Вона спрямована на отримання цілісної картини правового розвитку світу³⁹. Дійсно, тільки порівняльне дослідження дозволяє дослідникові мислити широко, оцінюючи кожен кримінально-правовий феномен із усіх боків, не обмежувати себе окремими категоріями та країнами. Порівняльне правознавство – універсальна наука.

Однак при цьому слід пам'ятати, що питаннями права у порівняльному аспекті займаються спеціалісти у сфері історії права, загальної теорії права, соціології права, філософії права та цілої низки інших юридичних наук та навчальних дисциплін. Крім того, досить широко порівняльно-правові дослідження використовуються у межах галузевих юридичних наук (наприклад, порівняльне конституційне право, порівняльне процесуальне право, порівняльне кримінальне право, порівняльне трудове право). Кожна із зазначених юридичних дисциплін досліджує національні правові системи та їх типи (сім'ї) під певним кутом зору, розглядає лише окремі їх сторони. Такий безпосередній взаємозв'язок юридичної

³⁹ Там само.

компаративістики з іншими юридичними науками підтверджує їх значимість як самостійної науки⁴⁰. Зазначене ще раз підтверджує універсальність порівняльно-правових досліджень.

Дослідження за допомогою порівняльно-правового методу можуть бути класифіковані за різними підставами, зокрема: 1) Діахронне, при якому об'єктом порівняння можуть бути правові системи та їхні компоненти, що існували в різні історичні часи, та синхронне, об'єктом порівняння у якому є правові системи, що існують в один історичний час. 2) Порівняння всередині однієї держави (найчастіше правових систем (законодавства) федеративних держав) називається внутрішнє, або двох і більше правових систем іноземних держав – зовнішнє порівняння. Таке зовнішнє порівняння може бути внутрішньо сімейним – у цьому разі досліджуються правові системи однієї правової сім'ї, чи міжсімейним. 3) Макро-, мікро- та інституціональне порівняння. Залежно від об'єктів порівняння може проводитися на різних рівнях: перший і найнижчий рівень – це порівняння правових норм (мікропорівняння); другий, середній рівень – це порівняння правових інститутів і галузей права (інституціональне або галузеве порівняння); третій, верхній рівень – це порівняння правових систем у цілому (макропорівняння), при якому акцент робиться не на конкретних проблемах і їх вирішенні, а на дослідженні методів поведінки з правовим матеріалом, процедурах вирішення спорів або ролі окремих елементів права. Наприклад, на макрорівні можна порівнювати різну законодавчу техніку, стиль кодифікації, способи тлумачення різних законодавчих актів, а також обговорювати правову роль прецедентів, значення методології для розвитку права, методик підготовки судових рішень. 4) Порівняльно-правове дослідження можна проводити двома способами: нормативним і функціональним⁴¹. Ми є прихильниками функціонального способу порівняльного дослідження, оскільки

⁴⁰ Шилінгов В. С. Юридична компаративістика: проблеми визначення назви дисципліни та її предмету. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7429/%C2>

⁴¹ Порівняльне правознавство: комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни: навч. посіб. для студ. КПП ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Костенко І. В. Електронні текстові дані (1 файл: 325Кбайт). Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. С. 60.

саме останній дозволяє проводити комплексну роботу над кожним кримінально-правовим інститутом, вивчати всі його особливості та риси, котрі відрізняють його від інших.

Г. Барак у праці «Злочинність та контроль над нею в епоху глобалізації» розглянув особливості взаємозв'язку характеристик розвинених, тих, що розвиваються, та посттрадиційних національних держав і контролю над злочинністю, дійшовши висновку, що глобалізаційні моделі та процеси вимивають національне, спрощуючи систему кримінально-правових заборон⁴². Водночас глобалізаційні процеси змінюють саму систему кримінального права. Виникли міжнародне кримінальне право та міжнародні й транснаціональні злочини. Виключно з розвитком цих новітніх форм злочинності в доктрині пов'язують існування Міжнародних кримінальних трибуналів *suí generis* (Руанда), створення Міжнародного кримінального суду та його юрисдикційної бази, урешті-решт, формування пріоритетної моделі кооперації у кримінальних справах у країнах Європейського Союзу (європейські ордери на арешт, гармонізація відповідальності за конвенціональні злочини тощо). Проте у розв'язанні цих проблем згодом виникло більше питань, ніж адекватних рішень. Як указувала Н. А. Зелінська: Поняттям «міжнародний злочин» охоплюються дві різні за характером криміналізації групи протиправних діянь: по-перше, діяння, що криміналізовані національним кримінальним правом (у разі, якщо вони підпадають під юрисдикцію не менш як двох держав); по-друге, діяння, що криміналізовані безпосередньо міжнародним правом. Відповідно перша підгалузь міжнародного кримінального права може бути названа «транснаціональним кримінальним правом»; друга підгалузь розглядається як «міжнародне кримінальне право *stricto sensii*»⁴³. Міжнародне кримінальне правопорушення – окреме, самостійне явище, котре протягом тривалого часу досліджується вченими із різних галузей знань.

⁴² Gregg Barak. Crime and Crime Control in an Age of Globalization: A Theoretical Dissection / Critical Criminology. 2001, Volume 10. Issue 1. pp 57–72.

⁴³ Зелінська, Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.11. Одес. нац. юрид. акад. О., 2006. С. 54.

Якщо концепт міжнародного злочину має універсальну юрисдикцію, то питання трансграничних злочинів пов'язане із притягненням осіб до відповідальності за національними законами. Це стосується аналізу нормативних актів та кримінальних порушень, що регулюються на наднаціональному рівні (право Європейського Союзу, транзитивне право державних спільнот – СНД). Європейська спільнота прийняла величезну кількість рекомендацій, спрямованих на криміналізацію злочинів (відмивання коштів, шахрайство, незаконний обіг наркотиків, осіб, зброї, корупція, расизм, ксенофобія, забруднення моря тощо); існують численні приклади кооперації у кримінальних аспектах; більше того, деякі питання, що стосуються превенції організованої злочинності та протидії тероризму, знаходять своє вирішення у колективних рішеннях Комітету міністрів Ради Європи. Проте питання гармонізації національних правових систем та апроксимації міжнародних нормативних актів вирішуються недостатньо ефективно чи не вирішуються зовсім. Навіть остаточне завершення процесу приєднання до європейської системи протидії злочинності не виправдовує новацій. Справа в тому, що згідно з останніми тенденціями європейські держави прагнуть досягнути лише базового рівня гармонізації в частині криміналізації транскордонних злочинів та підтримки взаємного визнання судових рішень⁴⁴. На нашу думку, що стосується ювенального кримінального права, нашому законодавцеві вже давно пора було активно запроваджувати в українські реалії запозичений в зарубіжних країнах досвід. На сьогоднішній день більшість європейських країн мають власні нормативно-правові акти, які вирішують проблему застосування до дітей кримінальної репресії. Позитивним також є прийняття міжнародних рекомендацій, які є прогресивними та достатньо гуманними.

Слід зазначити, що більшість вчених-компаративістів не оспорожують статус галузевої юридичної компаративістики як окремої наукової дисципліни, що належить до юридичної компаративістики

⁴⁴ Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2014, № 1, С. 30.

як комплексної юридичної науки. При цьому виокремлюються її об'єкт і предмет. Так, на думку М. Дамірлі, «типові визначення об'єкта і предмета галузевих порівняльно-правових наукових дисциплін можуть бути представлені у такий спосіб. Об'єкт галузевої порівняльно-правової наукової дисципліни – це такий зріз правової реальності, який включає елементи права (галузі, інститути, норми та інші правові явища, правові проблеми) як складові частини різних правових систем, а також сферу (зону) міжсистемних зв'язків і відносин цих елементів. Предметом галузевої порівняльно-правової наукової дисципліни є співвіднесені вивчення відповідної галузі права (його аналогічних правових інститутів, норм та інших явищ) як складової частини різних правових систем, встановлення їх взаємодії і впливу на основі виявлення та аналізу подібності та відмінності⁴⁵ (загального, особливого і одиничного) за допомогою систематичного застосування порівняльно-правової методології⁴⁶. Теоретична розробленість юридичної компаративістики, наявність її солідного методологічного фундаменту і досить широкого кола її незаперечних наукових результатів, підсилюють позицію цього підходу. Цього немає у галузевій юридичній компаративістиці, вона до теперішнього часу перебуває у стані становлення, що заважає їй чіткому закріпленню за інтересами певного наукового «відомства»⁴⁷. Ми є прихильниками думки про самостійність юридичної компаративістики. Дійсно, часто вчені, під час вивчення того чи іншого правового феномену, застосовують порівняльний метод наукового пізнання, який допомагає сформувати для читача повноцінну картину проблематики досліджуваного явища. В такому випадку компаративістика є другорядною та допомагає висвітлити лише окремі цікаві моменти. В усіх інших випадках – вона є самостійною наукою, котра має власний предмет та вирішує певне завдання.

⁴⁵ Дамирлі М. А. Сравнительное правоведение. Ч. 1. Статус, предмет и система. О. : Феникс, 2013. С. 138.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Харитонов Р. Ф. Галузева юридична компаративістика: загальнотеоретичне дослідження [Текст] : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» Одеса, 2016. 12 с.

Прихильники цього підходу виходять із того, що порівняльне правознавство і галузева компаративістика мають як спільне поле, у тому числі методологічного характеру, так і власні специфічні інтереси. З методологічної точки зору це перевага у часі, оскільки немає необхідності витрачати тимчасові ресурси на «повторення пройденого», починаючи розробку методології галузевої юридичної компаративістики з нуля. Певним пріоритетом тут є твердження «пріоритету методології над методом, раціонального знання над емпіричним, оскільки у порівняльному правознавстві його правильність отримала багаторазове підтвердження і переконливе обґрунтування»⁴⁸. Ж. Сталев вважає, що замість відокремлення галузевих порівняльних досліджень у вигляді окремої правової науки їх слід зарахувати до існуючих правових наук⁴⁹. Подібну точку зору не поділяє А. Саїдов. Вчений зазначає: «нелогічно розривати, а тим більше протиставляти порівняльно-правові дослідження на рівні загальної теорії права і в рамках галузевих юридичних наук. Їх необхідно вважати одним з напрямків сучасного правознавства як в загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках»⁵⁰. Ми погоджуємось із останньою думкою. В рамках галузевих юридичних наук порівняльно-правові дослідження займають одне із центральних місць, оскільки саме компаративні праці поповнюють базис вчень із теорії та історії держави та права.

На думку М. Спіріна: структура порівняльно-правового знання містить у собі чотири основних елементи: фундаментальна (загальна) правова компаративістика, макрорівневі порівняльно-правові знання (на рівні зіставлення груп національних правових систем), мезорівневі порівняльно-праві знання (на рівні зіставлення декількох споріднених національних правових систем у рамках однієї групи) та мікрорівневі порівняльно-правові знання (на рівні

⁴⁸ Тополь Ю.О. Деякі проблеми методології сучасної юридичної науки. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 9.

⁴⁹ Сталев Ж. Сравнительный метод в социалистической правовой науке. *Сравнительное правоведение* : сб. статей / под ред. В. А. Туманова. М. : Прогресс, 1978. С. 50.

⁵⁰ Саидов А. Х. Сравнительное гражданское право как наука и учебная дисциплина. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2007. № 1. С. 53.

зіставлення галузей, підгалузей, інститутів, субінститутів і норм права декількох (у тому числі різнорідних) національних правових систем). Крім того, необхідно виокремити історичне і концептуальне порівняльно-правове знання⁵¹. «Однак найбільшу складність викликає виокремлення структури так званого багаторівневого порівняльно-правового знання, який є підтвердженням наукового характеру порівняльно-правового знання. Цей мікрорівень порівняння є характерним як для національних правових систем, в яких постійно відбувається внутрішнє порівняння, так⁵² і для прагматичного зіставлення різноманітних інститутів, субінститутів і норм права концептуально різних правових систем, яке є необхідним для розвитку кожної конкретної системи, її правової акультурації»⁵³. О. Скакун виокремлює у рамках цього елемента особливе (галузеве і внутрішньогалузеве) і спеціальне (предметне) порівняльне правознавство⁵⁴. Ми вважаємо, що структура порівняльно-правового знання, запропонована М. Спіріним є занадто розширеною та може призвести до певної плутанини. На нашу думку, структура компаративістики повинна виглядати наступним чином:

- **базисна правова компаративістика** – вивчення макрорівнів порівняльного знання, котрі полягають у встановленні глобальної проблематики еволюції та позитивного функціонування правових феноменів;
- **аутентична правова компаративістика** – вивчення окремих споріднених правових систем, котрі мають тотожні нормативні погляди та цінності;

⁵¹ Спирин М. Ю. О структурных особенностях сравнительной юриспруденции как самостоятельной науки. *Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, Ю. С. Шемшученко ; упоряд. Х. Н. Бехруз, О. В. Кресін, Ю. Ю. Акименко. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». О. : Фенікс, 2013. С. 27–30.

⁵² Соколова Н. В. Доверительная собственность (траст) в континентальной Европе. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 23.

⁵³ Сравнительное право и Интернет / Н. Вицлеб, Д. Мартини, У. Тольке, Т. Фрерикс ; пер. с нем. В. В. Бойцовой, Л. В. Бойцовой. *Юридический мир*. 2003. № 5. С. 43–51.

⁵⁴ Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение. Основные типы (семьи) правовых систем мира : учебник. К. : Ін Юре, 2008. С. 321.

- **спеціальна правова компаративістика** – вивчення окремих різнорідних правових систем.

Як справедливо зазначає В. Нерсесянц: кожна юридична наука – це окремий елемент структури всієї юридичної науки, відносно самостійне наукове формоутворення у загальному процесі понятійно-правового вивчення і вираження об'єктивної дійсності, специфічно певна складова частина теоретико-юридичного пізнання і знання⁵⁵. У теперішній час в юридичній літературі підвищена увага приділяється структурним особливостям порівняльного правознавства. Що ж стосується структури окремих галузевих порівняльно-правових дисциплін, то в науковій літературі це питання спеціально не обговорюється, за винятком невеликого числа публікацій. Можна, звичайно, якоюсь мірою використовувати як зразок систему курсу порівняльного правознавства і після загальної частини давати особливу. «У загальній частині курсу порівняльного правознавства йдеться про предмет, методологію, історію, його функції, про основні класифікації правових систем сучасності. В особливій частині розглядаються різні сім'ї права⁵⁶. У цьому підході предметний підхід змішаний з територіальним, що виправдовує себе у порівняльному правознавстві, але не дуже вдалий у галузевій компаративістиці. Тому для визначення структури галузевої юридичної компаративістики слід базуватися не стільки на регіональному, скільки на інституціональному підході: побудова структури галузевих порівняльно-правових дисциплін по інститутах із зазначенням їх особливостей у певних групах правових систем, була би більш вдалою⁵⁷. На нашу думку, **побудова компаративних досліджень повинна відбуватись наступним чином**: встановлення історичної передумови виникнення того чи іншого правового інституту

⁵⁵ Нерсесянц В. С. Сравнительное правоведение в системе юриспруденции. Государство и право. 2001. № 6. С. 5–15.

⁵⁶ Ткаченко В. Д. Порівняльне правознавство : підручник / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов ; за заг. ред. В. Д. Ткаченка. Х. : Право, 2003. С. 132.

⁵⁷ Харитонов Р. Ф. Галузева юридична компаративістика: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2016. С. 12.

(в цьому контексті має місце ретроспективне порівняльне правознавство); встановлення спільних рис та рис, які відрізняють правові інститути один від одного; встановлення проблем становлення інституту; прогнозування подальшої еволюції із урахуванням зарубіжного/міжнародного досвіду.

Найважливішою частиною змісту порівняльно-правових досліджень є знання, що мають функціональну природу, виходять за межі національних правових систем і становлять універсальну теоретичну і практичну цінність. Функціональне призначення порівняльного правознавства втілюється у трьох напрямках: практичному, або професійному, соціологічному і культурному. Практична значимість порівняльного правознавства дедалі яскравіше розкривається в умовах інтернаціоналізації економіки, інформації. Це обумовлює формування регіональних і почасти універсальних правових просторів. З позицій цивілізаційного підходу, важливим напрямом досліджень порівняльного правознавства є вивчення множинності правових реальностей, що відображають різноманіття правових явищ. Різноманіття існуючих правових систем і правових культур ґрунтується на різних правових цінностях культур і цивілізацій, що існували раніше й існують нині. За визнанням ЮНЕСКО, порівняльне правознавство, разом із міжнародним правом, виконує загальногуманітарну функцію, пов'язану зі зведенням «мостів» між різними культурами і цивілізаціями шляхом їх вивчення і розуміння⁵⁸.

Як справедливо зазначає О. Кресін, у сучасному світі порівняльне правознавство є також науковим виміром діалогу і взаємодії правових систем, культур, цивілізацій, без перебільшення – інструментом формування більш справедливого світу, усунення і недопущення конфліктів, перепон у розумінні і спілкуванні між народами, поширення новацій та обміну досвідом, інтенсифікації міжнародних економічних, політичних, культурних зв'язків. У певному сенсі це не лише наука, а й ідеологія, покликана служити

⁵⁸ Кресин А. В. Приветствие участникам Дней сравнительного правоведения. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. К., 2009. С. 672.

розвитку культури миру, взаєморозуміння і поваги між людьми та державами⁵⁹. Порівняльне правознавство виступає в ролі своєрідного майданчика для взаємопроникнення і взаєморозуміння різних правових культур. Головне у зниженні напруженості й конфліктності культур загалом і правових культур зокрема полягає в розумінні й сприйнятті різноманіття, що передбачає визнання існування різних критеріїв оцінки факторів суспільного життя, сприйняття різного способу життя і визнання права на існування різних філософських та ідеологічних основ і моделей соціального розвитку⁶⁰. Ведення міжнародного діалогу – також певна порівняльна робота. Саме під час міжнародних зустрічей законодавці мають змогу обмінятися досвідом, встановити прогалини у власному законодавстві та створити прогресивні шляхи вирішення проблемних питань.

Порівняльне правознавство у світі, що глобалізується, може стати платформою для інтелектуального обміну, здатного культивувати різноманіття правових культур і правових систем, використання потенціалу яких здатне забезпечити поступальний розвиток суспільства⁶¹. Крім того, важливою особливістю сучасного етапу розвитку порівняльного правознавства є його глобалізація, повсюдна інституціоналізація. Це виявляється, зокрема, в тому, що саме на сучасному етапі у низці країн створюються асоціації чи товариства з вивчення проблем порівняльного правознавства, відкриваються нові спеціалізовані кафедри та інститути. В університетських навчальних планах і програмах пропонуються численні спецкурси з порівняльного правознавства. У багатьох країнах видаються спеціалізовані періодичні видання; регулярно проводяться міжнародні конгреси, конференції та симпозіуми з порівняльного правознавства⁶². Нашій країні вже давно пора порозмірковувати над можливістю створення цілісних

⁵⁹ Кресин А. В. Приветствие участникам Дней сравнительного правоведения. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. К., 2009. С. 672.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 278.

асоціацій з вивчення проблем порівняльного правознавства, що позитивним чином вплине на нормотворчий процес.

Ще К. Цвайгерт і Х. Кетц переконливо доводили, що покоління нинішніх юристів зіткнеться з безпрецедентною інтернаціоналізацією правового життя. В умовах глобалізованого світу серйозна відповідальність покладається на юристів щодо таких важливих проблем, як охорона навколишнього середовища, усунення расової дискримінації, посилення соціальної справедливості. Сьогодні юристи всіх країн, у тому числі і не особливо економічно розвинених, стикаються з проблемами тлумачення міжнародних договорів, подачею позовів до міжнародних судів та арбітражних органів, захистом інтересів громадян своїх країн, що наймаються на роботу в інші держави і міжнародні організації. Важливим стає необхідність захисту економічних, соціальних та політичних прав дітей, подружжя та опікунів унаслідок широкого розповсюдження міжнародних шлюбів і всиновлення дітей громадянами інших країн. Юрист не може звертатися до іноземного права без певної порівняльно-правової підготовки. Засновник юридичної компаративістики Рене Давид сформулював ряд вимог, дотримання яких необхідно для успішного вивчення і використання іноземного права. Перш за все, до джерел права треба підходити так, як це робить юрист тієї країни, право якої вивчається. Інша вимога полягає в тому, що, перш ніж звернутися до конкретної проблеми, потрібно мати уявлення про структуру права досліджуваної країни, тобто про систему права, методи правового регулювання⁶³. Це правильна думка. Оцінювати зарубіжне законодавство можна лише з позиції і з урахуванням менталітету законодавця тієї країни, право якої вивчається. Така думка пояснюється тим, що законодавство кожної країни пройшло тривалий шлях формування, а тому кожен правовий інститут історично обумовлений у зв'язку із чим компаративний прецедент⁶⁴ в таких умовах просто не може мати місця.

⁶³ Закіров М. Б. Юридична компаративістика. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 27.

⁶⁴ під компаративним прецедентом розуміється перенесення досвіду власної країни на передумови формування правового феномену зарубіжної держави – **прим. авт.**

При цьому особливо важливо враховувати соціальне середовище, в якому діє конкретне право. Істотним може виявитися і вплив релігійних чинників, зокрема в ісламських країнах, або традицій, що протистоять формальним вимогам писаного права. А все це стає можливим тільки при достатньому ступені підготовленості майбутніх юристів в стінах університетів. Відомий американський професор права Дж. Вінтертон відзначав, що у теперішній час курси лекцій з порівняльного права читаються практично у всіх юридичних вузах – факультетах і університетах світу. Професор Д. Хендерсон на прикладі юридичних вузів США свідчить про те, що у довоєнний час і навіть у перші роки повоєнного періоду порівняльне правознавство в цій країні хоч і вважалося вельми «перспективним», важливим і потрібним, але мало обмежений характер: викладалося в небагатьох вузах, зводилося в основному до порівняння системи загального з системою континентального права, мало скоріше теоретичний, ніж практичний характер⁶⁵. У даний час ситуація кардинально змінилася, і вивчення порівняльного правознавства ведеться в усіх провідних юридичних вузах країни, має не тільки теоретичну, а й практичну значимість. Особливо серйозна підготовка юристів в Гарвардському, Йельському, Колумбійському та Чиказькому університетах заснована на створених у цих вузах школах та інститутах порівняльного правознавства⁶⁶.

Таким чином, **юридична компаративістика** – складна, універсальна галузь юридичних знань, сутність якої полягає у встановленні тотожностей та відмінностей різних правових систем світу з метою плідного обміну позитивним досвідом законодавців різних держав. Цінність компаративних досліджень в межах ювенального кримінального права обумовлена досвідом міжнародної правової спільноти та зарубіжних держав з питань особливостей відправлення правосуддя у відношенні підлітків.

⁶⁵ Марченко М. Н. Место и роль сравнительного права в системе юридического образования. *Правоведение*. 1999. № 1. С. 220.

⁶⁶ Закірова С. Г. Досвід і перспективи викладання юридичної компаративістики у світі та Україні. *Історико-політичні студії*. 2016. № 2. С. 77–84.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Починаючи розгляд особливостей міжнародного кримінального права, неможливо не звернути увагу на те, що сама ідея його створення виникла наприкінці XIX – на початку XX ст. На той час під міжнародним кримінальним правом розуміли вузьке коло норм, які регулювали питання дії кримінального закону в просторі, надання правової допомоги та видачі злочинців. Вважають, що аналог терміна «international criminal law» – «міжнародне кримінальне право» виник у німецькій юридичній лексиці 1862 року, коли Л. фон Бар розглядав міжнародне кримінальне право окремо від міжнародного приватного права^{67,68}. Одним із перших у дореволюційній літературі концепцію міжнародного кримінального права обґрунтував Н. М. Коркунов, звівши його сутність до юрисдикції держав щодо міжнародних злочинців і розробки питань підсудності⁶⁹. Згодом цю проблему розглядав Ф. Ф. Мартенс. Він вважав, що міжнародне кримінальне право містить у собі сукупність юридичних норм, які визначають умови міжнародної судової допомоги держав при здійсненні ними своєї

⁶⁷ Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основні галузі / За ред. В. Г. Буткевича. К., 2004. С. 681.

⁶⁸ Столярський О. Генезис концепції міжнародного кримінального права. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2012. № 30. С. 175–176.

⁶⁹ Коркунов Н. М. Опыт конструкции международного уголовного права. *Журнал уголовного и гражданского права*. 1889. № 1. С. 106.

каральної функції у сфері міжнародного спілкування⁷⁰. Як зазначає Е. М. Вайс, як доктрину міжнародне кримінальне право з самого початку фактично висувало цілий спектр проблем, пов'язаних з міжнародними аспектами застосування внутрішніх систем кримінального права⁷¹. Поступово поняття міжнародного кримінального права вдосконалювалось. Проаналізувавши праці російських вчених-юристів XVII – початку XX ст., В. Е. Грабар дійшов висновку, що міжнародне кримінальне право містить основи і норми кримінального права, спрямовані на боротьбу зі злочинами, які посягають на добробут усіх держав чи певної їхньої частини⁷². На підставі такого розуміння введено норми матеріального та норми процесуального права. Як зазначає вказаний автор, норми матеріального права стосувались насамперед злочинних дій, вчинених у просторі, де відсутня державна влада. Це – відкрите море й арктична територія. На той час міжнародне право створило лише норми, спрямовані на боротьбу зі злочинними діями у відкритому морі. Ці норми стосувались боротьби з піратством і работоргівлею, з торгівлею жінками, з псуванням морського кабелю тощо. Інша галузь міжнародно-правової репресії стосувалась порушень норм права війни⁷³. Однак, у світі все частіше виникають ситуації, вирішення яких неможливе без глибокого і предметного міжнародно-правового співробітництва. І це стосується не тільки спроб вирішити глобальні проблеми сучасності, що вимагають об'єднання зусиль усіх країн світу. Мабуть слід погодитися з думкою про те, що в сучасному світі «без використання міжнародного права також неможливо повноцінно захищати права людини, вести боротьбу зі злочинністю, співпрацювати в галузі міжнародних перевезень, освоєння світового океану. Держави повинні визнати

⁷⁰ Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. СПб. 1896. С. 213.

⁷¹ Wise E. M. Terrorism and the problems of an International Criminal Law. *Connecticut Law Review*. 1987. № 19. Р. 804.

⁷² Грабарь В. Е. Материалы к истории международного права в России (1647–1917). М.: АН СССР, 1958. С. 456.

⁷³ Столярський О. Генезис концепції міжнародного кримінального права. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. № 30. С. 175–176.

для себе або пріоритет міжнародної співпраці і, відповідно, пріоритет міжнародного права, або опинитися перед загрозою глобальної кризи, вийти з якої поодиноці нікому не вдасться^{74,75}. Економічні й соціально-політичні перетворення останніх десятиліть, що визначили орієнтири розбудови України як демократичної й правової держави не лише вплинули на моральні ідеали наших співгромадян, а й відбилися на світоглядних засадах всієї вітчизняної правової системи та окремих її галузей. Не минули ці процеси й вітчизняне кримінальне право. Замість пануючого у ньому десятиліттями пріоритету захисту інтересів держави на перше місце було поставлено охорону загальнолюдських цінностей, які визнаються й підтримуються демократичною світовою спільнотою (прав та свобод людини й громадянина, безпеки особи, цілості власності, недоторканності житла, таємниці особистого життя, свободи політичних поглядів і т. ін.). Такі зміни сприяли концентрації уваги на міжнародних стандартах прав і свобод людини та на реальності їх забезпечення як неодмінній умові розбудови правової держави й розвитку громадянського суспільства в Україні. Не могли вони не позначитися і на розумінні принципів кримінального права України. Результати цього впливу сьогодні помітні у світогляді суб'єктів, які розробляють і застосовують кримінальний закон (представників законодавчої й виконавчої влади), забезпечують розвиток вітчизняної кримінально-правової доктрини (фахівців з теорії кримінального права) та осіб, які стають учасниками регулятивних й охоронних кримінально-правових відносин (громадян, які порушили кримінальний закон, потерпілих від злочинів). Апелювання до міжнародного права як критерію оцінки якості рішень, що ухвалюються в сфері кримінального судочинства, стає поширеною практикою. При цьому у вітчизняному правознавстві уявлення про систему принципів кримінального права за

⁷⁴ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна, В. К. Гришук, О. В. Зайчук, В. О. Навроцький, О. В. Наден, Ю. В. Нікітін, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, О. В. Харитоновна, В. І. Шакурн. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 467.

⁷⁵ Міжнародне право. Навчальний посібник / За ред. М. В. Буроменського. К.: Юринком Інтер, 2005. С. 204.

останні кілька десятиліть змінились мало⁷⁶. Це стосується й норм кримінального законодавства, які регламентують питання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Обрання саме цих тез для початку основного розгляду запропонованої нами тематики є не випадковою, оскільки глобальна криза, про яку ведуть мову Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін., в першу чергу, полягає в омолодженні злочинності в Україні та її стабільно високому рівні. Останнє підтверджують статистичні дані, відповідно до яких, станом на листопад 2016 року 197 неповнолітніх осіб вчинили кримінальні правопорушення ще до досягнення чотирнадцятирічного віку, 1043 особам на момент вчинення було чотирнадцять-п'ятнадцять років, 2601 – шістнадцять-сімнадцять⁷⁷. Така тенденція є достатньо негативною та може бути пояснена зниженням рівня життя та маргіналізацією суспільства. Як приклад, у 2013 році за вчинення кримінального, передбаченого ст. 117 КК України було засуджено 12 осіб, за ст. 155 – 71 особа, за ст. 156 – 252 особи, за ст. 150 – 11 осіб, за ст. 151 – 41 особа, за ст. 304 – 791 особа; у 2014 році за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 засуджено 14 осіб, ст. 155 – 49 осіб, ст. 156 – 209, ст. 150 – 4, ст. 151 – 35, ст. 304 – 616 осіб; у 2015 році за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 засуджено 11 осіб, ст. 155 – 37 осіб, ст. 156 – 233 особи, ст. 150 – 2, ст. 151 – 12, ст. 304 – 526 осіб; у 2016 році за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 було засуджено 14 осіб, ст. 155 – 51 особа, ст. 156 – 272 особи, ст. 150 – 6, ст. 151 – 14, ст. 304 – 322 особи; станом на травень 2017 року за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК України було засуджено 7 осіб, ст. 155 – 30 осіб, ст. 156 – 105, ст. 150 – 0, ст. 151 – 3, ст. 304 – 154 осіб, у 2018 році за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК України було засуджено 12 осіб,

⁷⁶ Житний О. О. До проблеми міжнародно-правової зумовленості принципів кримінального права України. URL: http://files.visnikkau.org/200001274-14e7f15e20/Visnyk3_2.pdf

⁷⁷ Генеральна прокуратура України URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo

ст. 156 – 274 особи, ст. 150 – 16, ст. 151 – 16, ст. 304 КК України – засуджено 234 особи; у 2019 році за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК України було засуджено 19 осіб, ст. 156 – 250 осіб, ст. 150 – 9 осіб, ст. 151 – 13 осіб, ст. 304 КК України – 154 особи; станом на вересень 2020 року за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК України було засуджено 5 осіб, ст. 156 – 170 осіб, ст. 150 – 1 особа, ст. 151 – 10 осіб, ст. 304 КК України – 126 осіб⁷⁸. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (суб'єктом якого все частіше стає неповнолітня особа), експлуатація дітей, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – всі ці склади кримінальних правопорушень є взаємопов'язаними, такими, що негативно впливають на незрілу психіку дитини, змушують її захищатися будь-якими засобами, виживати у світі жорстокості.

Світовим співтовариством у міжнародних актах (конвенціях, деклараціях, резолюціях) сформульовано універсальний принцип пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх. Суть цього принципу полягає в покладенні на державу обов'язку із забезпечення першочергового захисту прав та інтересів дітей під час проведення внутрішньої соціальної й кримінальної політики. Під час здійснення національним законодавцем регламентації кримінального провадження за участю неповнолітніх осіб обов'язково повинні бути враховані міжнародні стандарти забезпечення прав неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні. При цьому варто взяти до уваги той факт, що міжнародні стандарти забезпечення прав неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні не можна враховувати як окремі, самостійні положення, оскільки вони тісно пов'язані з фундаментальними міжнародними стандартами прав особи та зумовлені ними⁷⁹. Особлива увага в цьому контексті має приділятися

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Крукевич О. Міжнародні правові стандарти забезпечення прав неповнолітніх учасників кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №3. С. 259.

особливостям роботи із неповнолітніми правопорушниками, оскільки невірні обраних шлях роботи із девіантними підлітками може призвести до їх «закриття» від оточуючого середовища та укорінення суспільно небезпечних звичок. Міжнародна правова спільнота у всіх нормативних актах акцентує увагу на бажаність «відкритих» форм роботи з неповнолітніми правопорушниками, які виключають поміщення останніх до установ закритого типу. Перевага також віддається звільненню від покарання у всіх можливих випадках, що пояснюється особливостями особистості дитини.

Так, Н.Я. Муринець вірно відмічає, що особа у підлітковому віці характеризується схильністю до сугестивних впливів, внаслідок чого є надзвичайно вразливою, не захищеною від негативного впливу навколишнього середовища. До вікових особливостей розвитку особистості, що сприяють розвитку зазначених якостей, варто віднести: протиріччя підліткового віку, викликане перебуванням підлітка між дитинством та дорослістю (вже не дитина – водночас ще не дорослий), прагнення набутти статусу самостійної людини, часто не обираючи засобів; емоційну нестійкість, часті коливання настрою, схильність до поспішного прийняття рішень; пошук шляхів самоствердження; інтенсивне рефлексування щодо себе, інших, суспільства, критичне ставлення, передусім до оточуючих, що породжує певне відчуження від важливих малих соціальних груп (родини, однокласників, друзів тощо); змінення (руйнування) стосунків підлітка з близькими людьми; внесення змін (іноді кардинальних) до шкали цінностей тощо. Наведені особливості підліткового віку перетворюють особистість неповнолітнього на занадто конфліктну, непередбачувану, таку, що за певних обставин (непорозуміння, відсутність підтримки, сприятливих умов проживання вдома, перебування у школі тощо) не набуває усвідомлення дорослості, а дедалі більше набуває відчуття вікової неповноцінності⁸⁰. Зазначена думка вченої свідчить про те, що часто неповнолітній стає заручником

⁸⁰ Муринець Н. Я. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – передумови девіантної поведінки дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 296.

власного життя та оточуючого середовища, а вчинення кримінального правопорушення стає для нього одним із способів виживання, а отже не завжди репресивні кримінально-правові заходи в такому випадку є доцільними. Впевнені, що для перевиховання незрілої дитини дієвими можуть стати й заходи, не пов'язані з покаранням, – звільнення від покарання та його відбування. Отже, з огляду на зазначене, наочним є факт того, що вітчизняне законодавство з метою його актуалізації потребує нагального перегляду та редагування, що можливо зробити лише шляхом імплементації до нього норм міжнародного та зарубіжного законодавства. Необхідно зазначити, що міжнародна нормативна база, яка стосується відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх на сьогоднішній день є достатньо вираженою та повноцінною, а отже заслуговує на детальне вивчення.

Сучасний рівень осмислення та вирішення проблемних питань застосування покарання та звільнення від нього неповнолітніх не обмежується суто юридичними рамками та вимагає належного врахування широкого кола гострих морально-етичних, правових та соціальних проблем, пов'язаних зі злочинністю серед неповнолітніх та заходами із правового регулювання на неї. Сучасні міжнародні стандарти застосування покарання та звільнення від нього неповнолітніх, кодифіковано в джерелах права ООН та Ради Європи, відтворено у національному законодавстві певних суверенних держав. Зазначені стандарти відображають прогресивну, визнану у переважній більшості країн світу, найбільш виправдану, стійку, послідовну та уніфіковану тенденцію, спрямовану на подальшу гуманізацію, соціалізацію та максимально можливу декриміналізацію норм та принципів покарання неповнолітніх правопорушників⁸¹. Дійсно, міжнародне законодавство з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх включає в себе не тільки звід

⁸¹ Литвинов О. М. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх: науковий нарис / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова; Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. К.: ВД «Дакор», 2015. С. 3.

норм, які тлумачать особливості кримінальної відповідальності підлітків, а й надають пояснення тим чи іншим рішенням законодавця в цій царині. Норми міжнародного законодавства акцентують увагу на цінності життя та здоров'я дитини, її гармонійного розвитку як в умовах нормального життя, так і в умовах ізоляції. Саме тому інтеграція міжнародного законодавства в національне допоможе його популяризувати та оновити.

Як влучно відмітив О.О. Житний, ефект впливу міжнародного (міжнародно-правового) чинника в розвитку кримінального права України є кумулятивним, оскільки він виник як результат сукупності політичних та правових передумов: певного ступеня розвитку міжнародних відносин, звернення уваги міжнародної спільноти на необхідність встановлення кримінальної карантності певних діянь, самостійності держави у міжнародних відносинах, проголошення політичного курсу на інтеграцію до ЄС і укріплення позицій України як повноправного члена демократичної міжнародної спільноти. Тому фахівці з кримінального права мають постійно здійснювати моніторинг відповідних чинників, у тому числі загальних зовнішньополітичних та євроінтеграційних, що сприятиме еволюції вітчизняної кримінально-правової доктрини і практики кримінально-правової охорони в напрямку подальшої гармонізації національного кримінального права з міжнародно-правовою системою⁸². Ми абсолютно солідарні зі вченим, оскільки дійсно, динамізм кримінального законодавства залежить від певної сукупності чинників серед яких необхідність швидкої реакції на виникнення нових проявів протиправної поведінки та актуалізація вітчизняного законодавства в міжнародній світовій арені. Вплив міжнародного законодавства – історично зумовлений та обґрунтований факт, який підтверджується низкою відповідних пам'яток. Одним із перших випадків виникнення так званих «міжнародно-правових відносин» є практика видачі правопорушників за межі держави в Київській Русі. У літописному договорі Олега з греками 911 р. зазначалось, що якщо злочинець не

⁸² Житний О. О. Про деякі чинники генезису міжнародно-правового виміру кримінального права України. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 77.

повернеться в Русь, – хай жаліються руси християнському цесареві і нехай схоплять такого і повернуть насильно в Русь. Це ж усе нехай роблять руси грекам, якщо де-небудь станеться таке саме⁸³. А отже, це один із перших випадків застосування екстрадиції на території українських земель (до речі, будучи втіленням взаємодії матеріального та процесуального кримінального права, екстрадиція також є однією з форм міжнародного співробітництва держав).

Таким чином, традиційний підхід до оцінки кримінально-правової системи України з позицій монізму, що ґрунтується на концепції абсолютного державного суверенітету, мабуть уже не є продуктивним і здатен створювати небажані політико-правові ілюзії. Поняття державного суверенітету не є виключно правовим, воно включає в себе досить вагому політичну складову... Тому входження України в міжнародно-правову систему боротьби зі злочинністю є для країни не питанням обмеження суверенітету, а питанням її суверенного вибору. І цей вибір, зрештою, диктує ті правила, які *de jure* і *de facto* визначають місце держави в міжнародно-правовій системі⁸⁴. Отже, з метою деталізації нашого подальшого дослідження, пропонуємо розглянути загальні змістовно-характерні риси міжнародних стандартів, які стосуються звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Відтак, перша змістовно-характерна риса сучасних загально-визнаних міжнародних стандартів застосування до неповнолітніх правопорушників певних заходів альтернативного некарального характеру, полягає в тому, що ці стандарти базуються на особливій, складній, реформованій та апробованій протягом тривалого часу, майже у всьому світі визнаній гуманістичній нормативно-правовій і соціально-правовій філософії. Ця філософія виявляється у відході законодавця від репресивного, занадто жорстокого впливу

⁸³ Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року): Навч. посібник URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-128.html>

⁸⁴ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна, В. К. Гришук, О. В. Зайчук, В. О. Навроцький, О. В. Наден, Ю. В. Нікітін, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, О. В. Харитонova, В. І. Шакун. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 466.

на неповнолітнього правопорушника. За основні засоби перевиховання неповнолітнього приймаються виховна робота та позитивний вплив оточуючого середовища.

Наші колеги з Америки у своїх «Керівних принципах щодо правосуддя по відношенню до неповнолітніх у м. Нью-Йорк» (США) («Guide to Juvenile Justice in New York City»), розроблених групою фахівців неприбуткової громадської організації «Громадянська комісія з питань злочинності м. Нью-Йорк» («Citizens Crime Commission of New York City, Inc.») говорять про найдавніші історичні витоки формування системи ювенального правосуддя: «Концепції правосуддя по відношенню до неповнолітніх повертають нас на тисячоліття назад до Законів Хаммурапі (2270 р. д. н. е.), які зверталися до проблеми втікачів (*можливо, маються на увазі діти-втікачі з домівок або втікачі з в'язниць. – прим. авт.*), дітей, які зрікалися своїх батьків, а також синів, які ображали своїх батьків. З тих пір суспільство продовжує боротися із злочинністю серед неповнолітніх за допомогою придатних для цього заходів»⁸⁵. Однак ми дотримуємося дещо іншої точки зору, оскільки вважаємо, що Закони Хаммурапі є лише відправною точкою для відліку моменту прийняття дитини як повноцінного члена суспільства, а про повноцінне формування системи ювенального правосуддя можна казати лише пов'язуючи його із створенням першого ювенального суду, який з'явився вже у 1895 році в Південній Австралії, яка тоді була однією з колоній Великобританії, а пізніше стала одним зі штатів Австралійського Союзу. На відміну від ювенального суду, заснованого чотирма роками пізніше в місті Чикаго (штат Іллінойс, США), «дитячий» суд Південної Австралії не притягнув до себе такої пильної уваги юридичної та неюридичної громадськості, що не послугувало відправною точкою для початку розвитку ювенальної юстиції по світу. Адже досвід чиказького суду враховувався в США і в інших країнах, і в тому випадку, якщо прагнули створити ювенальний суд за його подобою, і тоді, коли спочатку

⁸⁵ Ashley Cannon, Richard Aborn, John Bennett, Advisor: Judge Philip C. Segal (ret.). Guide to Juvenile Justice in New York City, May 2010. URL: <http://www.nycrimcomission.org/pdfs/GuideToJuvenileJusticeInNYC.pdf>

виробляли модель суду у справах неповнолітніх, який певним чином відрізнявся від моделі чиказького суду⁸⁶. Варто зазначити, що робота чиказького (іллінойського) ювенального суду, в першу чергу, була спрямована на допомогу неповнолітнім, які потрапили у скрутну життєву ситуацію, яка наслідком може мати небезпеку для їх життя та здоров'я. Суд займався проблемою відсутності у неповнолітніх батьківського піклування та їх деморалізацією. Питання, які стосувалися неповнолітніх правопорушників розглядалися крізь призму їх соціальної занедбаності та деградації, у зв'язку із чим вони вимушені вчинювати кримінальні правопорушення для забезпечення нормального життя. Американський ювенальний суд став першим в історії повноцінним судом для неповнолітніх, який поклав вдалий старт для впровадження аналогічних по всій Європі (Англія – 1905 р., Німеччина – 1907-1908 рр., Австрія – 1908 р., Італія – 1908 р., Бельгія – 1912 р., Франція – 1912-1914 рр., Іспанія – 1918 р., Польща – 1919 р.).

Розвиток по всьому світу ювенальних судів став поштовхом для створення міжнародної правової платформи для розвитку ювенальної юстиції, яка в першу чергу полягала у прийнятті низки нормативно-правових актів, які б передбачали певні принципи покарання та звільнення від нього неповнолітніх. Отже, вже протягом другої половини ХХ століття в результаті законотворчої діяльності таких міжнародних урядових організацій як ООН та Рада Європи було встановлено певні міжнародні стандарти покарання та звільнення від нього неповнолітніх за вчинення ними того чи іншого виду суспільно небезпечних кримінально караних діянь. Деякі з цих стандартів, відповідно до характеру того чи іншого міжнародного документу, є обов'язковими до виконання (для держав, які підписали відповідні міжнародні документи), а деякі – є рекомендаціями. Однак, в цілому, вони є універсальним міжнародно-визнаним морально-правовим орієнтиром поведінки із неповнолітніми у разі необхідності призначення їм покарання.

⁸⁶ Автономов А. С. Ювенальная юстиция. Учебное пособие. Москва: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. С. 58.

11 грудня 1946 року рішенням Генеральної Асамблеї ООН було створено дитячий фонд ООН – UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund) – ЮНІСЕФ – провідна організація в регіоні, яка виступає за забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх дітей, права яких порушені. На офіційному сайті організації зазначено, що найкращий спосіб гарантувати доступ дитини до правосуддя – це адаптація системи правосуддя і системи соціального забезпечення до прав і потреб дітей. ЮНІСЕФ просуває ідею забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх дітей: будь то діти-обвинувачені, потерпілі або свідки, поширюють нові, більш дружні до дитини, підходи до правосуддя в регіоні, спрямовані на задоволення потреб усіх дітей – хлопчиків і дівчаток, – опинилися в системі правосуддя. Організація підтримує індивідуалізовану допомогу кожній дитині, чії права були порушені. Це в тому числі включає надання підтримки дітям, звинуваченим у вчиненні злочинів, у випадках, коли позбавлення волі необхідно застосовувати лише як крайній захід, а повне повернення в суспільство повинно бути кінцевою метою. Робота ЮНІСЕФ включає в себе просування і підтримку ідеї реформування законодавства та політики і розвиток альтернатив існуючій практиці позбавлення дітей волі⁸⁷. Захист прав неповнолітніх засуджених – одна із багатьох завдань, які виконує ЮНІСЕФ, однак не можна оминати увагою те, що спрямована плідна праця у напрямі зниження кількості злочинів, які вчиняються підлітками, а також прагнення створити виключний перелік суспільно небезпечних діянь за які може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі призвело до актуалізації ювенальної юстиції на світовій арені та активізації міжнародного законодавця⁸⁸.

⁸⁷ ЮНІСЕФ. Офіційний сайт. URL: <https://www.unicef.org/eca/ru>

⁸⁸ До речі, вивчення статистичної інформації, а також матеріалів, викладених на офіційному сайті міжнародної організації ЮНІСЕФ дозволила нам дійти до висновку, що більшість злочинів, які вчиняються неповнолітніми в Європі мають невелику тяжкість та здебільшого пов'язані із жебрацтвом, зловживанням алкоголем та наркотиками. Що стосується насильства у відношенні дитини, то найбільш розповсюдженою причиною стає расова та національна приналежність (в тому числі це стосується випадків знущання над неповнолітніми, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі). Прагнення міжнародного законодавця захистити права таких підлітків дало поштовх до розробки низки

Варто зазначити, що одним із перших кроків до захисту неповнолітніх правопорушників стало прийняття 20 листопада 1959 року Декларації з прав дитини. В документі № A/RES/1386 (XIV) зазначалося, що беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй знову підтвердили у Статуті свою віру в основні права людини і в гідність та цінність людської особистості і сповнені рішучості сприяти соціальному прогресу та підвищенню стандартів життя з розширенням свобод, беручи до уваги, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що кожна людина має володіти всіма зазначеними в ній правами і свободами, без розрізнення за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігійні, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження, чи іншими обставинами, беручи до уваги, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження, беручи до уваги, що необхідність такої спеціальної охорони зазначена в Женевській декларації прав дитини 1924 року та визнана в Загальній декларації прав людини, а також у статутах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що опікуються питаннями благополуччя дітей, беручи до уваги, що людство зобов'язане надати дитині все найкраще, що воно має, Генеральна Асамблея проголосує цю Декларацію прав дитини з метою забезпечити дітям щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеві влади і національні уряди до того,

правових актів, покликаних сприяти звільненню у всіх можливих випадках неповнолітніх від покарання та його відбування. Окрему увагу в контексті такого звільнення у сучасному світі визнано за доцільне приділяти відновному правосуддю, медіації та залученню громадськості. Варто зазначити, що перші програми примирення потерпілого і неповнолітнього правопорушника з'явилися вже у кінці 70-х рр. у США та на початку 80-х рр. в Європі. Першою з європейських країн, яка ініціювала таку програму, стала Великобританія під впливом прикладу США та Канади. На даний час програми примирення успішно діють в Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції та закріплені на рівні національного законодавства.

щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів...⁸⁹

Прагнення міжнародного законодавця забезпечити дитину гідними умовами життя та дорослішання є виправданим, оскільки, дійсно, нівелювання інтересами підлітків в майбутньому може призвести до погіршення не тільки демократії держави, а й усіх сфер людського буття. Дитина з перших днів свого життя повинна виховуватися відповідно до норм та правил, встановлених в тому чи іншому суспільстві, а особливе місце має займати правове виховання, яке забезпечить набуття основних понять щодо дозволеного та забороненого та причепить необхідні норми етики та моралі правомірної поведінки. Нажаль, на сьогоднішній день, не дивлячись на активний інтелектуальний розвиток людства, століття цифрових технологій, дискримінація, особливо серед зростаючого покоління, залишається достатньо розповсюдженим явищем. Індиферентність та нігілізм суспільства призвели до атрофування у дітей почуття толерантності та рівності, та як наслідок – стали причиною розбіжностей у поглядах на релігію, політику тощо. Не є таємницею, що діти завжди були жорстокішими за дорослих, що пояснює зростання підліткової злочинності. Однак, це не означає, що якщо дитина вчинила кримінальне правопорушення, вона може піддаватися жорсткому поводженню, – в цьому і є сутність Конвенції, яка покликана захищати права усіх дітей без винятку, що ретроспективно обумовлено.

Відтак, О. М. Кудрявцева зазначає, що Конвенція, яку ще прийнято називати «дитячою конституцією» і якій у 2014 р. виповнилося 25 років, має давні історичні витоки. Уперше про «інтереси дитини» на початку ХХ ст. було згадано ще на Гаазькій конференції з міжнародного приватного права, що відбулася в 1902 р., та через рік пізніше у популярній роботі шведської феміністки, а також відомої письменниці та психолога Е. Кей «Століття дитини»⁹⁰. Остання

⁸⁹ Резолюції 14-й сесії (1959 год) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй URL: <https://documents-dds.ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/144/55/IMG/NR014455.pdf?OpenElement>

⁹⁰ Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні. автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2014. С. 1.

започаткувала т. зв. «дитиноцентричну революцію» початку ХХ ст. в Європі, обґрунтувавши принцип свободи дитини, її невід'ємних прав на недоторканність і особисте життя, а також права залишатися самою собою, навіть за умов певних недоліків чи вад виховання, бути улюбленою батьками і щасливою. Доктрина Е. Кейт стала новим словом у психології та педагогіці й отримала своє продовження в роботах багатьох інших науковців. Так, всесвітньо відомий польський педагог Я. Корчак, працюючи під час I світової війни у м. Києві в притулках для українських дітей-сиріт, створив своєрідний «катехізис» захисту прав дитини – роботу «Як любити дитину». У ній він закликав до створення Великої Хартії вольностей дитини (очевидною є аналогія з Magna Charta 1215 р.), наголошуючи на природному праві дітей на свою особистість та право жити повним життям, навіть якщо небезпечно для їхнього життя. Не опікати дитину у всьому, не оберігати дитину від проблем та небезпек, не вважати життя дитини чернеткою, а дозволити жити їй, як це не парадоксально звучало, померти, бо життя та смерть є двома сторонами однієї медалі^{91,92}. Отже, можна казати про те, що ще століття тому вченими було доведено не тільки бажаність, а й необхідність надавати дитині простір для самовираження, можливість приймати власне рішення, задовольняти потреби та бажання. Однак, при цьому варто зазначити, що самостійна та вільна діяльність неповнолітнього не повинна виходити за межі правового поля. Тільки розвиваючись відповідно до вимог не тільки законів природи, а й нормативно правових актів може вирости гармонійна, самодостатня особистість. Саме тому Конвенція про права дитини була складена таким чином, щоб передбачити усі можливі випадки, коли підлітку може знадобитись гарант захисту прав та свобод.

Взагалі, права, викладені в Конвенції, умовно можна поділити на такі розділи: *забезпечення*: право володіти певними речами,

⁹¹ Корчак Я. Як любити дитину // Дитя людське: вибрані твори : пер. з пол. / Я. Корчак. К. : Вид-во «Дух і літера», 2007. С. 39–40; 7–260.

⁹² Кудрявцева О. М. Конвенція ООН про права дитини 1989 року: сутність, зміст, перспективи розвитку правозахисного потенціалу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 3. С. 44.

отримувати певні послуги та мати доступ до того й того (мова йде про ім'я та громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами, сиротами та біженцями); *захист*: право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад, від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної, економічної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знування тощо); *участь*: Дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя. Підростаючи, дитина повинна мати дедалі більше можливостей брати участь у житті суспільства, готуватися до самостійного життя, користуватися правами свободи думки та слова, вибору культури, релігії та мови. При цьому, Конвенція ООН про права дитини має три основні завдання щодо захисту прав дітей: право на самовизначення. Зараз загально визнано, що до дитини застосовується більшість прав людини. Одні з них – беззастережно (як, наприклад, право на захист від тортур), а інші – з певними обмеженнями (політичні права); право на захист. Конвенція містить низку положень, які стосуються особливих потреб дітей та їх вразливості, наприклад, умови зайнятості для дітей (ст. 32). Більшість з цих положень має більш суворі вимоги стосовно дітей, ніж загальні правозахисні інструменти; специфічні права дітей. Це права, які застосовуються специфічно, або навіть виключно до дітей: право не розлучатися зі своїми батьками (ст. 9, ст. 10, ст. 11), положення про усиновлення (ст. 21). Найкращим прикладом таких прав є ст. 31, яка захищає право дитини на гру. Конвенція також надає захист особливим категоріям дітей: біженці (ст. 22), інваліди (ст. 23), меншини (ст. 30) і діти, втягнуті у воєнні конфлікти⁹³. Отже, можна підсумувати, що Конвенція про права дитини є вузько-спеціалізованим міжнародним нормативно-правовим актом, який встановлює перелік основних прав, свобод та інтересів дитини, посягання на які мають бути карані відповідно до чинного законодавства. Конвенція встановлює також принципи рівності дітей та забезпечує нормальне поведіння з останніми під час відправлення

⁹³ Н. М. Савельєва Основи соціально-правового захисту особистості: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Полтава: ПДПУ, 2008. С. 38.

у їх відношенні правосуддя. При цьому необхідно звернути увагу на те, що в досліджуваному акті немає чітких вказівок на необхідність віддавати перевагу некаральним (у тому числі і звільненню від кримінальної відповідальності та покарання) заходам. Останнє, на нашу думку, зумовлене загальною орієнтацією Конвенцією та відсутністю деталізації окремих взаємовідносин держав-учасниць із неповнолітніми. Такий стан справ призвів до перегляду міжнародним законодавцем ювенальної нормативної бази та необхідності створити новий повноцінний документ, який регулював би відносини із неповнолітнім в межах кримінального судочинства, що призвело до появи «Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх («Пекінські правила»), які було прийнято 29 листопада 1985 року на сороковій сесії Генеральної Асамблеї ООН без голосування.

В документі № A/RES/40/33 було зазначено, що враховуючи, що 1985 рік оголошено Міжнародним роком молоді: участь, розвиток, мир і що міжнародна спільнота приділяє значну увагу питанням захисту та сприяння втілення прав молоді, про що свідчить значення, яке надається Декларації про права дитини, визнаючи, що молодь, знаходячись на ранньому етапі розвитку людської особистості, потребує в особливій турботі та допомозі в сфері фізичного, духовного та соціального розвитку, а також в правовому захисті в умовах миру, свободи, гідності та безпеки, вважаючи, що існує національне законодавство, політика та практика, можливо, потребує в перегляді та зміні з урахуванням норм, що містяться в Правилах, схвалює підсумки Міжрегіональної підготовчої наради в Пекіні, де було завершено розробку тексту Правил... погоджує Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, рекомендовані сьомим Конгресом... та схвалює... щоб ці Правила було названо «Пекінськими правилами»⁹⁴. Отже, можна сказати, що 1985 рік створив свого роду платформу для будування

⁹⁴ Резолюции 40-й сессии (1985 год) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/60/IMG/NR048260.pdf?OpenElement>

основних засад захисту прав та свобод дітей, які вступили у конфлікт із законом. Так, Конвенцією про права дитини було створено звід правил поведінки із дитиною, сформовано її положення у суспільстві як повноцінного громадянина, наділеного такими ж свободами, як і дорослі, тим самим визнано її правоздатною та деліктоздатною, тобто наділеною певними елементами правосуб'єктності. Остання ж у свою чергу стала вимагати юридичної регламентації у низці нормативно-правових актів у сфері різних суспільних відносин, в тому числі, – суспільних відносин, які захищаються нормами кримінального судочинства. Необхідність у приведенні кримінальних законодавств різних країн до більш-менш єдиного зразку стала каталізатором для створення єдиного міжнародного зразку основних засад відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх.

У вищезазначеному документі також зазначено, що державам-членам пропонується привести у відповідність з Пекінськими правилами, у тих випадках, коли це необхідно, своє національне законодавство, політику та практику, особливо при підготовці персоналу, пов'язаного із відправленням правосуддя у відношенні неповнолітніх, і довести Правила до відома відповідних органів та широкого загалу⁹⁵. Варто також вказати, що саме Пекінськими правилами було розроблено низку загальних принципів роботи з неповнолітніми правопорушниками, які пропонуємо розглянути більш детально.

Відтак, першим принципом є те, що держави-учасниці мають прагнути, у відповідності зі своїми загальними інтересами, сприяти благополуччю неповнолітнього та його чи її родини⁹⁶. Що стосується зазначеного правила, маємо відзначити, що на сьогоднішній день в Україні майже повністю відсутні програми з допомоги окремим категоріям родин та неповнолітнім. В Законі України «Про

⁹⁵ Резолюції 40-й сесії (1985 год) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/60/IMG/NR048260.pdf?OpenElement>

⁹⁶ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила), принятые резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII у ст. 1 відзначено, що громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України. Сам же нормативно-правовий акт передбачає такі види допомоги як: *допомога у зв'язку з вагітністю та пологами* (ст. 7 – право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають за цим Законом всі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування); *допомога при народженні дитини* (ст. 10 – допомога при народженні дитини за цим Законом надається одному з батьків дитини (опікуну), який постійно проживає разом з дитиною); *допомога при усиновленні дитини* (ст. 12-1 – право на допомогу при усиновленні дитини має особа, яка є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачами є подружжя – один з них на їх розсуд)); *допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування* (ст. 16 – допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, призначеним в установленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які позбавлені батьківського піклування. Така допомога вважається власністю дитини); *допомога на дітей самотніми матерями* (ст. 18-1 – право на допомогу на дітей самотніми матерями мають самотні матері (які не перебувають у шлюбі), самотні усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини, виданому компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку (рішення про усиновлення дитини), відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини); *допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч,*

Державна допомога сім'ям з дітьми,
надана органами соціального захисту населення у 2016 році⁹⁷

	Кількість, тис. осіб		Кількість виплат допомоги, тис.	Сума допомоги, млн грн	Середній розмір допомоги, грн
	одержувачів, яким призначено допомогу	дітей, на яких отримують допомогу станом на 01.01.2017			
Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	214,2	х	221,8	247,0	1564,66
Допомога при народженні дитини у тому числі	392,6	422,6	17206,6	21171,2	1230,42
одноразова	х	х	408,5	4238,8	10376,50
щомісячна	х	х	16797,9	16932,4	1008,01
Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	14,3	95,5	1861,1	239,6	128,74
Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	46,7	44,4	607,8	1583,0	2604,49
Допомога на дітей одиноким особам (матерям, удовам, удівцям, усиновителям)	708,1	490,6	5493,9	4697,0	854,96
Допомога при усиновленні дитини у тому числі	1,2	3,9	35,5	46,0	1296,39
одноразова	х	х	1,6	16,8	10346,56
щомісячна	х	х	33,9	29,2	862,69

За даними Міністерства соціальної політики.
У 2016 році «Мати-героїня» присвоєно 2157 матерям.

⁹⁷ Діти, жінки та сім'я в Україні. Державна служба статистики в Україні. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/DJS_2018.pdf

Державна допомога сім'ям з дітьми,
надана органами соціального захисту населення у 2017 році⁹⁸

	Кількість, тис. осіб		Кількість виплат допомоги, тис.	Сума допомоги, млн грн	Середній розмір допомоги, грн
	одержувачів, яким призначено допомогу	дітей, на яких отримують допомогу станом на 01.01.2018			
Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	195	х	206,8	353,3	1708,65
Допомога при народженні дитини у тому числі	374	382,7	18730,6	21770,7	1162,30
одноразова	х	х	375,4	3889,0	10360,24
щомісячна	х	х	18355,3	17881,7	974
Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	0,8	–	250,7	31,0	123,69
Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	42,6	44,4	608,2	1820,6	2993,64
Допомога на дітей одиноким особам (матерям, удовам, удівцям, усиновителям)	706,9	463,5	5538,2	5749,5	1038,15
Допомога при усиновленні дитини у тому числі	1,4	2,2	50,3	58,2	1156,20
одноразова	х	х	1,6	16,1	10340,72
щомісячна	х	х	48,7	42,1	863,77

За даними Міністерства соціальної політики.

⁹⁸ Там само.

Стан здоров'я вихованців притулків для дітей у 2017 році⁹⁹

Назва показника	Кількість, осіб	у % до кількості вихованців
Вихованці, які перебували у притулках протягом року	1122	100,0
Практично здорові	566	50,4
Мають хвороби, усього	566	49,6
з них		
деякі інфекційні та паразитарні	245	21,8
з них		
туберкульоз	3	0,3
хворобу, зумовлену вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)	5	0,4
розлади психіки та поведінки	120	10,7
хвороби органів дихання	175	15,6
інші хвороби	210	18,7

За даними Міністерства соціальної політики.

⁹⁹ Діти, жінки та сім'я в Україні. Державна служба статистики в Україні. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/DJS_2018.pdf

Державна допомога сім'ям з дітьми, надана органами соціального захисту населення у 2018 році¹⁰⁰

	Кількість, тис. осіб		Кількість виплат допомоги, тис.	Сума допомоги, млн грн	Середній розмір допомоги, грн
	одержувачів, яким призначено допомогу	дітей, на яких отримують допомогу станом на 01.01.2019			
Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	171,2	х	178,3	336,9	1889,31
Допомога при народженні дитини у тому числі	356,9	370,9	15758,6	18294,7	1160,93
одноразова	х	х	359,5	3730,0	10375,66
щомісячна	х	х	15399,1	14564,7	945,82
Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	39,0	40,9	589,8	1925,5	3264,40
Допомога на дітей одиноким особам (матерям, удовам, удівцям, усиновителям)	646,4	407,6	5091,1	6151,5	1208,25
Допомога при усиновленні дитини у тому числі	1,2	2,7	51,2	56,8	1108,53
одноразова	х	х	1,3	13,6	10340,70
щомісячна	х	х	49,9	43,2	865,19

За даними Міністерства соціальної політики.
У 2018 році «Мати-героїня» присвоєно 1051 матері.

¹⁰⁰ Там само

Державна допомога сім'ям з дітьми, надана органами соціального захисту населення у 2019 році¹⁰¹

	Кількість, тис. осіб		Кількість виплат допомоги, тис.	Сума допомоги, млн грн	Середній розмір допомоги, грн
	одержувачів, яким призначено допомогу	дітей, на яких отримують допомогу станом на 01.01.2020			
Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	157,0	х	162,9	333,7	2048,84
Допомога при народженні дитини у тому числі	316,6	330,1	13717,3	15619,8	1138,70
одноразова	х	х	319,9	3321,3	10381,95
щомісячна	х	х	13397,4	12298,6	917,98
Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	37,8	43,0	574,6	2042,8	3555,31
Допомога на дітей одиноким особам (матерям, удовам, удівцям, усиновителям)	595,7	394,0	4917,7	6549,3	1332,57
Допомога при усиновленні дитини у тому числі	1,2	5,0	50,4	56,6	1123,79
одноразова	х	х	1,4	14,3	10329,96
щомісячна	х	х	49,0	42,3	863,16

За даними Міністерства соціальної політики.

¹⁰¹ Діти, жінки та сім'я в Україні. Державна служба статистики в Україні. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/DJS_2018_pdf.pdf

Характеристика дітей центрів соціально-психологічної реабілітації дітей за станом здоров'я у 2019 році¹⁰²

Назва показника	Кількість, осіб	у % до кількості дітей
Кількість дітей, які перебували у центрах протягом року	7565	10,0
Практично здорові	3083	40,8
Мають хвороби, усього	4482	59,2
з них деякі інфекційні та паразитарні	1175	15,5
з них туберкульоз	53	0,7
хворобу, зумовлену вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)	45	0,6
розлади психіки та поведінки	1452	19,2
хвороби органів дихання	1929	25,5
інші хвороби	2057	27,2

тяжкі психічні розлади, цукровий діабет і типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність¹⁰³. Отже, зазначене може свідчити лише про спробу законодавця створити видимість існування демократичного акту, покликаного спростити життя родинам з дітьми. Насправді, на сьогоднішній день соціальний захист неповнолітніх та їх батьків знаходиться на достатньо низькому рівні, а існуючі види допомоги не завжди надаються в повному обсязі, а інколи – не надаються взагалі. Справедливість нашої думки підтверджується державною статистичною інформацією, яка свідчить про економічну та, як наслідок, – соціальну нестабільність, що підтверджено даними, викладеними у розташованих нижче таблицях.

¹⁰² Там само
¹⁰³ Закон України «Про допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

На нашу думку, одним із основних чинників, які негативно впливають на якість кримінально-правового захисту прав неповнолітніх осіб в Україні є відсутність повноцінних державних програм розвитку останніх. Що здається достатньо дивним з огляду на ґрунтовний перелік нормативно-правових актів у сфері ювенальної юстиції (Концепція загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2021 року» (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011), План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р)). З цього приводу Н. В. Ортинська слушно зазначає, що державна охорона неповнолітніх проявляється через застосування таких засобів: моральне та правове виховання неповнолітніх, боротьба з можливими проявами агресії чи дискредитації щодо неповнолітньої; створення державних органів, що забезпечують захист прав та інтересів неповнолітніх... стимулювання створення мережі громадських організацій, молодіжних організацій, рухів, спортивних гуртків та секцій, що забезпечують можливість фізичного, морального та соціального розвитку досліджуваної категорії осіб; комплексна боротьба з негативними соціальними явищами, що впливають на неповнолітніх, серед яких наркоманія, алкоголізм, азартні ігри тощо... застосування організаційно-управлінських і нормативних засобів для подолання проблем смертності неповнолітніх, охорона їх здоров'я та його комплексного відновлення; забезпечення належного статевого дозрівання особи, дотримання принципів статевої недоторканості; охорона від трудової експлуатації, розвиток творчих здібностей неповнолітніх¹⁰⁴. Ми абсолютно погоджуємось зі вченою та зі свого боку

¹⁰⁴ Ортинська, Н. В. Спеціальні принципи правової політики щодо неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Електроніка : зб. наук. пр. М-во освіти і науки України ; відп. ред. Д. Заячук. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2006. С. 196–197.

додамо, що відсутність державної підтримки дітей унеможливорює їх повноцінний розвиток як фізичний, так і моральний. Через брак фінансового забезпечення соціальних закладів, які працюють із неповнолітніми (секції, гуртки, молодіжні організації, будинки творчості тощо) дитина опиняється у ситуації, коли вона має багато вільного часу та замало засобів для самореалізації. Зазначене сприяє залученню дітей до не завжди законних видів діяльності, що має наслідком їх деморалізацію, маргіналізацію, віктимізацію тощо. Окремої уваги заслуговує те, що кримінальне законодавство, котре на сьогоднішній день являє собою єдиний повноцінний інструмент захисту особи від протиправних посягань, покликаний попереджати протиправну діяльність шляхом реально існуючої загрози неминучого покарання, є недосконалим та із кожним роком втрачає свою дієвість.

Наступні принципи – *держави-члени мають прагнути до створення умов, які дозволяють забезпечити змістовне життя підлітка у суспільстві, яке, в той період життя, коли він або вона найбільш схильні до неправомірної поведінки, будуть сприяти процесу розвитку особистості та отримання освіти в максимальному ступені вільному від можливості вчинення злочинів та правопорушень; слід приділяти достатню увагу здійсненню позитивних заходів, які передбачають повну мобілізацію всіх можливих ресурсів, включаючи родину, добровольців та інші групи суспільства, а також школи та інші суспільні інститути, з метою сприяння благополуччю підлітка, з тим щоб скоротити необхідність втручання з боку закону, і ефективного, справедливого і гуманного поводження з підлітком, який знаходиться у конфлікті із законом*¹⁰⁵. Останній принцип, на нашу думку, був частково реалізований у кримінальному законодавстві, у частині дозволу звільняти неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. При цьому

¹⁰⁵ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила), принятые резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml.

необхідно зазначити, що поняття «вихователь» зустрічається в ч. 4 ст. 105 КК України, де зазначено, що суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом¹⁰⁶. Однак, зауважимо, що, на відміну від КК України від 28.12.1960 р. (в ч. 2 ст. 11 якого акцентовано увагу на тому, що суд може визнати за необхідне призначити неповнолітньому саме громадського вихователя в порядку, передбаченому відповідним Положенням)¹⁰⁷, чинне кримінальне законодавство позбавлено такої вказівки. Безпосередньо поняття «громадський вихователь» розкрито лише в Положенні «Про громадських вихователів неповнолітніх», затвердженому Указом Президії ВРУ РСР від 26.08.1967 № 284-VII, де зазначено, що останніми можуть бути найбільш активні робітники, службовці, колгоспники, представники творчої інтелігенції, військовослужбовці, студенти, пенсіонери та інші громадяни, які за своїми діловими і моральними якостями здатні виконувати покладені на них обов'язки мають необхідну загальноосвітню підготовку, життєвий досвід або досвід роботи з дітьми, при умові їх згоди взяти на себе обов'язки громадського вихователя¹⁰⁸. В цьому контексті доцільним є також звернути увагу на Постанову Пленуму Верховного Суду України (далі – Постанова ПВСУ) від 15.05.2006 № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», в п. 4 якої зазначено, що поряд із застосуванням одного чи декількох примусових заходів виховного характеру суд може в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя з урахуванням позитивних даних про певну особу та її здатності благотворно впливати на поведінку неповнолітнього. Ця особа має підтвердити у судовому засіданні свою згоду

¹⁰⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх» № 284-VI від 26.08.1967 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/284-07>

бути вихователем (виділено нами)¹⁰⁹. Отже із зазначеного можна зробити висновок, що в Постанові ПВСУ йдеться мова саме про громадського вихователя, адже судовий вихователь, статус якого визначений Положенням «Про судових вихователів», Затверджено наказом Голови Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України, від 15.11.1996 р.¹¹⁰ є особою із відповідною освітою, робота з неповнолітніми для якої є обов'язком, а не правом. Отже, враховуючи вищеперелічені положення, можна підсумувати, що на сьогоднішній день вітчизняне законодавство не має досконалого тлумачення та логічного співвідношення поняття «вихователь», яке передбачене ч. 4 ст. 105 КК України та поняття «громадський вихователь», яке завуальовано в статусі «окремих громадян», яким на їх прохання, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України, неповнолітній може бути переданий під нагляд. Цікавою в контексті розглядуваної проблематики є й судова статистика. Так, наприклад, кількість випадків призначення вихователя неповнолітнім в останні роки була наступна: 2008 році – 16, у 2009 – 14, у 2010 році – 10, у 2011 – 23, у 2012 році – 18, у 2013 – 3, у 2014 році – 1, у 2015 році – 0, у 2016 – 2. Кількість випадків передачі неповнолітніх під нагляд в останні роки була такою: 2008 – 1548, 2009 – 1369, 2010 – 1838, 2011 – 1667, 2012 – 1281, 2013 – 140, 2014 – 1, 2015 – 0, 2016 – 2¹¹¹.

Отже, статистичні дані свідчать про розмежування на практиці особи, передбаченої п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України та вихователя, передбаченого ч. 4 ст. 105 КК України. Однак у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення статусу останніх, а також незрозумілим залишається коло їх прав та обов'язків, що має наслідком надмірний суб'єктивізм під час судового розгляду кримінальних проваджень у відношенні неповнолітніх та заважає здійснювати на них

¹⁰⁹ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. Харків: Одисей, 2010. 456 с.

¹¹⁰ Наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про судових вихователів» № 478/63/7/5 від 15.11.95 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96>

¹¹¹ Судова влада України. Офіційний веб-портал URL: <http://court.gov.ua/>

позитивний вплив на рівні, необхідному для перевиховання. Рішенням зазначеної проблеми, на нашу думку, може стати наступ на редакція ст. 105 КК України: п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України викласти наступним чином: «передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також громадського вихователя...»; – ч. 4 ст. 105 КК України викласти наступним чином: «Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому судового вихователя в порядку, передбаченому законом».

*Два останні принципи – правосуддя у відношенні неповнолітніх повинно бути складовою частиною процесу національного розвитку кожної країни в рамках всебічного забезпечення соціальної справедливості для всіх неповнолітніх, одночасно сприяючи таким чином захисту молоді та підтриманню мирного порядку у суспільстві; слід систематично розвивати та координувати служби правосуддя у відношенні неповнолітніх з метою підвищення і підтримання на належному рівні кваліфікації персоналу цих служб, включаючи їх методи, підходи і відношення*¹¹². Зазначені принципи, на нашу думку, є головними в контексті розглядуваної тематики, оскільки саме засновуючись на них має будуватися система ювенального правосуддя. На сьогоднішній день Україна, на жаль, має занадто малий (в рамках держави такого рівня) перелік нормативно-правових актів, які б тим чи іншим чином регламентували порядок відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх (навіть статус неповнолітнього потерпілого вітчизняне законодавство отримало лише у 2012 році із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України). Такий стан справ призводить до зростання рівня підліткової злочинності та відсутності механізму боротьби із нею.

До речі, датою прийняття розглядуваних Пекінських правил, так само без голосування було прийнято Розробку стандартів

¹¹² Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила), принятые резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

для попередження злочинності серед неповнолітніх. В документі № A/RES/40/35 зазначено, що враховуючи необхідність розробки національної, регіональної та міжнародної стратегії попередження злочинності серед неповнолітніх, визнаючи, що попередження злочинності серед неповнолітніх включає заходи захисту неповнолітніх, які залишені батьками, позбавлені уваги, є об'єктом зловживань та не мають засобів до існування, а також, в цілому, всіх тих, хто знаходиться в соціально небезпечному становищі, визнаючи, що одна з головних цілей попередження злочинності серед неповнолітніх полягає в наданні необхідної допомоги та цілої низки можливостей для задоволення різноманітних потреб молоді, особливо тієї її частини, котра вірогідніше може вчиняти злочини чи стати жертвою злочину, а також забезпечувати допоміжний механізм для належного розвитку молоді просить... вчинити необхідні заходи по організації спільних програм у галузі правосуддя у відношенні неповнолітніх, які передбачали б наступні заходи: аналіз положення неповнолітніх, які знаходяться в соціально небезпечному становищі, а вивчення відповідної превентивної політики та практики соціально-економічного розвитку; активізацію зусиль з підготовки кадрів, проведенню досліджень та наданню консультативних послуг у галузі попередження злочинності серед неповнолітніх...¹¹³ Кримінально-правова політика у відношенні неповнолітніх не може будуватися без урахування усіх чинників, які призводять до виникнення у них девіацій та сприяють розвитку кримінально-протиправних навичок. Більш того, первинні міжнародно-правові акти з питань ювенальної юстиції розглядали не тільки кримінологічний аспект суспільно небезпечного діяння із участю неповнолітнього (особу правопорушника, причини та умови, які сприяли настанню кримінального правопорушення, кількісно-якісний показник тощо), а й віктимологічні, тобто розглядали дитину як потенційну жертву як в контексті кримінального правопорушення, так і в контексті високої ймовірності потрапляння

¹¹³ Резолюции 40-й сессии (1985 год) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/62/IMG/NR048262.pdf?OpenElement>

її в конкретну життєву ситуацію, в якій роль жертви може казуально трансформуватися у роль правопорушника (наприклад, у випадку втягування підлітка у протиправну діяльність тощо). Отже, попередження протиправної діяльності вбачалось, перш за все, у створенні належних умов життя, контроль за родинами неповнолітніх, своєчасне виявлення маргінальних звичок батьків тощо.

Саме тому, Рекомендації R (87) 20 Про соціальні заходи щодо злочинності серед неповнолітніх (17.09.1987р.) вже стосуються конкретних положень запобігання злочинності неповнолітніх, застосування відповідних заходів впливу; ювенального правосуддя та проведення досліджень. Запобігання злочинності неповнолітніх, зазначається в рекомендаціях, повинно виступати пріоритетним завданням держави. Адже неповнолітні, більше ніж дорослі, піддаються впливу превентивних заходів. Запобігання злочинності серед неповнолітніх має проводитись шляхом проведення комплексної політики, яка сприяє соціальній інтеграції молоді. Основними напрямками запобіжної діяльності виступають наступні: соціального запобігання, яке охоплює велику кількість заходів пов'язану із сім'єю, побутовими умовами, освітою, роботою, проведенням дозвілля; запобігання злочинам, що вчиняються під впливом випадкових обставин та попередження за допомогою технічних обставин, що спрямовані на скорочення можливості або ускладнення вчинення злочинів, що провокуються оточуючою обстановкою; індивідуальне запобігання, що полягає у соціальному обстеженні, наданні допомоги сім'ям, створенні консультативних сімейних Центрів тощо¹¹⁴. Акцентуація уваги міжнародного законодавця вже розширює свої межі та починає розвивати необхідність у доктринальних напрацюваннях в сфері ювенальної юстиції. Особлива увага починає приділятися гуманізації відповідальності неповнолітніх, шляхом запровадження можливості створення певних установ роботи з неповнолітніми

¹¹⁴ Юзікова Н. С. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх крізь призму міжнародних рекомендацій комітету міністрів Ради Європи. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського* : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 244.

та неблагонадійними родинами, які спроможні надати допомогу у вихованні «важких» підлітків. При цьому законодавцем передбачається низка запобіжних заходів, які мають здійснюватися як на загальнодержавному (створення спеціальних розважальних закладів та закладів творчої спрямованості, створення спеціальних установ, підвищення економічного та освітянського рівня тощо), так і на індивідуальному (патронаж родин, які потребують у психічній, матеріальній допомозі, робота із неповнолітніми, схильними до вчинення суспільно небезпечних діянь, допомога у ресоціалізації, допомога жертвам кримінальних правопорушень тощо) рівні, що має реалізовуватися державами-учасницями.

Як вірно відмічає Н.С. Юзікова, державна політика запобігання злочинності неповнолітніх формується з урахуванням: позитивних та негативних тенденцій розвитку суспільства в умовах тотальної кризи; соціального контролю; прогнозування криміногенної ситуації; наявної інфраструктури профілактики та реабілітаційного простору і можливостями її реформування. Державну політику умовно можна розподілити на три послідовних етапи. На першому етапі окреслюються концептуальні ідеї, які відображають ставлення держави і суспільства до суспільно неприйнятної, у тому числі злочинної, поведінки неповнолітніх. На цьому етапі відбувається процес формування та розвитку політики запобігання злочинності неповнолітніх. На другому етапі, у процесі організації та діяльності державних органів та інституцій громадянського суспільства, відбувається реалізація концептуальних ідей, що були сформовані та нормативно виражені на першому етапі. Це етап реалізації політики запобігання злочинності неповнолітніх. Третій етап виступає показником ефективності як самих концептуальних ідей, так і форм, методів і засобів їх реалізації, а в кінцевому результаті виступає показником ефективності політики запобігання злочинності неповнолітніх. Це етап очікуваних результатів від практичної реалізації нормативно визначених концептуальних положень¹¹⁵. Однак, постійний динамізм

¹¹⁵ Юзікова Н. С. Формування політики запобігання та протидії злочинності неповнолітніх у контексті міжнародних норм та рекомендацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 616–617.

злочинності потребує від кримінального законодавства (в тому числі, – і міжнародного) певної гнучкості та стабільного вдосконалення. Нові форми суспільно небезпечних діянь, обумовленні появою нових технологій, зміною менталітету держави та загального політичного та економічного курсу викликали потребу у перегляді існуючих міжнародних нормативно-правових актів та вітчизняного кримінального законодавства, а отже і заходів та засобів запобігання злочинності як дорослих, так і неповнолітніх.

14 грудня 1990 року на 45 сесії Генеральної Асамблеї ООН без голосування були прийняті Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи), у резолюції до яких зазначено, що Генеральна Асамблея, беручи до уваги Загальну декларацію з прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про цивільні та політичні права, а також інші міжнародні документи, які стосуються прав та благополуччя молоді, включаючи відповідні стандарти, прийняті Міжнародною організацією труда, беручи до уваги також Декларацію прав дитини, Конвенцію про права дитини і Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх (Пекінські правила)...усвідомлюючи наявність значної кількості молодих осіб, які, можливо, вступили чи не вступили у конфлікт із законом, але які залишені батьками, позбавлені уваги, піддаються жорстокому поводженню, ризику зловживання наркотиками, знаходяться в обставинах маргінальності, а також в цілому знаходяться в соціально небезпечному положенні... приймає Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх... під назвою «Ер-Ріадські керівні принципи»¹¹⁶ (28.02–01.03. 1988 року в Ер-Ріаді за підтримки Арабського дослідницького та учбового центру з питань безпеки, із залученням Відділення ООН у Відні було проведено Міжнародну нараду експертів із розробки проекту керівних принципів – прим. авт.).

¹¹⁶ Резолюции 45-й сессии (1985 год) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/62/IMG/NR048262.pdf?OpenElement>

Ер-Ріадськими керівними принципами визначено, що попередження злочинності серед неповнолітніх є найважливішим аспектом попередження злочинності в суспільстві. Беручи участь в законній, соціально корисній діяльності і виробляючи гуманістичний погляд на суспільство і життя, молодь може бути вихована на принципах, що не допускають злочинну діяльність. Для того щоб попередження злочинності серед неповнолітніх було ефективним, необхідні зусилля всього суспільства в цілому з метою забезпечення гармонійного розвитку підлітків при повазі до їх особистості та заохочення її розвитку з раннього дитинства. Для цілей тлумачення цих Керівних принципів повинна проводитися орієнтація на потреби дітей. Молоді люди повинні відігравати активну роль в суспільстві і бути його повноцінними учасниками і не повинні розглядатися лише як об'єкти для підготовки до життя в суспільстві або контролю. При здійсненні цих Керівних принципів в відповідно до національних правовими системами в центрі уваги будь-якої програми попередження злочинності має бути забезпечення добробуту молоді з раннього дитинства. Слід визнати необхідність і важливість здійснення прогресивної політики попередження злочинності серед неповнолітніх, а також необхідність і важливість систематичного вивчення і вироблення заходів. При цьому слід уникати криміналізації та покарання дитини за поведінку, що не заподіює серйозної шкоди розвитку самої дитини або шкоди іншим¹¹⁷. Принципами також визначено певний перелік заходів, які має включати в себе досконала політика боротьби із проявами злочинності у неповнолітніх, які вважаємо за доцільне розглянути більш детально.

Відтак, першим заходом визнано необхідність *забезпечення можливостей, зокрема в сфері здобуття освіти, для задоволення різних потреб молоді та створення системи підтримки, які забезпечують розвиток особистості всіх молодих людей, і особливо тих, хто явно перебуває під загрозою або в соціально небезпечному*

¹¹⁷ Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Ріадські керівні принципи) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861

положенні і потребує особливої турботи і захисту¹¹⁸. Ми вже неодноразово звертали увагу на доцільність розвитку сфери освіти та виховання молоді, популяризацію активного та здорового способу життя, зайняття спортом, участь у громадських спілках, молодіжних організаціях, гуртках та ін. Фактом є те, що більшість кримінальних правопорушень вчинялися підлітками саме через наявність вільного часу, а також відсутність шляхів для витрачання енергії. Більша кількість неповнолітніх девіантів має низький освітній рівень, не відвідують загальноосвітні заклади, або роблять це нерегулярно. На нашу думку, доцільно в такому випадку першочергову відповідальність покласти на батьків, які мають контролювати поведінку своєї дитини. Попередження протиправної діяльності має починатися з родини, в обов'язки якої входить виховання здорового правосвідомого члена суспільства.

Другий захід полягає у створенні спеціальних теорій попередження злочинності серед молоді та підходів до цього питання, заснованих на використанні законів, процесів, установ, засобів і системи послуг, спрямованих на скорочення причин необхідності і можливості скоєння правопорушень або обмеження умов, що ведуть до цього¹¹⁹. Захід передбачає необхідність у створенні місць самореалізації неповнолітніх, можливості працевлаштуватися тощо.

Третій захід передбачає необхідність у втручанні офіційних органів, яке повинно здійснюватися, в першу чергу, з урахуванням спільних інтересів неповнолітнього і на основі неупередженого і справедливого підходу¹²⁰. Зазначене може мати місце, наприклад, коли дорослі люди (в тому числі члени родини підлітка) залучають неповнолітнього до протиправної діяльності, вчиняють насильство над ним тощо, а також тоді, коли встановлені випадки жорстокого поводження із підлітками у місцях позбавлення волі (співкамерниками, працівниками установ виконання покарань тощо).

¹¹⁸ Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Там само.

Четвертий захід – забезпечення добробуту, розвитку, прав і інтересів всіх молодих людей¹²¹ полягає у популяризації рівності неповнолітньої особи, відповідності її інтересів інтересам дорослого, неможливості ігнорування прав та свобод дитини.

П'ятий захід – врахування того, що вчинки молодих людей або поведінка, які не відповідають загальним соціальним нормам і цінностям, у багатьох випадках пов'язані з процесом дорослішання і зростання і що, як правило, у міру дорослішання поведінка більшості індивідів мимовільно змінюється¹²². Дана позиція підтверджує думку про те, що поведінка підлітка не завжди є позиціонуванням зухвалості або девіантності. Частими є випадки, коли дитина вчиняє кримінальне правопорушення не усвідомлюючи цього, від незнання або через певні психологічні особливості. Саме тому необхідним є надання можливості виправитися без надмірного карального впливу.

І, нарешті, останній – усвідомлення того, що, по переважній думці експертів, визначення молоді людини як «порушника», «правопорушника» або «початківця-правопорушника» у багатьох випадках сприяє розвитку сталого стереотипу небажаної поведінки у молодих людей¹²³. Реклама як позитивна, так і негативна є безумовною рушійною силою 70 % явищ, які відбуваються у світі. Правова освіта є також свого роду рекламною акцією правомірної поведінки та корисності юридичної обізнаності, яка дозволяє уникнути порушення прав та свобод. Коли молода особа позиціонується як стала девіантна особа, яка не має шансу на виправлення це призводить до пригнічення процесів самоідентифікації та становлення власного «Я», особливо у підлітків, які мають несталу психіку та дещо розмите уявлення про світ. Саме тому правильна робота із дитиною, яка вчинила разовий делікт є запорукою попередження рецидиву з її боку.

Таким чином, у 1990 році Організацією Об'єднаних Націй було офіційно визнано необхідність та можливість створити алгоритм дій, який сприятиме своєчасному виявленню у неповнолітніх осіб

¹²¹ Там само.

¹²² Там само.

¹²³ Там само.

скильностей до вчинення суспільно небезпечних діянь. Зазначений нормативний акт, на нашу думку, був створений з метою звернення уваги держав-учасниць на тотальне зростання рівня ювенальної протиправної діяльності, що стало наслідком недостатньо якісного функціонування державного апарату. В тому числі, зазначений документ є рекомендацію державам до створення/залучення усіх органів державної, виконавчої та судової влади, однією із функцій яких буде запобігання підлітковій протиправній діяльності (в тому числі актуалізація правової освіти серед працівників навчальних закладів усіх рівнів освіти, психологів, учених тощо). Зазначений документ також спрямований на боротьбу із дискримінацією за віковою ознакою.

У Рекомендаціях Rec (2003)20 Комітету Міністрів державам-членам про нові методи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі правосуддя щодо неповнолітніх (24.09.2003 р.) передбачено, що основні цілі правосуддя у справах неповнолітніх і пов'язаних з ним заходів для боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх повинні бути спрямовані на запобігання правопорушень і повторних правопорушень; реінтеграцію правопорушника у суспільство та задоволення потреб та інтересів потерпілих. Усвідомлюючи той факт, що, хоча загальний рівень злочинності неповнолітніх залишається більш-менш стабільним, характер і серйозність правопорушень неповнолітніх вимагають нових відповідей і нових методів втручання. У Рекомендаціях зосереджено увагу на питаннях ефективної діяльності системи кримінального правосуддя, у межах якої важливо здійснити пошук та запровадження новітніх методів і засобів впливу на неповнолітніх правопорушників, використовувати потенціал соціальних інститутів сім'ї, громади. Традиційна система кримінального правосуддя приймаючи адекватне рішення щодо поведінки з неповнолітніми правопорушниками, повинна враховувати їх конкретні освітні та соціальні потреби відмінні від дорослих осіб¹²⁴. Отже,

¹²⁴ Юзікова Н. С. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх крізь призму міжнародних рекомендацій комітету міністрів Ради Європи. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського* : матеріали четвертої міжнар. наук. конф.

можна стверджувати, що в цей період у міжнародному ювенальному законодавстві відбувається перехід від стандартних заходів запобігання дитячої злочинності до спеціальних – боротьбі із проявами алкоголізму, наркоманії, ігроманії тощо, що було визнано одними із найбільш частих чинників злочинності неповнолітніх. До речі, статистичні дані стану злочинності неповнолітніх по Україні, свідчать про стабільно високу кількість суспільно небезпечних діянь, які вчиняються підлітками у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння¹²⁵.

Таким чином, зазначене свідчить про існування серйозної проблеми у маргіналізації підростаючого покоління, що є недопустимою прогалиною у вихованні, здатною призвести до необоротних наслідків у вигляді зростання у майбутньому рівня злочинності.

Саме тому, у Рекомендаціях поряд з питаннями системи правосуддя для неповнолітніх зосереджено увагу на вирішенні проблем насильства, зловживання наркотичними засобами, алкоголем та

(м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 245.

¹²⁵ Судова влада України. Офіційний веб-портал URL: <http://court.gov.ua/>

правопорушеннями. З цією метою рекомендовано державам-членам розробити широкий спектр новаторських та більш ефективних заходів впливу громадського характеру. Ці заходи повинні звертатись не тільки на протидію злочинній поведінці, а й на потреби неповнолітнього правопорушника. До їх реалізації необхідно залучати батьків чи опікунів, за можливості доцільно використовувати процедури посередництва, відновлення та відшкодування шкоди потерпілому. Залучення батьків повинно сприяти усвідомленню і прийняттю відповідальності по відношенню до суспільно неприйнятної поведінки неповнолітнього. Батьки за необхідності та доцільності повинні бути зобов'язані, прийняти участь у консультації або курсах навчання батьків, щоб забезпечити відвідування їх дитиною школи і допомагати суб'єктам профілактики протиправної поведінки у реалізації громадських санкцій та заходів¹²⁶. Попередження протиправної діяльності неповнолітніх має здійснюватись також шляхом застосування нових інститутів, серед яких – інститути медіації та відновлювального правосуддя. Тісне співробітництво із потерпілим від кримінального правопорушення, прагнення відшкодувати завдані моральні та матеріальні збитки є одними із впливових засобів спеціальної превенції. Така взаємодія правопорушника із потерпілим має відбуватися за допомоги залучення міжнародних організацій у тому числі.

Так, наприклад, у Рекомендації N Rec (2003) 21 Комітету Міністрів державам-членам «Про співробітництво у сфері попередження злочинів» (24.09.2003 р.) вже зосереджується увага на підвищенні ефективності заходів запобігання злочинам, шляхом об'єднання ресурсів різних суб'єктів (державних, приватних, колективних чи індивідуальних). Ефективний превентивний підхід до зниження рівня злочинності та негативних наслідків повинен охоплювати співробітництво на всіх рівнях – національному, регіональному та місцевому, для подолання причин та прийнятних умов розвитку злочинності,

¹²⁶ Юзікова Н. С. Формування політики запобігання та протидії злочинності неповнолітніх у контексті міжнародних норм та рекомендацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 616–617.

зниження ризику для потенційних потерпілих та сприяння високому рівню життя шляхом підвищення суспільної безпеки¹²⁷. На сьогоднішній день в Україні, нажаль, відсутня апробована платформа із впровадження комплексу заходів роботи як з неповнолітніми правопорушниками, так і з підлітками, які постраждали від суспільно небезпечного діяння. Хоча норми кримінального законодавства, які передбачають можливість залучення педагогічного та трудового колективу, а також громадського вихователя можна вважати першим кроком законодавця до актуалізації не тільки безпосередньо каральної державної програми, а й допущення до роботи з дитиною сторонніх, тим чи іншим чином зацікавлених у його виправленні осіб.

Саме тому вже у вересні 2008 року Генеральний секретар, визнаючи, що діти до сих пір не вважаються основними зацікавленими сторонами в ініціативах по встановленню верховенства права, видав посібник з підходу Організації Об'єднаних Націй до правосуддя щодо дітей, покликане забезпечити, щоб відповідні положення Конвенції про права дитини та інших міжнародно-правових документів, що стосуються правосуддя в відношенні дітей, знайшли відображення в більш широких програмних реформах і зусиллях по їх здійсненню. Загальний підхід повинен допомогти підрозділам Організації Об'єднаних Націй мобілізувати максимальну підтримку через партнерів, що займаються ширшими питаннями, пов'язаними з верховенством права, управлінням, безпекою та реформою системи правосуддя, в сферу яких можна легко включити і правосуддя щодо дітей. Планується також підвищити ефективність з точки зору витрат і досягти максимальної віддачі від відповідних зусиль. Цей підхід буде служити основою при розробці програм, включаючи і спільні програми, в області здійснення правосуддя щодо дітей. Після проведення одинадцятого Конгресу Генеральна Асамблея прийняла резолюцію 62/158, має назву «Права людини при здійсненні правосуддя», а Економічну і соціальну раду прийняв дві резолюції по питань реформи системи правосуддя щодо дітей: резолюції

¹²⁷ Там само.

2007/23 і 2009/26. В обох резолюціях міститься наполегливий заклик до державам виконувати мають і не мають обов'язкову силу документи в цій галузі за допомогою всеосяжного підходу до системи здійснення правосуддя щодо дітей та прийняття національних планів дій¹²⁸. У 2010 році було підготовлено робочий документ дванадцятого Конгресу ООН по попередженню злочинності та кримінальному правосуддю «Діти, молодіж та злочинність» (Сальвадор, Бразилія 12-19 квітня 2010 року), де зазначалось, що 3 1947 року питання про дітей, молоді та злочинності займав найважливіше місце в програмі Організації Об'єднаних Націй в області попередження злочинності та кримінального правосуддя. дійсно, діяльність з надання технічної допомоги почалася в 1947 році в рамках програми Секретаріату в області поліпшення добробуту дітей і соціального забезпечення. Наприкінці 1948 року вона була поширена на всі інші області, які перебували у віданні Соціальної комісії. Це відбулося ще до прийняття Генеральною Асамблеєю резолюцій про технічної допомоги для економічного розвитку (резолюція 200 (III) від 4 грудня 1948 року) адміністративної діяльності (резолюція 246 (III) від 4 грудня 1948 року) і соціальною опікою (резолюція 418 (V) від 1 грудня 1950 року). Таким чином, можна сказати, що програма Організації Об'єднаних Націй в області боротьби зі злочинністю не тільки перебувала на передньому краї діяльності з надання технічної допомоги в цілому, але і поклала початок розвитку концепції сталого розвитку, і це відображає той факт, що добробут дітей дійсно має найважливіше значення для збереження і розширення прав на розвиток наступних поколінь¹²⁹. Зазначені події стали поштовхом для прийняття Україною низки нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю неповнолітніх: 07.06.2011 було прийнято Лист Департаменту антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя Міністерства юстиції України «Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх – цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності»; у 2011 році

¹²⁸ Організація Об'єднаних Націй URL: <https://www.un.org/>

¹²⁹ Там само.

прийнято Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалену Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011, дещо пізніше розроблено План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 року № 1039-р; у 2012 році створено склад робочої групи з питань реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджений Розпорядженням Президента України від 25 січня 2012 року № 26/2012-рп тощо.

Отже, можна стверджувати, що з 2011 року в Україні розпочалась активна робота, спрямована на подолання дитячої злочинності, яка полягала у створенні: заходів удосконалення превентивної та профілактичної роботи; заходів забезпечення під час здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їх прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку; заходів сприяння розвитку програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення; заходи створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації¹³⁰. Нажаль, в Україні ситуація складається таким чином, що значна кількість міжнародних напрацювань, які рекомендовані до імплементації у національні законодавства країн не може бути прийнята до уваги через певну обмеженість чинного Кримінального кодексу яка виявляється у вичерпному, неповноцінному та рудиментному переліку заходів кримінально-правового впливу, у тому числі – звільнення від покарання та його відбування. Наголошення міжнародної спільноти на розвитку ювенальної юстиції має наслідком виключно створення певних нормативно-правових актів, які носять рекомендаційний характер та жодним чином не впливає на

¹³⁰ Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалену Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>

стан дитячої злочинності. Не дивлячись на всі спроби законодавця, ювенальне кримінальне законодавство знаходиться у статистиці, що, на нашу думку, можна пояснити відсутністю єдиного нормативно-правового акта, в якому було б викладено основні положення, які регламентували б особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Особливо це повинно стосуватися звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у вигляді направлення підлітка до спеціальної навчально-виховної установи, яка є закладом закритого типу, в якій певним чином обмежено права неповнолітнього. В цьому контексті доцільною є позиція міжнародного законодавця, зазначена у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй у відношенні поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели), викладених у Резолюції, прийнятої Генеральною Асамблеєю 17 грудня 2015 року, закликає держави-члени сприяти виконанню Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених свободи, і Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поводження з жінками-в'язнями і мір покарання для жінок-правопорушників, не пов'язаних з позбавленням волі (бангкокськx правила)¹³¹. Вірною є і думка О.О. Житного, що на методологічному рівні вплив міжнародної правової системи на процеси, які протікають у внутрішній (національній) політиці боротьби зі злочинністю забезпечений зовнішніми зв'язками кримінального права України як системного об'єкта¹³². Такі зв'язки внутрішнього кримінального права (елемента національної правової системи) із міжнародним правом (елементом міжнародної правової системи) є міжсистемними. Тому і тенденції розвитку кримінального права України у зв'язку із процесами, що відбуваються на рівні міжнародного спілкування, мають

¹³¹ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/175>

¹³² Панов М. І. Системність кримінального права і проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23–24 вересня 2011 р. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 313–319.

відповідати загальним закономірностям співвідношення національного права з міжнародним правом як двох відносно самостійних правових систем. Фундаментом таких зв'язків є перш за все ст. 9 Конституції нашої держави, згідно якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України¹³³. У галузевому законодавстві кримінально-правового циклу цій нормі кореспондує ч. 1 ст. 3 КК, яка встановлює, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується, зокрема, на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права¹³⁴.

Таким чином, можна підсумувати, що протягом XX століття міжнародним законодавцем було створено значне підґрунтя для розвитку інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, яке виявляється у складенні нормативно-правової бази, основний зміст якої полягає у переході від репресії до виховання. На сьогоднішній день міжнародне законодавство з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх має вичерпний перелік принципів роботи в межах ювенальної юстиції, яке вдало імплементоване в національне законодавство зарубіжних країн, в тому числі частково – в Україні.

¹³³ Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹³⁴ Житний О. О. Міжнародні зобов'язання України та питання розвитку національної політики в сфері боротьби зі злочинністю URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/zhytny.pdf>

РОЗДІЛ 3. ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Європейські стандарти роботи з неповнолітніми правопорушниками завжди базувалися на принципі довіри та максимальному уникненні надмірної репресії. Саме через це Європа майже одразу після Австралії та Америки перейняла естафету розбудови кримінально-правових інститутів, суть яких полягала у вирішенні питань кримінальної відповідальності та покарання підлітків. Звичайно, на сьогоднішній день Україна ще не готова повністю запровадити європейські ювенальні правові стандарти, оскільки в нашій країні погляд законодавця на дитину є рудиментарним, інакше кажучи, ми як і раніше озираємось в минуле та намагаємось залишатись вірними закладеному у 60-ті роки фундаменту «дієвого» та «справедливого», скоріше «карного», ніж кримінального, законодавства. Все це, звичайно, має наслідком негативну криминологічну картину, стабільний приріст дитячої злочинності, відсутність у неповнолітніх правопорушників бажання виправитись тощо. В цьому контексті не можна залишати без уваги і той факт, що діти в нашій країні не сприяють власному перевихованню та не бажають ставати законослухняними громадянами. Більш того, неповнолітні, які виховуються в нормальних родинах, в яких спостерігаються «здорові» взаємовідносини між батьками та батьками і дітьми, останні мають приховані схильності до девіантної та віктимної поведінки. Про це свідчить проведене нами у 2018–2019 році анкетування учнів 9–11 класів закладів середньої освіти. На питання: «Якщо б не існувало кримінального законодавства та кримінальної відповідальності, чи вчинили б Ви протиправні діяння?» позитивну відповідь надали 40,7 %

респондентів. При цьому, на питання: «Якщо так, то що б спонукало Вас вчинити кримінальне правопорушення?» 40,7 % відповіли, що вчинили би кримінальне правопорушення з метою задоволення матеріальних потреб; 55,5 % допустили кримінально-протиправну поведінку як реакцію на образ; 3,8 % допустили ймовірність спонтанної кримінально-протиправної поведінки. З усіх опитаних неповнолітніх, жоден не притягувався до будь-якого виду юридичної відповідальності та не знаходився на спеціальному обліку. Окрему увагу ми звернули на той факт, що на питання: «Чи вважаєте Ви задовільним свій рівень правової освіти?» 40,3 % надали негативну відповідь. Отже, все це свідчить про те, що українська держава неправильно підходить до виховання зростаючого покоління, більшість представників якого має латентні когнітивні кримінально-протиправні схильності. Таким чином, можна із впевненістю сказати, що ми потребуємо в позитивному європейському досвіді побудови лояльного алгоритму впливу на неповнолітнього правопорушника, котра була б гуманною, але при цьому ефективною та достатньою для його повного виправлення.

Спільними для сучасного законодавства України та інших європейських держав є принаймні дві риси. Перша – це те, що воно, хоча і має певний, у деяких державах суттєвий національний присмак, все ж таки «варилося в одному котлі» – кримінальне законодавство кількох держав, які на певних історичних відрізках були передовими, суттєво вплинуло на кримінальне законодавство одна одної, а також на кримінальне законодавство усіх інших держав Європи і світу. Друга – в Європі, як у жодній іншій частині світу, найбільш яскравою була тенденція до гармонізації законодавства, зокрема і кримінального, що сьогодні проявилось у фактичному створенні рамкового загальноєвропейського кримінального законодавства у межах Ради Європи та Європейського Союзу¹³⁵. Взагалі, прийнято вважати, що європейські правові стандарти є відповідними регіональними стандартами. Такий, на перший погляд, логічний підхід передбачає дві

¹³⁵ Баулін Ю. В., Буроменський М. В., Голіна В. В. та ін. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 534.

наступні точки зору. Перша точка зору базується на визначенні цих стандартів в якості норм відповідної галузі права сукупності європейських суверенних держав, тобто мова йде, умовно кажучи, про «регіон європейських суверенних держав». Відповідно ж до другої точки зору, під цим поняттям часто розуміються правові норми, закріплені в загальних джерелах права такої європейської міжнародної (урядової) регіональної організації як Рада Європи. Це говорить про наявність умовного «регіону держав-членів Ради Європи». Як свідчить європейське законодавство і правова практика, неможливо встановити абсолютну тотожність цих двох підходів¹³⁶. Якщо брати за основу саме першу точку зору до визначення європейських правових стандартів, то під цими стандартами слід розуміти, переважно, національні правові системи лише певних розвинутих західноєвропейських країн, які одні з найперших серед держав Європи, разом із ООН, впроваджували до правової практики новітні підходи щодо правового реагування на правопорушення з боку неповнолітніх¹³⁷. Європейські стандарти є відправними точками для створення законодавчих орієнтирів окремих держав, які втілюються в нормативно-правових актах. Це пояснює значну відмінність між законодавствами Європи та, наприклад, США. Пріоритетним для європейського законодавця завжди були і залишаються демократія та гуманізм, у тому числі в контексті кримінальної відповідальності та покарання. Європейські стандарти звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування актуалізовані міжнародними правовими актами та підходом міжнародної спільноти до встановлення допустимих меж репресії по відношенню до підлітків.

Європейські правові стандарти слід сприймати та розглядати крізь їхню змістовну і, таким чином, якісну, а не географічно-регіональну призму. Тому попре реальну можливість відзначення певних «європейських» рис, притаманних, в тій чи іншій мірі, наприклад,

¹³⁶ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Частина 1. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 246.

¹³⁷ Там само.

балтійським або балканським субрегіональним стандартам покарання неповнолітніх правопорушників (деякі балканські та всі балтійські країни є членами Ради Європи та Європейського Союзу), «справжні» європейські стандарти асоціюються, все ж таки, із нормами джерел права таких європейських держав як Франція, Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Великобританія, Італія, нормами законодавства скандинавських країн тощо. Наприклад, досить дискусійним було б вважати довершено європейськими за змістом національні системи покарання неповнолітніх таких держав-членів Ради Європи як Албанія, Вірменія або Азербайджан. Інше ж питання полягає в тому, що певні постсоціалістичні держави Центральної, Східної та Південної Європи, а також інших регіонів протягом останніх двадцяти п'яти років прагнуть реформувати норми своїх відповідних галузей права згідно «справжніх» європейських правових стандартів¹³⁸. Не потрібно довго думати над тим, чому саме Німеччина, Франція, Італія тощо є провідними, «зразковими» для європейського права державами. Відповідь на це питання доволі очевидна, – задовільна кримінологічна картина, відсутність інтенсифікованих криміногенних загроз; рівень життя, менталітет громадян та законодавця знаходиться на такому високому рівні, котрий дозволяє дивитись на кримінальне правопорушення як на «піднесений», виключний феномен. В цих країнах суспільно небезпечне діяння є, скоріше, романтикою, а не буденністю. У свою чергу правляча верхівка цих країн має модернізований погляд у майбутнє, обумовлений фінансовою можливістю відбудовувати сучасні держави на міцній правовій та економічно стійкій платформі. Тому зрозумілим є те, що саме ці країни заклали підґрунтя для формування Європейського Союзу.

Іншим чинником, який може позначати «регіональний характер» європейських правових стандартів, є розгляд питання про ступінь відмінності останніх за своїм змістом від відповідних універсальних (оонівських) міжнародних стандартів. Європейське законодавство та правова практика демонструють, що вирішення

¹³⁸ Там само.

цього питання також не надає однозначних відповідей¹³⁹. Цільовим загальноприйнятим орієнтиром або призначенням сучасної філософії та системи покарання неповнолітніх визнається, як це впливає із відповідних джерел міжнародного права, скоріша та найповніша соціальна реінтеграція (реабілітація) неповнолітніх, ефективне попередження рецидивних злочинних проявів у їхній подальшій поведінці, а також найкраще забезпечення їхніх основних інтересів та прав¹⁴⁰. Тут також є цікавий момент, котрий полягає у зміщенні акцентів з покарання на ресоціалізацію, реінтеграцію тощо. Тобто, у гарному сенсі законодавець вуалює під реінтеграцією перевиховання, складовою якого є покарання. Таким чином, **європейський стандарт покарання** – сутнісний законодавчий прагматичний орієнтир, мета якого полягає у реалізації каральної функції через вирішення синергетичного кримінально-правового завдання, шляхом доведення неповнолітнього до виправлення та ресоціалізації без застосування репресивних засобів та заходів.

Дана нормативно-правова та соціально-правова філософія передбачає активне і водночас виважене застосування, з одного боку, у мінімальних обсягах суто каральних санкцій, а з іншого – альтернативних, цілком некаральних заходів впливу. Джанет Ейнсворт (Janet E. Ainsworth) підкреслює дві базові історико-філософські складові, які формували сучасні підходи (зокрема міжнародні) до покарання неповнолітніх: «В історичному ракурсі системи судів у справах неповнолітніх спиралися на наступні два фундаментальних переконання щодо молодих людей, які порушували закон. Першим переконанням було те, що для віку молодих людей притаманна як розумова, так і моральна нерозвиненість, тому не слід покладати на них всю відповідальність за вчинені ними правопорушення. Друге переконання походило з того, що молоді правопорушники є частково схильними до покірності, і тому є піддатливими до дії моральної та соціальної

¹³⁹ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Частина 1. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 246.

¹⁴⁰ Там само.

реабілітації. Таким чином, завданням суду у справах неповнолітніх було завершення процесу соціальної реабілітації неповнолітнього правопорушника і попередження рецидиву його злочинної поведінки в майбутньому¹⁴¹. Знову ж повертаємось до антропологічної теорії злочинності та до країни, в якій народився її засновник Чезаре Ломброзо, котрий був італійцем. Отже, витоки вчення про ювенальну психологічну особливість, котра відтворюється в нестійких психічних процесах, відсутності моральних цінностей та системі неправильних правових орієнтирів знаходяться в Європі, а тому європейський законодавець вбачає можливим виправляти такі девіації шляхом тривалої педагогіко-психологічної роботи з підлітком.

Як ми вже вище зазначали, міжнародне співтовариство закликає докладати всіх можливих зусиль задля практичної реалізації положень цієї нормативно-правової та соціально-правової філософії на національному і міжнародному рівні, яка протягом останніх десятиліть набула статусу норм відповідної галузі міжнародного права. Так, у п. 2 Заключної декларації Всесвітнього конгресу з питань правосуддя по відношенню до неповнолітніх, який проходив у Женеві (Швейцарія) 30 січня 2015 р., говориться: «Учасники Всесвітнього конгресу визнали, що головним викликом є ефективне практичне впровадження існуючих міжнародних норм та стандартів у сфері управління правосуддям по відношенню до неповнолітніх на національному рівні, включаючи мобілізацію адекватних ресурсів та створення нових можливостей. Всі учасники рівною мірою визнали важливість забезпечення повноцінної політики у сфері правосуддя по відношенню до неповнолітніх, яка була б здатна попереджувати злочинність серед неповнолітніх та відповідним чином реагувати на неї, забезпечуючи поряд з цим захист дітей, які знаходяться у конфлікті із законом, дітей-жертв та дітей-свідків, та яка б носила недискримінаційний характер, а також урахувала б забезпечення вищих інтересів дітей та поважала б право дитини на життя,

¹⁴¹ Janet E. Ainsworth. The Court's Effectiveness in Protecting the Rights of Juveniles in Delinquency Cases.

виживання та розвиток, а також його або її гідність¹⁴². До речі, в контексті нашого дослідження не буде зайвим дещо зупинитись на проблемі європейського захисту прав неповнолітніх жертв, які є повноправними учасниками кримінально-протиправного діяння. Варто вказати, що в цьому контексті європейські стандарти є дещо більш зваженими та змістовними.

Так, наприклад, у 2006 році в рамках Ради Європи було прийнято новий документ щодо захисту прав та допомоги жертвам кримінального правопорушення, в якому міститься тлумачення поняття та конкретні види допомоги. Отже в Розділі 3 «Допомога» Додатку до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень говориться наступне: «Держави мають визначити та підтримати заходи, спрямовані на послаблення негативних наслідків кримінального правопорушення та гарантувати допомогу потерпілим в усіх напрямках їх реабілітації, в межах їхньої громади, вдома і на робочому місці. Доступна допомога має включати надання медичних послуг, матеріальної та психологічної підтримки, а також соціальної допомоги та консультацій. Ці послуги мають надаватися безкоштовно, принаймні безпосередньо після кримінального правопорушення. Потерпілим належить забезпечити якомога кращий захист від вторинної віктимізації. Тим потерпілим, хто з огляду на їхні особистісні характеристики або обставини кримінального правопорушення належить до категорії особливо вразливих, держави мають забезпечити можливість скористатися спеціальними засобами, що найкраще відповідають їхньому становищу. Коли є змога, допомога має надаватися мовою, зрозумілою потерпілому¹⁴³. Отже, в цьому контексті зрозумілим є те, що однією з найбільш вразливих категорій

¹⁴² World Congress on Juvenile Justice Final Declaration, Geneva, Switzerland, 30 January 2015 URL: <http://www.news.admin.ch/NSBSubscriber/message/attachments/38168.pdf>

¹⁴³ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

суб'єктів кримінальної відповідальності і категорій потерпілих є неповнолітні особи, котрі вимагають до себе особливого відношення у будь-якому амплуа.

Одним із основних та найперших видів допомоги всім жертвам кримінальних правопорушень, зокрема і дітям та їхнім батькам або законним опікунам та представникам є надання відповідної інформації всеохоплюючого характеру. Так, в Розділі 6 «Інформація» розглядуваної Рекомендації зазначається: «Держави мають забезпечити потерпілим доступ до інформації, що стосується їхньої справи та є необхідною для захисту їхніх інтересів та прав. Така інформація має надаватися щойно потерпіла особа вступає в зв'язок з органами охорони правопорядку або кримінального правосуддя чи службами соціальної опіки або медичної допомоги. Вона має бути їй повідомлена усно, а також письмово та по можливості мовою, зрозумілою потерпілому... При інформуванні органів охорони правопорядку або кримінального правосуддя про вчинене кримінальне правопорушення інформація, яка надається потерпілому, має, крім того, включати принаймні інформацію про: порядок подальшого провадження та участь у ньому потерпілого; спосіб і умови отримання потерпілим компенсації від правопорушника; наявність та, де це потрібно, вартість: правових консультацій, безоплатної правової допомоги або іншої консультативної допомоги; порядок подання заяви на отримання компенсації від держави за умови відповідності вимогам; будь-які існуючі механізми, що дозволять захистити інтереси потерпілої особи в разі, якщо вона є резидентом іншої держави. Держави мають забезпечити відповідним чином те, що потерпілі отримуватимуть і розумітимуть інформацію про: наслідки їхнього заяви; існування певних стадій розгляду кримінальних справ; вердикт та в відповідних випадках вирок, що його виніс компетентний суд¹⁴⁴. Що стосується надання інформації, то тут необхідно зазначити, що останнє є достатньо важливим етапом відправлення правосуддя у відношенні

¹⁴⁴ Там само.

неповнолітніх, оскільки повноцінний всеохоплюючий характер даних, які надходять до неповнолітніх потерпілих та правопорушників надають можливість більш якісно сприяти виправленню та ресоціалізації, а також забезпечення безпеки та морального спокою жертви.

Наступним видом допомоги жертвам кримінального правопорушення, зокрема і дітям, є відшкодування від держави. Так у Розділі 7 «Право доступу до інших засобів правового захисту» даної Рекомендації говориться: Держава має надавати відшкодування на користь: потерпілих від тяжких, навмисних, насильницьких кримінальних правопорушень, включаючи сексуальне насильство; найближчим родичам та утриманцям тих потерпілих, що внаслідок таких кримінальних правопорушень померли. Компенсація потерпілим має призначатися на основі принципу соціальної солідарності. Компенсація має призначатися без затримок, на справедливому та відповідному рівні. Компенсація має надаватися для лікування та реабілітації після фізичних та психологічних травм. Державам слід розглянути можливість призначення компенсації втрачених доходів, витрат на поховання та виплат утриманцям в зв'язку з втраченою годувальника. Держави можуть також розглянути можливість призначення компенсації за завданий біль та страждання. Держави можуть розглянути можливість призначення компенсації шкоди, завданої внаслідок кримінальних правопорушень проти власності¹⁴⁵ Отже, як можна побачити із вищевказаного, європейські стандарти щодо неповнолітніх потерпілих та правопорушників є дещо схожими, оскільки всі вони базуються на засадах демократизму, гуманізму та справедливості.

Однак разом із цим норми міжнародного права визнають існування певної та очевидної складності, притаманної цій нормативно-правовій та соціально-правовій філософії. Ця складність полягає в наявності певних протиріч між класичними юридичними цілями та

¹⁴⁵ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

результатами застосування покарання за вчинення того чи іншого позазаконного діяння. Міжнародні стандарти кримінальної відповідальності неповнолітніх не можуть остаточно поставити «найвищі інтереси» правопорушника вище інтересів суспільства («інтереси справедливості»). Інтереси, права, життєві потреби неповнолітнього, тяжкість учиненого кримінального правопорушення та інтереси суспільства є взаємопов'язаними складовими, які зумовлюють винесення того чи іншого вироку неповнолітньому правопорушникові. Англійський правник Ніл Хейзел визначає принцип «захисту суспільства» як один з наріжних каменів певних (регіональних та національних) систем правосуддя по відношенню до неповнолітнього: «Одним із ключових принципів у країнах, чий відповідні моделі правосуддя асоціюються із «контролем за злочинністю» та «неокорекційними» моделями, є захист суспільства. Це призводить до посилення застосування ув'язнення до молодих людей, коли вважається можливим довести, що такі молоді люди спричиняють ризик для громадськості. Реформи в Канаді 2003 р. підтвердили першочерговість принципу захисту суспільства. Так само цей принцип було запроваджено до системи ювенального правосуддя Західної Австралії в якості першочергового принципу у 1994 році¹⁴⁶. Принцип захисту суспільства, насправді, є дещо недосконалим та, в деяких випадках, навіть руйнівним. Проблема в тому, що держави, в яких акцент спрямовано на покарання правопорушника з метою його ізоляції від суспільства для захисту останнього, страждають від негативної кримінологічної ситуації через те, що вони карають задля кари, для того, щоб «заспокоїти» своїх громадян, створити ореол справедливості та законності. При цьому увага перевихованню та виправленню засудженого не приділяється. У випадку неповнолітніх девіантів це взагалі трагічно негативна ситуація, оскільки відсторонення їх від суспільства може відіграти погану роль, внаслідок чого дитина ще більше криміналізується, підпаде під протиправний вплив, стане агресивнішою та соціально відірваною.

¹⁴⁶ Neal Hazel. Cross-national comparison of youth justice // YJB 2008 URL: http://dera.ioe.ac.uk/7996/1/Cross_national_final.pdf

Визнання та прийняття європейським співтовариством світової гуманістичної нормативно-правової і соціально-правової філософії застосування покарання до неповнолітніх зумовлюють взаємну нормативно-правову та ціннісно-сміслову відповідність між універсальними міжнародними (оонівськими) і європейськими «регіональними» правовими стандартами. Одним з кодифікаційних проявів цієї відповідності є певні Рекомендації Ради Європи. Даний прояв взаємної відповідності робить досить умовним, а подекуди і неправильним, розрізнення цих, буцімто, окремих одне від одного, систем стандартів. В даному випадку (Рекомендації Ради Європи) європейська законодавча база та правова практика в галузі покарання неповнолітніх правопорушників відтворюють відповідні універсальні міжнародні стандарти в житті неповнолітніх громадян європейських країн, які вдаються до того чи іншого виду правопорушення¹⁴⁷. Це саме стосується і особливостей звільнення підлітків від покарання та його відбування.

Європейське правниче співтовариство в особі як правників-науковців, так і правників-функціонерів (зокрема європейських високопоставлених правників, які є працівниками системи правосуддя) визнає як верховенство та велике значення відповідних загальних міжнародних джерел права, так і безумовну нормативно-правову, цільову та ціннісно-сміслову взаємну відповідність, наприклад, між Конвенцією про права дитини і певними основоположними документами європейського права (Рада Європи) щодо застосування покарання до неповнолітніх. Досить красномовним, на нашу думку, виглядає наведення відомими німецькими правниками Інекою Пруін (Ineke Pruin), Фрідером Дункелем (Frieder Dunkel) та Жанною Гживою (Joanna Grzywa) з Грайфсвальдського університету (Німеччина) у спільній статті «Впровадження альтернативних санкцій та заходів до систем правосуддя у справах неповнолітніх» («The Implementation of Alternative Sanctions and Measures into

¹⁴⁷ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Частина 1. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 249.

Juvenile Justice Systems») єдиного списку міжнародних актів щодо застосування покарання до неповнолітніх, який сумісно містить, без врахування географічно-просторового виміру, базові універсальні міжнародні і європейські «регіональні» документи, які регулюють питання застосування покарання до неповнолітніх¹⁴⁸. При цьому варто звернути увагу на те, що питання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування майже залишається поза увагою правників. На нашу думку, такий стан справ можна пояснити тенденцією до покращення ювенального пенального інституту, шляхом зниження репресії, а не її усунення.

Рекомендаціями Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, які містять норми про звільнення від покарання неповнолітніх правопорушників є, на нашу думку, Рекомендація №R (87) 20 Комітету Міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року (надалі – Рекомендація №R (87) 20), Рекомендація №R (2003) 20 Комітету Міністрів державам-членам «Щодо нових способів роботи із злочинністю неповнолітніх та ролі правосуддя у справах неповнолітніх» від 24 вересня 2003 року (надалі – Рекомендація №R (2003) 20), Рекомендації №R (2008) 11 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Про Європейські правила по відношенню до неповнолітніх правопорушників, засуджених до покарань та заходів кримінально-правового характеру» від 5 листопада 2008 року (надалі – Рекомендації №R (2008) 11) та Рекомендації №R (2010) 11 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Щодо правосуддя, дружнього до дітей» від 17 листопада 2010 року (надалі – Рекомендації №R (2010)¹⁴⁹. Так, наприклад, в 14–17 п.п. Рекомендації №R (87) 20 Комітету Міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» вказано, що

¹⁴⁸ Ineke Pruin. The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems. IJJO Green Paper on Child-Friendly Justice URL: http://www.oijj.org/doc/inf/Green_Paper_Administration_Section.pdf

¹⁴⁹ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Частина 1. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 253.

з метою поступової відмови від ув'язнення та збільшення кількості альтернативних заходів надавати перевагу тим із них, які дають більше можливостей для соціальної інтеграції неповнолітніх шляхом навчання і професійної освіти, а також шляхом використання дозвілля чи інших видів діяльності. Серед таких заходів звернути особливу увагу на ті, які: передбачають умовний нагляд і надання допомоги; спрямовані на те, щоб подолати стійкість кримінально-протиправної поведінки неповнолітніх шляхом покращення їхньої здатності до соціальної адаптації завдяки активним виховним діям (включаючи «інтенсивну посередницьку діяльність»); включають відшкодування збитків, завданих злочинними діями неповнолітнього; включають громадські роботи, які відповідають віку неповнолітнього та виховній меті. У справах, коли за національним законодавством не можна уникнути покарання у вигляді позбавлення волі:

- встановити шкалу вироків, яка б найкращим чином відповідала становищу неповнолітніх; запровадити для них умови відбування покарання більш сприятливі, ніж для дорослих, зокрема що стосується напіввільного режиму та дострокового звільнення, а також призначення і відміни умовного покарання;

- вимагати від судів обґрунтування вироків про позбавлення волі;

- тримати неповнолітніх окремо від дорослих, або, у виняткових випадках, коли з міркувань дотримання режиму суд приймає рішення про спільне тримання, захищати неповнолітніх від шкідливого впливу дорослих;

- передбачити як загальноосвітнє, так і професійне навчання молодих в'язнів, бажано в колективі, або вживати будь-яких інших заходів, що допоможуть неповнолітнім повернутись до суспільства;

- передбачити надання неповнолітнім виховної підтримки і можливої допомоги після звільнення задля їх соціальної реабілітації. Переглянути, у разі необхідності, своє законодавство стосовно підлітків правопорушників, з тим щоб відповідні суди також мали змогу, зважаючи на особу правопорушника, виносити виховні

за змістом вироків, що сприятимуть його соціальній інтеграції¹⁵⁰. Отже, в Рекомендаціях чітко простежується вплив міжнародної правової спільноти, в нормативно-правових актах якої робиться акцент не тільки на звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а і на забезпечення отримання ними освіти, професії, певних навичок тощо. Окрему увагу необхідно звернути на популяризацію громадських робіт. На нашу думку, останні позитивно впливають на виправлення та ресоціалізацію неповнолітнього, оскільки перевиховання відбувається за допомоги терапії через працю, що надає підлітку можливості дисциплінуватися та навчитись працювати та існувати в колективі.

В цілому ж європейський «регіональний» варіант зазначеної нами світової нормативно-правової і соціально-правової філософії застосування покарання до неповнолітніх разом із відповідною правовою практикою отримав таку загальновідому та розповсюджену в європейському правознавстві назву як «правосуддя, дружнє до дитини». Невипадковим видається, на нашу думку, наступне ґрунтовне визначення поняття «система правосуддя у справах неповнолітніх», яке міститься у розділі «Визначення» Рекомендації №R (2003) 20: «Система правосуддя по делам несовершеннолетних» определяется как формальный компонент более широкого подхода («широкий підхід» є, на нашу думку, нічим іншим як філософією, положення якої набули рис системної нормативності – *Є. Н., Т. Т.*), который должен способствовать преодолению преступности в среде несовершеннолетних. В дополнение к судам по делам несовершеннолетних, она включает официальные органы и агентства, такие, как полиция, прокуратура, юридические службы, служба пробации и карательные учреждения. Система тесно сотрудничает с такими агентствами, как службы здравоохранения, образования, социальные и благотворительные службы (*це, так би мовити, «інституції, дружні до дитини» – Є. Н., Т. Т.*), а также неправительственные

¹⁵⁰ Рекомендація №R (87) 20 Комітету Міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_266

организации, такие, как служба защиты жертв и свидетелей¹⁵¹. Інституції, дружні до дитини, існують і для удосконалення процесу звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування. Європейська філософія дружнього відношення до підлітка, який вступив у конфлікт із законом, полягає у залученні якомога більше служб, які здатні позитивно впливати на його поведінку без застосування надмірної репресії. Окрему увагу необхідно звернути і на те, що серед каральних органів також популяризується гуманне відношення до неповнолітнього девіанта.

Головними принципами європейського «правосуддя, дружнього до дитини», яке, як ми встановили, почало розвиватися паралельно із загальними світовими стандартами застосування покарання до неповнолітніх з кінця 80-х років XX століття, є соціальне попередження злочинності серед неповнолітніх, відвернення, соціальна реінтеграція неповнолітніх правопорушників, утримання (але не остаточне скасування) від позбавлення волі по відношенню до неповнолітніх правопорушників, призначення неповнолітнім правопорушникам некримінальних заходів впливу¹⁵². Утримання від позбавлення волі, свого роду, вже можна вважати значним послабленням каральної функції, оскільки здійснення перевиховання за межами виправних та вихованих установ дозволяє не тільки економити репресію, а і убезпечити підлітка від негативного впливу засуджених.

Так, в Преамбулі Рекомендації №R (87) 20 говориться: Комітет міністрів, відповідно до пункту b статті 15 Статуту Ради Європи упевнений в тому, що карна система стосовно неповнолітніх і надалі має бути спрямована на їхню освітню і соціальну інтеграцію, та, наскільки це можливо, запобігати позбавленню неповнолітніх

¹⁵¹ Рекомендація Rec (2003) 20 Комітету міністрів Государствам-членам касательно новых способов работы с преступностью несовершеннолетних и роли правосудия по делам несовершеннолетних. *Відновне правосуддя в Україні*. №3 (2), 2005. URL: http://ucscg.org.ua/bulletin/Articles/03/04-Zakonodavchi_zasady/030402.pdf

¹⁵² Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Частина 1. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 257.

волі; вважаючи, що заходи стосовно неповнолітніх мають вживатися переважно у звичному для них оточенні та із залученням громадськості, зокрема на місцевому рівні (*некримінальні заходи впливу, проходження яких відбувається поза системою юстиції – Є. Н., Т. Т.*)¹⁵³. Аналогічна цільова установка європейської системи правосуддя по відношенню до неповнолітніх зазначається і в ч. 1 ст. 20 Рекомендації №R (2003): Основными целями правосудия по делам несовершеннолетних и соответствующих мероприятий для преодоления преступности несовершеннолетних должны быть: предотвращение преступности и повторного совершения преступлений; социальная адаптация и повторная адаптация, интеграция и реинтеграция правонарушителей; забота об интересах и потребностях жертв¹⁵⁴. В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що європейські законодавства, здебільшого, передбачають у якості одного із варіантів звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування покладення на нього обов'язку відвідувати спеціальні відкриті центри, які не тільки реабілітують та ресоціалізують його, а і забезпечують отримання освіти та певної професії.

Відповідно до ч. 2 цієї ж статті, система правосуддя по делам несовершеннолетних должна рассматриваться как компонент более широкой, основанной на усилиях сообщества, стратегии профилактики преступности несовершеннолетних, которая принимает во внимание более широкий контекст семьи, школы, места проживания и контактов в среде сверстников, в котором совершаются правонарушения¹⁵⁵. Пункт 2 Рекомендації №R (87) зосереджує увагу на важливості широкого застосування принципу відвернення: сприяти розвиткові процесу непритягнення до відповідальності

¹⁵³ Рекомендація №R (87) 20 Комітету Міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_266

¹⁵⁴ Рекомендація Rec (2003) 20 Комітету міністрів Государствам-членам касательно новых способов работы с преступностью несовершеннолетних и роли правосудия по делам несовершеннолетних. *Відновне правосуддя в Україні*. №3 (2), 2005. URL: http://ucscg.org.ua/bulletin/Articles/03/04-Zakonodavchi_zasady/030402.pdf

¹⁵⁵ Там само.

(непритягнення є принципом відвернення – Є. Н., Т. Т.) і посередництва на рівні органу, що притягає до відповідальності (відмова від порушення кримінальної справи) або на рівні поліції – в країнах, де поліція здійснює функції обвинувачення, – для того щоб запобігти притягненню неповнолітніх до відповідальності за системою кримінального судочинства з відповідними наслідками; залучати до цієї справи служби або комісії у справах захисту дітей¹⁵⁶. Залучення родини до перевиховання неповнолітнього правопорушника, а також спільне відвідування батьками з підлітками спеціальних реабілітаційних курсів дозволить їм швидше досягти мети перевиховання, а також зблизить членів родини.

Окрему увагу варто приділити і Плану дій для України на 2018–2021, прийнятому Радою Європи. План дій сприятиме співпраці Ради Європи з Національною академією прокуратури України, спрямований на підготовку прокурорів до виконання прокурорських функцій, застосування передового європейського досвіду та стандартів, закріплених у ЄКПЛ і рішеннях ЄСПЛ. План дій підтримуватиме владу у її намаганнях створити потрібні умови, щоби поліпшити доступ до правосуддя жінкам, а також уразливим групам та ромам. Робота над розбудовою можливостей переміщених судів і органів прокуратури, здійснювана в спілці з іншими міжнародними організаціями, зокрема Організацією з безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ), сприятиме доступу до правосуддя в охоплених конфліктом районах. Зміцнення системи безоплатної правової допомоги (БПД) залишається одним із пріоритетів Плану дій як елемент права на доступ до правосуддя відповідно до стандартів Ради Європи. Постійна підтримка допоможе поліпшити роботу системи БПД через забезпечення її організаційної незалежності та зміцнення функціональних можливостей, підвищення якості правової допомоги та її доступності, зокрема, для уразливих груп і жінок, поглиблення

¹⁵⁶ Рекомендация Рес (2003) 20 Комитета министров Государствам-членам касательно новых способов работы с преступностью несовершеннолетних и роли правосудия по делам несовершеннолетних. *Відновне правосуддя в Україні*. №3 (2), 2005. URL: http://ucsg.org.ua/bulletin/Articles/03/04-Zakonodavchi_zasady/030402.pdf

обізнаності суспільства про права та механізми їхнього захисту¹⁵⁷. Надання неповнолітнім безоплатної правової допомоги допомагає останнім відчувати себе повноцінними членами суспільства та, навіть у випадку відсутності фінансової можливості, мати юридичний захист; підлітки можуть проконсультуватись з питань, які їх цікавлять та упередити себе від несправедливого та протизаконного відношення.

Участь громадянського суспільства в правових реформах, у тому числі в роботі ГРД, також підтримуватиметься Організацією з метою забезпечення конструктивного і плідного діалогу з органами державної влади та судовими органами. Український уряд проголосив 2016 рік «роком реформи пенітенціарної системи» та запровадив реструктурування Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВСУ). Окрім ДКВСУ, були створені державні установи «Центр охорони здоров'я» та «Центр пробації». У результаті процесу змін в структурі Міністерства юстиції України розпочало свою діяльність Управління пенітенціарних інспекцій. Рада Європи допомогла визначити сферу повноважень нового інспекційного підрозділу та розробити стандарти, за якими інспектори здійснюють перевірки. Організація також підтримувала зближення нормативно-правової бази та принципів із європейськими стандартами в різних сферах пенітенціарної роботи. Реформа просуває в'язничний менеджмент, що зважає на права людини, та запроваджує реабілітаційний підхід до поводження з ув'язненими, з повагою до їхньої гідності й прав, без шкоди безпеці пенітенціарних установ та за одночасного готування ув'язнених до законослухняного життя після звільнення. Паралельно з розробленням відповідних правових норм і принципів Рада Європи допомогла з випробуванням нових реабілітаційних методів на місцях у шести пенітенціарних установах, у тому числі у двох колоніях для тримання жінок і двох виховних колоніях для неповнолітніх. Як результат, увага до поводження з ув'язненими та реабілітаційний підхід вже фігурують в останніх

¹⁵⁷ Рада Європи. План дій для України на 2018-2021 pp. URL: <https://rm.coe.int/ap-ukraine-2018-2021-ukr-local-lang-official-non-web/16809e4563>

змінах до законодавства та керівних документах і включені до службових програм підготовки персоналу пенітенціарних установ. Це обнадійливі сигнали, але, поряд із тим, потрібні значні зусилля, аби досягти цілей реформи та спричинити зміни в методах роботи всієї кримінально-виконавчої системи¹⁵⁸. Залучення громадськості до роботи із неповнолітніми правопорушниками є одним зі шляхів запобігання та протидії сучасній протиправній діяльності, а також можливим варіантом звільнення їх від покарання та його відбування. Цю думку підтверджує створення інституту громадського вихователя, котрий на сьогоднішній день втратив свою дієвість через недосконалість ювенального кримінального законодавця та зниження відповідальності та громадської позиції суспільства.

Сучасна європейська спільнота говорячи про суть кримінального судочинства в першу чергу звертає увагу на новітні заходи боротьби зі злочинністю, існує безліч програм та тренінгів з неповнолітніми правопорушниками регулярні профілактичні бесіди у загальноосвітніх закладах, однак реалізація найважливішого завдання кримінального законодавства, яке полягає у забезпеченні безпеки суспільних відносин сьогодні залишається все більше в тіні¹⁵⁹. Дійсно, цікавими варіантами роботи з підлітками, звільненими від покарання та його відбування є залучення їх до тренінгової роботи, яка б сприяла їх перевихованню та дозволяла вчасно встановити схильність до рецидиву та імітування виправлення.

Німецький вчений Петер-Алексис Альбрехт вдало підмітив, що кримінальна політика на європейському рівні знаходиться на значному віддаленні від поняття караності. Втрачено власне ядро кримінально-правової несправедливості... Національні відмінності при здійсненні європейських юридичних принципів – на це вказує кримінально-правова законність – прагнуть до загального та обов'язкового обґрунтування принципів на загальноєвропейському рівні. При цьому мова йде більше ніж про гармонію. Якщо

¹⁵⁸ Рада Європи. План дій для України на 2018-2021 рр. URL: <https://rm.coe.int/ap-ukraine-2018-2021-ukr-local-lang-official-non-web/16809e4563>

¹⁵⁹ Там само.

узгоджуються юридичні принципи між державами, з цього виходять лише політичні компроміси, які мають необхідний загальний, але низький рівень цих принципів. І при цьому свобода та права людини дотримуються недостатньо. Для європейського розвитку кримінального права важливим досягненням є єдність розуміння юридичних принципів¹⁶⁰. Захищеність в кримінальній політиці держави, на нашу думку, забезпечується пенітенціарними установами та рівнем їх роботи та взаємозв'язку із правопорушниками, які відбувають в них покарання (виконуючи головне завдання кримінального законодавства), особливо, якщо цими правопорушниками є неповнолітні¹⁶¹. Отже, вказана думка ще раз підтверджує те, що європейська кримінально-правова політика відходить від кари як самоцілі та віддає перевагу вихованню та ресоціалізації.

Про тісний взаємозв'язок України із іншими європейськими державами, котрі є членами Європейського Союзу свідчать і окремі події. Так, наприклад, 12.05.2011 року між Україною та Республікою Польщею було підписано Угоду про співпрацю між Державною пенітенціарною службою України і Головним управлінням Тюремної служби Республіки Польща, яка згідно зі ст. 1 має на меті підтримати, розширити та поглибити динамічні робочі стосунки, що склалися між Сторонами, сприяти обміну досвідом між державними службовцями держав Сторін. Співробітництво в рамках Угоди здійснюється відповідно до законодавства держав Сторін, міжнародного права, а також без шкоди для виконання Сторонами зобов'язань, що випливають з інших міжнародних договорів держав Сторін. Співробітництво здійснюється на рівні центральних, територіальних органів управління, уповноважених на реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань обох держав,

¹⁶⁰ Альбрехт Петер-Алексис Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / Петер-Алексис Альбрехт; Пер. с нем. Г. Г. Мошака. Харьков: Право, 2012. С. 62.

¹⁶¹ Литвинов О. М. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: ВД «Дакор», 2015. С. 65.

а також безпосередньо між співпрацюючими установами¹⁶². Польща, не дивлячись на те, що є країною-сусідом має достатньо сучасне бачення ювенальної кримінально-правової політики, а досвід держави гідний для запозичення. На сьогоднішній день Польща достатньо плідно співпрацює із низкою міжнародних установ та бере участь у складенні та редакції міжнародних нормативно-правових актів з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, що, звичайно, певним чином вплинуло на її національне кримінальне законодавство.

В ст. 2 Угоди було визначено напрями співробітництва, якими є: обмін досвідом між сторонами, у тому числі з питань: вдосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; підвищення ефективності функціонування органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів; удосконалення систем забезпечення правопорядку та охорони установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, у тому числі оснащення їх сучасною технікою і електронними пристроями контролю; створення в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах належних умов тримання осіб, позбавлених волі, впровадження європейських стандартів у цій сфері; запровадження нових форм соціально-виховного та психологічного впливу на засуджених; вдосконалення системи освіти засуджених та неповнолітніх, які перебувають у слідчих ізоляторах; організації охорони здоров'я засуджених і осіб, узятих під варту, поліпшення їх психічного здоров'я та організації роботи із нарко- і алкозалежними особами; організації виробничо-господарської діяльності установ виконання покарань; організації ефективних комунікацій між органами і установами виконання покарань, слідчими ізоляторами та інститутами громадянського суспільства, а також розширення та зміцнення зв'язків із засобами масової інформації щодо всебічного висвітлення діяльності Сторін; обмін науково-технічною інформацією; здійснення спільних досліджень, що

¹⁶² Угода про співпрацю між Державною пенітенціарною службою України і Головним управлінням Тюремної служби Республіки Польща: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_153

стосуються проблем пенітенціарних відомств України і Польщі; розробка і спільна участь у програмах, що фінансуються Європейським Союзом; вдосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації персоналу у сфері організації виконання покарань з урахуванням норм міжнародного права, що стосується питань поводження із засудженими; інші напрями співробітництва, що визначаються за письмовою згодою Сторін¹⁶³. Ми впевнені, що створення спеціальних центрів психологічного розвантаження, реабілітаційних курсів для осіб, які мають певні залежності стане позитивним кроком на шляху до зниження інтенсивності дитячої кримінально-протиправної діяльності.

Зазначена позиція країн, на нашу думку, обґрунтована положеннями, викладеними у міжнародних нормативно-правових актах, одним з яких є Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, в п.п. 38–42 яких зазначено, що кожен неповнолітній шкільного віку має право на здобуття освіти, відповідного його потребам і здібностям з метою підготовки його до повернення в суспільство. Така освіта повинна, за можливістю, забезпечуватися за межами виправної установи в школах громади, а викладання має здійснюватися кваліфікованими викладачами за програмами, пов'язаними з системою освіти відповідної країни, з тим щоб після звільнення неповнолітні могли безперешкодно продовжити свою освіту¹⁶⁴.

Адміністраціям виправних установ слід приділяти особливу увагу освіті неповнолітніх іноземного походження або неповнолітніх, які мають особливі культурні чи етнічні потреби. Неповнолітні, які відчувають особливі труднощі при навчанні, мають право на спеціальну освіту¹⁶⁵. В нашій країні більшість європейських ювенальних правових стандартів неможливо запровадити через низький рівень правової освіти громадян та страх законодавця перед новими,

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_205

¹⁶⁵ Там само.

революційними змінами. На сьогоднішній день українське кримінальне законодавство в частині кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб майже не змінилось з 1960 року, а всі спроби запровадити нові інститути зазнали фіаско. Саме тому для того, щоб Україна змогла стати членом Європейського Союзу необхідно зробити сміливий крок уперед та прийняти всі новації європейського та міжнародного законодавства.

Неповнолітнім, які вийшли з віку обов'язкового шкільного навчання і бажаючи продовжувати свою освіту, слід надавати таку можливість і заохочувати їх до цього, при цьому слід робити все можливе для забезпечення їм доступу до відповідних програм навчання¹⁶⁶. У дипломах або свідоцтвах про освіту, що видаються неповнолітнім, які перебували у виправних установах, не слід робити будь-яких позначок про те, що даний неповнолітній перебував у виправній установі¹⁶⁷. Кожний виправний заклад має забезпечувати доступ до бібліотеки, яка має у своєму фонді відповідний підбір як навчальних, так і розважальних книг і періодичних видань, призначених для неповнолітніх; неповнолітні повинні мати повну можливість користуватися цими книгами і заохочуватися до цього. Кожен неповнолітній повинен мати право на отримання професійної освіти за спеціальностями, які можуть бути корисними для його майбутнього працевлаштування¹⁶⁸. Схоже положення викладено в ст. 40 Конвенції про права дитини, в ч. 4 якої зазначається, що необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведіння з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_205

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91): URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

Відомим науково-теоретичним положенням та фактом юридичної практики (а posteriori) останніх десятиліть є прийняття та імплементація європейським правничим співтовариством і певними європейськими державами світової гуманістичної нормативно-правової і соціально-правової філософії застосування покарання до неповнолітніх. Європейське науково-правниче співтовариство визнає, що відповідні міжнародні, зокрема, європейські регіональні правові стандарти (норми), є результатом багаторічного суттєвого переосмислення та реформування попередніх підходів щодо застосування покарання до неповнолітніх у дусі подальшої гуманізації, лібералізації, соціалізації, отже, максимальної декриміналізації відповідних правових положень. Так, у матеріалах європейського семінару «Чинники компліментарності та синергії між системою правосуддя у справах неповнолітніх та сектором соціальних служб», що відбувся 19 квітня 2012 р. у Флоренції (Італія), зазначається: «Так званий «третій період» в історії правосуддя у справах неповнолітніх, який, як може вважатися, повертає нас до кінця ХХ ст., є єдиним періодом, що характеризувався трансформацією інституцій (1960–1990 рр.) та розробкою основних міжнародних документів (Пекінських, Ер-Ріадських, Гаванських керівних принципів і правил). Цей період є дуже насиченим: він був відмічений рефлексією на модель, спрямовану на захист, критичною оцінкою такої моделі, тенденцією відходу від застосування судових підходів та зверненням до позасудових рішень. Деякі вчені визначають цей період як період імплементації міжнародних стандартів. Однак кілька запитань критичного характеру й досі залишаються без відповідей. Одне з них: як запровадити та посилити дію соціальних служб заради забезпечення вищих інтересів дитини?»¹⁷⁰ На це питання, нажаль, не можна надати вичерпну відповідь, оскільки соціальні служби в нашій країні переживають кризові часи, обумовлені «радянським» та «пострадянським» відношенням до виконання своїх обов'язків та бачення власної

¹⁷⁰ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 257.

сутності. Якщо розглядати соціальні служби крізь призму європейських правових стандартів, то необхідно відмітити, що саме вони повинні здійснювати превентивну функцію, виділяючи серед дітей осіб, які мають девіантну поведінку, виховуються у неблагонадійних та неповних родинах, позбавлені батьківської уваги та нормального виховання тощо.

Ф. Дункель та І. Пруін вказують, що всюди проголошується, що позбавлення волі має застосовуватися як крайній захід. В Англії та Уельсі, наприклад, мало місце різке підвищення кількості неповнолітніх ув'язнених у 90-х роках ХХ ст. Відповідна практика в Іспанії та інших країн також демонструє підвищення рівня використання позбавлення волі до молоді за останні роки, однак теперішні тенденції у цілому свідчать про рух у зворотному напрямку. Це дійсно так, зокрема, у країнах Центральної та Східної Європи. У деяких із цих країн, таких як Хорватія, Чеська Республіка, Угорщина, Латвія, Румунія та Словенія, широко застосовується принцип відвернення та заходів, що передбачають участь громад. Водночас в інших країнах, таких як Литва, Росія та Словаччина, позбавлення волі застосовується частіше, хоча і не так часто, як за радянських часів. За виключенням випадків учинення деяких тяжких злочинів, щодо більшості молодих правопорушників у Європі їхні справи вирішуються поза судовою інстанцією та за допомогою неофіційних заходів із відвернення. У деяких країнах, таких як Хорватія, Франція, Нідерланди, Сербія та Словенія, це є прямим наслідком тривалого визнання принципу, який надавав органам судочинства та навіть поліції широкі дискреційні повноваження (принцип доцільності). В Італії передбачено інститут судового помилування, що призначається судом у справах молоді. Таким чином, існує велика кількість форм невтручання або призначення лише незначних санкцій (офіційних чи неофіційних). Конструктивні заходи, такі як соціальні курси професійної підготовки (Німеччина) і так звані трудові та навчальні заходи, або проекти (Нідерланди), було успішно впроваджено як частину стратегії, що передбачає застосування принципу відвернення. Багато країн чітко дотримуються курсу на освіту (Португалія), водночас зосереджуючись на запобіганні рецидивним злочинам, тобто на спеціальному

запобіганні (як це передбачено Рекомендацією Комітету Міністрів державам-членам РЄ «Щодо нових заходів вирішення справ неповнолітніх правопорушників та ролі правосуддя стосовно до неповнолітніх»)¹⁷¹. Ми є прихильниками правосуддя, в якому провідна роль віддається освіті. На нашу думку, освічена особа та особа, яка має певну професію та навички з меншою долею ймовірності знову стане на протиправний шлях, особливо, – якщо їй дали шанс, звільнивши від покарання та його відбування.

І. Пруін зазначає: «Якщо ми звернемося до запровадження та застосування альтернативних санкцій і заходів, то зрозуміємо, що всі європейські країни забезпечують широку різноманітність санкцій та заходів, які можуть бути застосовані щодо неповнолітніх правопорушників. Існуючі санкції та заходи відповідають певній ієрархії. Санкціями, що в найменшій мірі передбачають втручання, є попередження або догана. Вони застосовуються після освітніх заходів (таких освітніх розпоряджень, що застосовуються, наприклад, в Австрії, Німеччині, Франції або Литві) з метою покращити, з одного боку, освітній вплив, а з другого боку скоротити чинники ризику. Не всі європейські країни вдаються до штрафів щодо неповнолітніх (наприклад, Бельгія, Болгарія, Італія, Польща або Сербія не накладають штрафів), але більшість країн сприяють посередництву між потерпілою особою та правопорушником. У багатьох (європейських – Є. Н., Т. Т.) країнах діє служба, за допомогою якої правопорушник має можливість «запропонувати громаді відшкодування збитків через виконання неоплачуваних робіт». Багато країн успішно запровадили новітні та конструктивні заходи, в межах яких неповнолітні навчаються опановувати свій агресивний потенціал, наприклад, проходячи соціальні курси професійної підготовки в Німеччині або так звані трудові й освітні проекти в Нідерландах. Заради уникнення застосування тюремного ув'язнення всі європейські країни запровадили або практику пробації, або практику призупинення вироків щодо

¹⁷¹ Pruijn I. The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems URL: http://www.oijj.org/doc/inf/Green_Paper_Administration_Section.pdf

неповнолітніх правопорушників»¹⁷². Таким чином, поняття європейських правових стандартів застосування покарання до неповнолітніх є європейською нормативно-правовою системою реагування на правопорушення з боку неповнолітніх, що, в значній, але не абсолютній мірі відбиває та відтворює відповідні існуючі універсальні міжнародні стандарти та їхню нормативно-правову та соціально-правову філософію. Європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх, як і відповідні універсальні міжнародні стандарти, не становлять єдиної наднаціональної системи обов'язкових норм поведінки із неповнолітніми правопорушниками. Навпаки, ці стандарти становлять дві різні інституційно-організаційні та нормативно-правові (змістовні) групи відповідних міжнародних стандартів, кодифікованих як у джерелах національного права суверенних європейських держав, так і джерелах права РЄ¹⁷³.

Загальноєвропейське кримінальне законодавство поки що розвивається недостатньо системно, звертає увагу лише на найбільш актуальні питання і, як правило, загалом не ставить за мету уніфікувати положення щодо злочинів і санкцій за їх вчинення, а також усі інші положення кримінального законодавства усіх держав Європи... сьогодні здійснюється не уніфікація, а лише певна гармонізація загальноєвропейського кримінального права. Разом з тим, слід визнати, що все ж таки вже існує і певний масив наднаціонального кримінального права в межах ЄС. Як зазначають західні фахівці, європейське кримінальне право – це не правова концепція, а передусім чинна категорія, яка об'єднує процес розвитку галузі європейського кримінального права і його безпосередні механізми впливу на національні кримінально-правові системи¹⁷⁴.

¹⁷² Рекомендация Rec (2003) 20 Комитета министров Государствам-членам касательно новых способов работы с преступностью несовершеннолетних и роли правосудия по делам несовершеннолетних URL: http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/03/04-Zakonodavchi_zasady/030402.pdf

¹⁷³ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Частина 1. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 257.

¹⁷⁴ Баулін Ю. В., Буроменський М. В., Голіна В. В. та ін. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 544.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що більшість європейських стандартів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування віддзеркалюють положення міжнародних нормативно-правових актів. Центральне місце посідає думка про недопустимість надмірного репресивного впливу на неповнолітнього правопорушника та на необхідність у всіх можливих випадках уникати застосування до нього покарання у вигляді позбавлення волі. Низка європейських держав вже передбачила в своїх кримінальних законодавствах та інших нормативно-правових актах із відповідної тематики актуальні в сучасних умовах інститути, котрі сприятимуть перевихованню неповнолітніх злочинців без застосування до них карального впливу (Німеччина, Польща, Нідерланди тощо). До основних сучасних європейських засад звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна віднести: 1) віддання переваги виховним та освітнім засобам та заходам роботи з підлітками, які вступили у конфлікт із законом; 2) надання своєчасної безоплатної правової допомоги особам, які були звільнені від покарання та його відбування; 3) надання психологічної допомоги та лікування від будь-якого роду залежності; 4) своєчасна соціальна реабілітація та ресоціалізація.

ВИСНОВКИ

Актуалізація компаративних досліджень по усій Європі вимагала від вітчизняних учених демонстрації власної компаративної позиції. Не можна не звернути увагу на те, що протягом ХХ було сформовано достатньо ґрунтовну базу дисертаційних досліджень, присвячених розгляду кримінально-правових проблем, які вирішуються за допомоги застосування міжнародного та зарубіжного досвіду. Станом на 2020 рік порівняльні дослідження залишаються одними із найбільш популярних в нашій країні і це стосується не тільки кримінального права, а і усіх наук кримінально-правового циклу. Побудова компаративних досліджень повинна відбуватись наступним чином: встановлення історичної передумови виникнення того чи іншого правового інституту (в цьому контексті має місце ретроспективне порівняльне правознавство); встановлення спільних рис та рис, які відрізняють правові інститути один від одного; встановлення проблем становлення інституту; прогнозування подальшої еволюції із урахуванням зарубіжного/міжнародного досвіду.

Міжнародне законодавство з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх включає в себе не тільки звід норм, які тлумачать особливості кримінальної відповідальності підлітків, а й надають пояснення тим чи іншим рішенням законодавця в цій царині. Норми міжнародного законодавства акцентують увагу на цінності життя та здоров'я дитини, її гармонійному розвитку як в умовах нормального життя, так і в умовах ізоляції. Саме тому інтеграція міжнародного законодавства в національне допоможе його популяризувати та оновити. Акцентуація уваги міжнародного законодавця

вже розширює свої межі та починає розвивати необхідність у доктринальних напрацюваннях в сфері ювенальної юстиції. Особлива увага починає приділятися гуманізації відповідальності неповнолітніх, шляхом запровадження можливості створення певних установ роботи з неповноцінними та неблагонадійними родинками, які спроможні надати допомогу у вихованні «важких» підлітків. При цьому законодавцем передбачається низка запобіжних заходів, які мають здійснюватися як на загальнодержавному (створення спеціальних розважальних закладів та закладів творчої спрямованості, створення спеціальних установ, підвищення економічного та освітнянського рівня тощо), так і на індивідуальному (патронаж родин, які потребують у психічній, матеріальній допомозі, робота із неповнолітніми, схильними до вчинення суспільно небезпечних діянь, допомога у ресоціалізації, допомога жертвам злочинів тощо) рівні, що має реалізовуватися державами-учасницями.

1985 рік створив свого роду платформу для будування основних засад захисту прав та свобод дітей, які вступили у конфлікт із законом. Конвенція про права дитини створила звід правил правильного поводження із неповнолітнім, сформувала його положення у суспільстві як повноцінного громадянина, наділеного такими ж свободами, як і дорослим, тим самим визнавши його правоздатною та деліктоздатною, тобто наділила певними елементами правосуб'єктності. Остання ж у свою чергу стала вимагати юридичної регламентації у низці нормативно-правових актів у сфері різних суспільних відносин, в тому числі, – суспільних відносин, які захищаються нормами кримінального судочинства. Необхідність у приведенні кримінальних законодавств різних країн до більш-менш єдиного зразку стала каталізатором для створення єдиного міжнародного зразку основних засад відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх. У 1990 році Організацією Об'єднаних Націй було офіційно визнано необхідність та можливість створити алгоритм дій, який сприятиме своєчасному виявленню у неповнолітніх осіб схильностей до вчинення суспільно небезпечних діянь. Зазначений нормативний акт, на нашу думку, був створений з метою звернення уваги держав-учасниць на тотальне зростання рівня ювенальної злочинності, що

стало наслідком недостатньо якісного функціонування державного апарату. В тому числі, зазначений документ є рекомендацію державам до створення/залучення усіх органів державної, виконавчої та судової влади, однією із функцій яких буде запобігання підлітковій злочинності (в тому числі актуалізація правової освіти серед працівників навчальних закладів усіх рівнів освіти, психологів, учених тощо). Зазначений документ також спрямований на боротьбу із дискримінацією за віковою ознакою.

Більшість європейських стандартів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування віддзеркалюють положення міжнародних нормативно-правових актів. Центральне місце посідає думка про недопустимість надмірного репресивного впливу на неповнолітнього правопорушника та на необхідність у всіх можливих випадках уникати застосування до нього покарання у вигляді позбавлення волі. Низка європейських держав вже передбачила в своїх кримінальних законодавствах та інших нормативно-правових актах із відповідної тематики актуальні в сучасних умовах інститути, котрі сприятимуть перевихованню неповнолітніх правопорушників без застосування до них карального впливу (Німеччина, Польща, Нідерланди тощо). До основних сучасних європейських засад звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна віднести: 1) віддання переваги виховним та освітнім засобам та заходам роботи з підлітками, які вступили у конфлікт із законом; 2) надання своєчасної безоплатної правової допомоги особам, які були звільнені від покарання та його відбування; 3) надання психологічної допомоги та лікування від будь-якого роду залежності; 4) своєчасна соціальна реабілітація та ресоціалізація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 8 Ways to Prevent Crimes in Nigeria . InfoGuide. Nigeria.com. URL: <https://infoguidenigeria.com/prevent-crimes/>
2. Amin S.M. Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawnokarnych ze szczególnym uwzględnieniem jurysprudencej Islamu / Shakir Mahmoud Amin. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995. 267 с.
3. An Act Providing for Stronger Deterrence and Special Protection against Child Abuse, Exploitation and Discrimination, and for Other Purposes. Republic Act No. 7610 June 17, 1992, Republic of the Philippines, Congress of the Philippines, Metro Manila, Ninth Congress. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/RA%207610%20-%20Child%20Abuse%20Law.pdf>. P. 2.
4. Anna Dimitrova. Violence towards children in the EU. Current situation. In-depth analysis. EPRS European Parliamentary Research Service Members' Research Service November. 2014. PE 542.139.
5. Ashley Cannon, Richard Aborn, John Bennett, Advisor: Judge Philip C. Segal (ret.). Guide to Juvenile Justice in New York City, May 2010. URL: <http://www.nycrimcommission.org/pdfs/GuideToJuvenileJusticeInNYC.pdf>
6. Bacon Francis: De dignitate et augmentis scientiarum. 1623
7. Building Safer Canada. The First Report of the National Working Group on Crime Prevention. Institute for the Prevention of Crime URL: www.prevention-crime.ca
8. Children Act, 2001 URL: <http://www.irishstatutebook.ie/pdf/2001/en.act.2001.0024.pdf>
9. Claudio Beato and Andréa Silveira. Some Conceptual Basis for Crime Prevention in Brazil and USA: Generic Public Policies and Control Crime

Programs. International Journal of Criminology and Sociology. 2018. № 7. P. 186.

10. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>

11. Criminal Code of The Federal Democratic Republic of Ethiopia. URL: <http://ethiopianlaws.files.wordpress.com/2011/09/criminal-code-english.pdf>

12. Egon Weiss Grieschesches Privatrecht auf rechtsvergleichender Grundlage, 1. Band: Allgemeine Lehren. Leipzig: F. Meiner, 1923. С. 7.

13. For Approval of the Plan Of Actions for the National Strategy on Human Rights Protection. URL : <https://www.coe.int/t/commissioner/source/NAP/Armenia-National-Action-Plan-on-Human-Rights.pdf>

14. Gregg Barak. Crime and Crime Control in an Age of Globalization: A Theoretical Dissection / Critical Criminology. 2001, Volume 10. Issue 1. pp 57-72.

15. Hentig G. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim // The Journal of Criminal Law and Criminology. 1941. V.31. P. 304.

16. History and Development of the Juvenile Court and Justice Process. URL: http://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/19434_Section_I.pdf

17. Implementing Rules and Regulation of the Anti-Torture Act of 2009. URL: <http://pro13.pnp.gov.ph/wp-content/uploads/2016/03/IRR-Anti-Torture.pdf/>

18. Ineke Pruin. The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems. IJJG Green Paper on Child-Friendly Justice URL: http://www.oijj.org/doc/inf/Green_Paper_Administration_Section.pdf

19. Ingthorsson R. D. The Natural vs. The Human Sciences: Myth, Methodology and Ontology. No. 22. January-June. 2013.

20. Janet E. Ainsworth. The Court's Effectiveness in Protecting the Rights of Juveniles in Delinquency Cases.

21. John Muncie. Youth Victimization. Cjm. Autumn, 2000. № 41. P. 321-326.

22. Juvenile Act of Japan. URL: <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?printID=&re=02&vm=02&id=1978&lvm=02>

23. Juvenile offenders act of Belize. URL: <http://www.belizeaw.org/web/lawadmin/index2.html>

24. Juvenile Offenders Act of Guyana. URL: <http://legallaffairs.gov.gy/information/laws of guyana?limit=20&limitstart=60>

25. Juvenile Offenders Act of Mauritius URL: <http://socialsecurity.gov.mu/English/Documents/Act/Juvenile%20Offenders%20Act/juvenileoffendersact.pdf>

26. Key E. Stulecie dziecka / E. Key ; przekład I. Mszczyńska. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «ŻAK», 2005. 193 s.

27. Neal Hazel. Cross-national comparison of youth justice // YJB 2008 URL: http://dera.ioe.ac.uk/7996/1/Cross_national_final.pdf

28. Penal Code of Socialist Republic Of VietNam. URL: http://moj.gov.vn/vbpq/en/Lists/Vn%20bn%20php%20lut/View_Detail.aspx?ItemID=610

29. Providing Rehabilitation to Victims of Torture And Other Ill-Treatment Uncat Implementation Tool 5/2018. URL: https://cti2024.org/content/images/CTI-Rehabilitation_Tool5-ENG-final.pdf/

30. Pruin I. The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems URL: http://www.oijj.org/doc/inf/Green_Paper_Administration_Section.pdf. – Заголовок з екрану.

31. South African Republic National Crime Prevention Strategy // South African Government. URL: <https://www.gov.za/documents/national-crime-prevention-strategy-summary>

32. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 URL: <http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/>

33. Wise E. M. Terrorism and the problems of an International Criminal Law. *Connecticut Law Review*. 1987. № 19. P. 804.

34. World Congress on Juvenile Justice Final Declaration, Geneva, Switzerland, 30 January 2015 URL: <http://www.news.admin.ch/NSBSubscriber/message/attachments/38168.pdf>

35. Автономов А. С. Ювенальная юстиция. Учебное пособие. Москва: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. 186 с.

36. Альбрехт Петер-Алексис Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / Петер-Алексис Альбрехт; Пер. с нем. Г. Г. Мошака. Харьков: Право, 2012. 184 с.

37. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений. М., 1979. 263 с.

38. Ансель М. Новая социальная защита (гуманистическое движение в уголовной политике). М., 1970. 288 с.

39. Баулін Ю. В., Буроменьський М. В., Голина В. В. та ін. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.

40. Беккариа Чезаре. Рассуждение о преступлениях и наказаниях. СПб., 1865. 268 с.

41. Белогриц-Котляревский Л. С. Преступления против религии в важнейших государствах Запада. Ярославль, 1886. 345 с.

42. Бельсон Я. М. Карательный механизм современных буржуазных государств. М., 1980. 88 с.

43. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 278–285.

44. Бжезинский Вацлав. Правовая охрана окружающей среды. М., 1979. 251 с.

45. Блэкстон У. Истолкование английских законов г. Блэкстона, переведенное по высочайшему повелению великой законодательницы всероссийской. Кн. 1–3. М., 1781. 201 с.

46. Боргородский С. О. Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII века. К., 1862. Т. 1, Т. 2. 675 с.

47. Брайнин Я. М. Источники уголовного права капиталистических государств. К., 1970. 90 с.

48. Бундесон Улла. Надзор за отбывающими наказание на свободе. М., 1979. 49 с.

49. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основні галузі / За ред. В. Г. Буткевича. К., 2004. 448 с.

50. Владимирский-Буданов М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве. К., 1868. 302 с.

51. Генеральна прокуратура України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo

52. Грабарь В. Е. Материалы к истории международного права в России (1647–1917). М. : АН СССР, 1958. 491 с.

53. Гришаев П. И. Ответственность за государственные преступления по уголовному законодательству ФРГ. М., 1970. 95 с.

54. Гришаев П. И. Политическая сущность уголовного права современных империалистических государств. автореф. дисс. докт. юрид. наук. М., 1968. 40 с.

55. Дамирли М. А. Сравнительное правоведение. Ч. 1. Статус, предмет и система. О. : Феникс, 2013. 174 с.

56. Діти, жінки та сім'я в Україні. Державна служба статистики в Україні. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/DJS_2018_pdf.pdf

57. Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монографія / Под общ.ред. С. П. Щербы. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 448 с.

58. Житний О. О. До проблеми міжнародно-правової зумовленості принципів кримінального права України. URL: http://files.visnikkau.org/200001274-14e7f15e20/Visnyk3_2.pdf

59. Житний О. О. Міжнародні зобов'язання України та питання розвитку національної політики в сфері боротьби зі злочинністю URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/zhytny.pdf>

60. Житний О. О. Про деякі чинники генезису міжнародно-правового виміру кримінального права України. *Право і безпека*. 2013. №3. С. 72–77.

61. Закіров М. Б. Юридична компаративістика. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 208 с.

62. Закірова С. Г. Досвід і перспективи викладання юридичної компаративістики у світі та Україні. *Історико-політичні студії*. 2016. № 2. С. 77–84.

63. Закон України «Про допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

64. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. Харків: Одиссей, 2010. 456 с.

65. Зелінська, Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину: дис. д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одес. нац. юрид. акад. О., 2006. 486 с.

66. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року): Навч. посібник. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-128.html>

67. Иконому В. К. Реакционная сущность уголовного права Греции после второй мировой войны. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Ташкент, 1967. 24 с.

68. Итальянский уголовный кодекс 1930 г. М., 1941. 176 с.

69. Кадмик Н. Философия убийства. (Очерки средневековья Италии и Лангедока). – М., 1913; Пионтковский А. А. Условное осуждение в Германском и Австрийском проектах Уголовных уложений. М., 1911. 162 с.

70. Калинин Ю. В. Классовая сущность буржуазного уголовного законодательства об ответственности за общеуголовные преступления; Автореф. дисс. доктора. юрид. наук. М., 1979. 40 с.

71. Калинин Ю. В., Шкурко В. А. Реакционная сущность буржуазного уголовного законодательства: (Общеуголовные преступления). Минск, 1974. 159 с.

72. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861

73. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебникъ Общаго уголовного права съ подробнымъ изложениемъ начал русскаго уголовного законодательства. Часть Общая. К., 1891. 892 с.

74. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

75. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

76. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>

77. Коркунов Н. М. Опыт конструкции международного уголовного права. *Журнал уголовного и гражданского права*. 1889. № 1. С. 106–142.

78. Коробков Г. Д. Обстоятельства, освобождающие от наказания по уголовному праву ФРГ. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1974. 26 с.

79. Корчак Я. Як любити дитину. Дитя людське: вибрані твори. К.: Вид-во «Дух і літера», 2007. 536 с.

80. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. 3-тє вид. Тернопіль, 2002. 247 с.

81. Кресін О. В. Лев Ребет – український вчений-компаративіст. URL: https://www.academia.edu/35759763/Кресін_О_В_Лев_Ребет_український_вчений_компаративіст_Oleksiy_Kresin_Lev_Rebet_Ukrainian_Comparative_Jurisprudence_Scholar_2017

82. Кресин А. В. Приветствие участникам Дней сравнительного правоведения. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку*: зб. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. К., 2009. 672 с.

83. Кресін О. В. Порівняльне правознавство в Україні: сучасна проблематика та перспективи розвитку. *Міжнародне право і національне законодавство*. Збірник наукових праць. Вип. 3. К., 2003. С. 55–56.

84. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

85. Крукевич О. Міжнародні правові стандарти забезпечення прав неповнолітніх учасників кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №3. С. 258–262.

86. Кудрявцева О. М. Конвенція ООН про права дитини 1989 року: сутність, зміст, перспективи розвитку правозахисного потенціалу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. №3. С. 42–50.

87. Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні. автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2014. 21 с.

88. Литвинов О. М. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження): монографія / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: ВД «Дакор», 2015. 128 с.

89. Литвинов О. М. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх: науковий нарис / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова; Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. К.: ВД «Дакор», 2015. 76 с.

90. Ломброзо Чезаре. Преступление. СПб., 1900. 364 с.
91. Ляски. Политическая преступность и революция по отношению к праву, уголовной антропологии и государственной науке. – СПб., 1906. 610 с.
92. Лясс Н. В. Нормативная теория в современном буржуазном уголовном праве. Л., 1963. 77 с.
93. Лясс Н. В. Проблемы вины и уголовной ответственности в современных буржуазных теориях. Л., 1977. 126 с.
94. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. СПб. 1896. С. 213. 609 с.
95. Марченко М. Н. Место и роль сравнительного права в системе юридического образования. *Правоведение*. 1999. № 1. С. 215–224.
96. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила), принятые резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml
97. Міжнародне право. Навчальний посібник / За ред. М. В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2005. 336 с.
98. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/175>.
99. Муринєць Н. Я. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – передумови девіантної поведінки дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 290–297.
100. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Частина 1. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступне слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. 457 с.
101. Наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про судових вихователів» № 478/63/7/5 від 15.11.95. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96>

102. Нерсисянц В. С. Сравнительное правоведение в системе юриспруденции. *Государство и право*. 2001. № 6. С. 5–15.
103. Оксамытный В. В. Система наказания по уголовному праву Англии. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. К., 1973. 27 с.
104. Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/>
105. Ортинська Н. В. Спеціальні принципи правової політики щодо неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Електроніка : зб. наук. пр. М-во освіти і науки України ; відп. ред. Д. Заячук. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2006. С. 195–198.
106. Панов М. І. Системність кримінального права і проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23–24 вересня 2011 р. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 316 с.
107. Пинтковский А. А. Условное осуждение в Норвегии. Одесса, 1895. 17 с.
108. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория. М., 1963. 468 с.
109. Пиотковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., 1961. 666 с.
110. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Выпуск второй. М., 1909. 668 с.
111. Порівняльне правознавство: комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни: навч. посіб. для студ. КПП ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Костенко І. В. Електронні текстові дані (1 файл: 325Кбайт). Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 112 с.
112. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_205
113. Пржевальский В. В. Объединение уголовного законодательства в Швейцарии. М., 1894. 145 с.
114. Рада Європи. План дій для України на 2018-2021 рр. URL: <https://rm.coe.int/ap-ukraine-2018-2021-ukr-local-lang-official-nonweb/16809e4563>

115. Рарог А. И. Основные принципы уголовного права ФРГ: (Крит. анализ). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1966. 25 с.

116. Ребет Л. М. Порівняльна метода в науці права / Наук. видання. Упорядкування і наукова редакція О. В. Кресіна, І. О. Кресіної. Київ-Мюнхен: Український вільний університет, Центр порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, К.: Логос, 2017. 231 с.

117. Резолюции 14-й сессии (1959 год) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/144/55/IMG/NR014455.pdf?OpenElement>

118. Резолюции 40-й сессии (1985 год) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/62/IMG/NR048262.pdf?OpenElement>

119. Резолюции 45-й сессии (1985 год) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/62/IMG/NR048262.pdf?OpenElement>

120. Рекомендация Rec (2003) 20 Комитета министров Государствам-членам касательно новых способов работы с преступностью несовершеннолетних и роли правосудия по делам несовершеннолетних URL: http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/03/04-Zakonodavchi_zasady/030402.pdf. – Загл. с экрана.

121. Рекомендація №R (87) 20 Комітету Міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_266

122. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

123. Савельева Н. М. Основы социально-правового зашиту особистості: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Полтава: ПДПУ, 2008. 268 с.

124. Савченко А. В. Поняття порівняльного кримінального права та загальна характеристика основних сучасних правових сімей: мультимедійний навч. посібник «Кримінальне право: Загальна частина. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T21/T21_P1.html

125. Саидов А. Х. Сравнительное гражданское право как наука и учебная дисциплина. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2007. № 1. С. 52–61.

126. Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності у сучасному кримінальному праві: порівняльноправове дослідження. автореф. дис. докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 40 с.

127. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение. Основные типы (семьи) правовых систем мира : учебник. К. : Ін Юре, 2008. 464 с.

128. Слободкин Ю. М. Соучастие по уголовному праву ФРГ: (Критич. анализ). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1972. 25 с.

129. Современное зарубежное уголовное право: в 3-х т. М., 1957–1961. 154 с.

130. Соколова Н. В. Доверительная собственность (траст) в континентальной Европе. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 160 с.

131. Спирин М. Ю. О структурных особенностях сравнительной юриспруденции как самостоятельной науки. *Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, Ю. С. Шемшученко ; упоряд. Х. Н. Бехруз, О. В. Кресін, Ю. Ю. Акименко. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». О. : Фенікс, 2013. С. 27–30.

132. Сравнительное право и Интернет / Н. Вицлеб, Д. Мартини, У. Тольке, Т. Фрерикс ; пер. с нем. В. В. Бойцовой, Л. В. Бойцовой. *Юридический мир*. 2003. № 5. С. 43–51.

133. Сталев Ж. Сравнительный метод в социалистической правовой науке. *Сравнительное правоведение* : сб. статей / под ред. В. А. Туманова. М. : Прогресс, 1978. С. 15–53.

134. Столярський О. Генезис концепції міжнародного кримінального права. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2012. №30. С. 175–179.

135. Тард Г. Сравнительная преступность. М., 1907. 267 с.

136. Ткаченко В. Д. Порівняльне правознавство : підручник / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов ; за заг. ред. В. Д. Ткаченка. Х. : Право, 2003. 274 с.

137. Тополь Ю. О. Деякі проблеми методології сучасної юридичної науки. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 8–12.

138. Туляков В.О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України Електронне наукове видання*, 2014, № 1. С. 29–40.

139. Угода про співпрацю між Державною пенітенціарною службою України і Головним управлінням Тюремної служби Республіки Польща: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_153

140. Уголовное право Федеративной Республики Германии. М., 1981. 560 с.

141. Уголовное уложение для Северо-Германского союза 31 мая 1870. СПб., 1871. 83 с.

142. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх» № 284-VI від 26.08. 1967 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/284-07>

143. Утевский Б. С. История уголовного права буржуазных государств. М., 1950. 424 с.

144. Учебник немецкого уголовного права (Часть общая) А.Ф. Бернера. Том I. 1867. URL: <http://www/allpravo.ru/library/doc101p0/instrum3264>

145. Ферри Э. Уголовная социология. М., 1908. 625 с.

146. Ферри Энрико. Преступления и преступники в науке и в жизни. Одесса, 1890. 54 с.

147. Финляндское уголовное уложение и относящиеся к нему узаконения / Предисл. Н. Д. Сергеевского. СПб., 1970. 208 с.

148. Харитонов Р. Ф. Галузева юридична компаративістика: загальнонотейоретичне дослідження [Текст] : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» Одеса, 2016. 20 с.

149. Чернецька О. В., Шилінгов В. С. Юридична компаративістика як самостійна юридична наукова дисципліна. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 23–28.

150. Черри Р. Развитие карательной власти в древних общинах. – СПб., 1907. 148 с.

151. Шаргородский М. Д. Современное буржуазное уголовное законодательство и право. М., 1961. 56 с.

152. Швець В. Д., Грицак В. М., Василькевич Я. І., Гацелюк В. О. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / Вступне слово проф. Мельника М. І. К.: Атіка, 2008. 244 с.

153. Шелест С. П. Дослідження проблеми професійної деформації персоналу установ виконання покарань. URL: <http://i-rc.org.ua/index.php/component/content/article/39-doslidjen-prof-deform>

154. Шилінгов В. С. Юридична компаративістика: проблеми визначення назви дисципліни та її предмету. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7429/%C2>

155. Шупилов В. П. Институт пробации в уголовном праве Англии и США. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1968. 20 с.

156. Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью: моногр. / под ред. Б. С. Никифорова. М.: Юрид. лит., 1968. 255 с.

157. Юзікова Н. С. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх крізь призму міжнародних рекомендацій комітету міністрів Ради Європи. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського* : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 243–246.

158. Юзікова Н. С. Формування політики запобігання та протидії злочинності неповнолітніх у контексті міжнародних норм та рекомендацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 615–621.

159. ЮНІСЕФ. Офіційний сайт. URL:<https://www.unicef.org/eca/ru>

160. Ющик О. І. Правова політика як фактор удосконалення законодавчого процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 5. С. 18–24.

161. Яковець І. С. Категорія «якість кримінально-виконавчого законодавства»: філософський та практичний аспекти. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць / редкол.: В. І. Борисов та ін. Х.: Право, 2010. Вип. 19. С. 127–139.

162. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Одеська національна юридична академія Одеса, 2004. 20 с.

163. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. 448 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

УЗАГАЛЬНЕННЯ
результатів анкетування учнів 9–11 класів
закладів середньої освіти з метою з’ясування
рівня правової освіти та якості виховання
(2018–2019 роки, опитано 290 осіб)

№ пит.	Зміст питання	Варіанти відповідей	Кількість відпові- дей у %	Кількість Відпо- відей
1.	«Чи знаєте Ви в якому нормативно-правовому акті закріплено права громадянина України?»	Так	91 %	263
		Ні	9 %	27
2.	«Чи знаєте у якому нор- мативно-правовому акті викладені види кримі- нально-протиправних діянь?»	Так	91 %	263
		Ні	9%	27
3.	«Як на Вашу думку, чому неповнолітні вчи- няють кримінальні правопорушення?»	низький рівень фінансового забез- печення родини неповнолітнього;	40,7%	118
		аморальний спосіб життя (пияцтво, наркоманія тощо) членів родини, в якій виховується неповнолітній;	55,5%	161

		природна схильність неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень.	3,8%	11
4.	«Якщо б не існувало кримінального законодавства та кримінальної відповідальності, чи вчиняли б Ви протиправні діяння?»	Так	40,7%	118
		Ні	59,3%	172
5.	«Якщо так, то що б спонукало Вас вчинити кримінальне правопорушення?»	Задоволення матеріальних потреб	40,7%	118
		Спонтанна ситуація	55,5%	161
		Образа та прагнення помсти	3,8%	11
6.	«Як на Вашу думку, чи повинні види покарання, які застосовуються до неповнолітніх бути більш лояльними ніж ті, що застосовуються до дорослих правопорушників?»	Так, тому що неповнолітні є уразливою категорією суб'єктів кримінальної відповідальності з несформованою психікою;	36,5%	106
		Так, тому що в неповнолітньому віці легше виправити девіації в поведінці;	22%	64
		Ні, тому що вчинення кримінального правопорушення завдає шкоду охоронюваним законом інтересам суспільства та держави, а отже повинно каратися однаково, незалежно від віку;	26,5%	77
		Ні, тому що лояльне ставлення до неповнолітнього може викликати в ньому хибне уявлення про безкарність та стати причиною вчинення в майбутньому нових кримінальних правопорушень.	15%	43

7.	«Як на Вашу думку, подальше виховання неповнолітнього, остаточно звільненого від покарання найбільш доцільно покласти на»:	родину;	16,9%	49
		навчальні та соціальні заклади	56,2%	163
		інших осіб	26,9%	78
8.	«Чи піддавались Ви домашньому насильству?»	Ні	91 %	263
		Так	9 %	27
9.	«Якщо так, то з боку»:	Мати;	50%	13
		Батько;	50,5%	14
10.	«Якщо так, якого насильства Ви зазнавали»:	Психологічне	50,7%	16
		Фізичне	49,3%	12
11.	«Чи піддавались Ви сексуальному насильству з боку батьків?»	Так	0%	0
		Ні	100%	290
12.	«Чи знаєте Ви які існують міжнародні організації із захисту прав людини та громадянина?»	Так	68,3%	198
		Ні	31,7%	92
13.	«Чи знаєте Ви які існують міжнародні нормативно-правові документи із захисту прав дитини?»	Так	68,3%	198
		Ні	31,7%	92
14.	«Чи вважаєте Ви задовільним свій рівень правової освіти?»	Так	59,7 %	173
		Ні	40,3%	117

Додаток Б

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА
стосовно анкетування учнів 9–11 класів
закладів середньої освіти з метою з'ясування рівня
правової освіти та якості виховання
(2018–2019 роки)

Анкетування проводилося на базі закладів середньої освіти у 2018–2019 році.

Мета анкетування: з'ясувати рівень правової освіти та якості виховання в родині неповнолітніх.

Прогностичні завдання: 1) виявити недоліки чинного законодавства; 2) розробити пропозиції щодо покращення якості законодавства про кримінальну відповідальність та ефективності його застосування; 3) виявити недоліки у правовому вихованні та освіті неповнолітніх; 4) підтвердити чи спростувати отримані результати власних наукових розробок.

Категорія респондентів: учні 9–11 класів закладів середньої освіти МОН України у Донецькій, Харківській, Миколаївській та Полтавській областях.

Підстави для анкетування: а) неповнолітній вік; б) знаходження у процесі набуття повної середньої освіти; в) сформована позиція (думка) та власне уявлення щодо правових питань.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення/давання відповідей респондентами.

Час для відповіді на одну анкету респондентом: приблизно 45 хв.

Структура анкети: 1) вступна частина (роз'яснює мету та умови заповнення анкети); 2) основна частина (містить 14 (чотирнадцять) питань із запропонованими відповідями, котрі різняться за характером та змістом; заключна частина, в якій респонденти мали заповнити відомості про себе.

Зміст запропонованих питань: базується на отриманих результатах особистої науково-дослідної роботи, дискусійних положеннях, що

мають бути спростовані чи підтверджені респондентами, позиціях, рейтинг яких має бути визначений чи уточнений тощо. При цьому основний акцент було направлено на встановлення якості правової освіти підлітків, їх відношення до кримінально-протиправної поведінки та наявності досвіду потерпілого від домашнього/сексуального насильства.

Особливості запропонованих варіантів відповідей полягали у застосуванні спрощеного підходу, який полягав у тому, що респондент обирав тільки одну з двох або трьох вже сформульованих відповідей.

Стислий коментар відповідей респондентів:

Питання в анкеті були сформульовані таким чином, щоб максимально уникнути розбіжностей, непослідовності й алогічності у відповідях респондентів. Якщо на початку анкетування респондент принципово підтримував/заперечував ту чи іншу позицію, то ця тенденція повинна була зберегтися і надалі, відбившись у певних відповідях. Усе це посприяло дотриманню головної ідеї анкетування – об'єктивно з'ясувати позицію та відповідні знання респондента.

Перше питання анкети було таким: «Чи знаєте Ви в якому нормативно-правовому акті закріплено права громадянина України». Було запропоновано два варіанти відповідей. Відповідаючи на запропоноване питання переважна кількість респондентів (263 особи, або 91 %) надав позитивну відповідь, 9 % або 27 осіб – негативну. Така більшість відповідей зумовлена пропагандою правової освіти та прагненням вчителів закладів середньої освіти донести до підлітків базові уявлення про право. Аналіз відповідей на зазначене питання дає підстави стверджувати, що більшість респондентів знає свої права та свободи, а також може їх знайти в Конституції України.

Друге питання було задано з метою встановлення чи знайомі неповнолітні із Кримінальним кодексом України 2001 року. Переважна більшість опитаних (263 особи, або 91 %) надали позитивну відповідь, 27 осіб, або 9 % – негативну. Розподіл відповідей свідчить про ознайомленість дітей із кримінальним законодавством та окремими видами кримінальних правопорушень.

Третє питання стосувалося з'ясування точки зору підлітків стосовно причини вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень. 118 респондентів (40,7 %) вважають, що причиною є низький рівень фінансового забезпечення родини неповнолітнього; 161 особа (55,5 %) віддали свої голоси за аморальний спосіб життя (пияцтво, наркоманія тощо) членів родини, в якій виховується неповнолітній; 11 підлітків (3,8 %) вказали причиною природну схильність неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень. Відповіді дозволили підтвердити загальне уявлення вчених про причини злочинності неповнолітніх. Дійсно, відповідно до статичних даних частіше за все кримінальні правопорушення вчиняються неповнолітніми, які виховуються батьками, які ведуть аморальний спосіб життя.

Наступні два питання були пов'язані між собою. Першим питанням було: «Якщо б не існувало кримінального законодавства та кримінальної відповідальності, чи вчиняли б Ви протиправні діяння?» на яке 118 осіб (40,7%) надали позитивну відповідь, 172 підлітка (59,3 %) – негативну. На друге питання: «Якщо так, то що б спонукало Вас вчинити кримінальне правопорушення?» 118 осіб (40,7%) відповіли, що вчинити кримінальне правопорушення їх би примусило прагнення задовільнити матеріальні потреби; 161 (55,5%) – спонтанна ситуація, 11 підлітків (3,8%) – образа та прагнення помсти. Таким чином, більшість опитаних вважають неприпустимим ведення кримінально-протиправного способу життя.

Наступним питанням було: «Як на Вашу думку, чи повинні види покарання, які застосовуються до неповнолітніх бути більш лояльними ніж ті, що застосовуються до дорослих правопорушників?» 106 підлітків (36,5%) вказали, що так, тому що неповнолітні є уразливою категорією суб'єктів кримінальної відповідальності з несформованою психікою; 64 (22%) відповіли, що так, тому що в неповнолітньому віці легше виправити девіації в поведінці; 77 неповнолітніх (26,5%) вважають, що ні, тому що вчинення кримінального правопорушення завдає шкоду охоронюваним законом інтересам суспільства та держави, а отже повинно каратися однаково, незалежно від віку; 43 (15%) вважають, що ні, тому що лояльне ставлення до

неповнолітнього може викликати в ньому хибне уявлення про безкарність та стати причиною вчинення в майбутньому нових кримінальних правопорушень. Зазначені результати свідчать про необхідність пом'якшення окремих видів звільнення від покарання та його відбування, які застосовуються до неповнолітніх, адже деякі з умов, які є однаковими для повнолітніх та неповнолітніх правопорушників, у випадку висунення них до останніх не завжди є доцільними.

Наступне питання було поставлено з метою з'ясування думки респондентів щодо того, на кого доцільно покласти подальше виховання неповнолітнього, остаточно звільненого від покарання. 49 осіб (16,9 %) вважають, що на родину, 163 особи (56,2 %) – на навчальні та соціальні заклади, 78 неповнолітніх (26,9 %) – на інших осіб.

Метою наступних чотирьох взаємопов'язаних питань було встановлення фактів вчинення у відношенні підлітків домашнього та сексуального насильства з боку батьків, а також зневажливого ставлення до дітей. На питання: «Чи піддавались Ви домашньому насильству?» 263 (91 %) особи дали негативну відповідь, 27 (9 %) – позитивну. Насильство з боку матері зазнали 13 осіб (50 %), батька – 14 (50,5 %). Психологічному насильству піддалися 16 осіб (50,7 %), фізичному – 12 (49,3 %). Сексуальному насильству з боку батьків неповнолітні не піддавались.

Три останні запитання взаємопов'язані один із одним і були поставлені з метою встановлення рівня правової освіти неповнолітніх осіб. На питання: «Чи знаєте Ви які існують міжнародні організації із захисту прав людини та громадянина» та «Чи знаєте Ви які існують міжнародні нормативно-правові документи із захисту прав дитини?» 198 дітей (68,3%) надали позитивну відповідь, 92 респондента (31,7%) – негативну. На питання: «Чи вважаєте Ви задовільним свій рівень правової освіти?» 173 особи (59,7 %) надали позитивну відповідь, 117 (40,3 %) – негативну. Таким чином, нами було з'ясовано, що більшість опитаних мають певні юридичні знання та можуть ними користуватись.

Наукове видання

С _____ С _____ ВІТВИЦЬКИЙ
Є _____ С _____ НАЗИМКО
Т _____ І _____ ТІТОЧКА

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ: МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

МОНОГРАФІЯ

*Підготовлено до друку ВД «Дакор»
Друкується в авторській редакції*

Підписано до друку _02.2021. Гарнітура BookmanC. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 6,35. Обкл.-вид. арк. 5,39. Наклад __ прим.

ТОВ «ВД «Дакор»

Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012

☎ (044) 461-85-06; ✉ vd_dakor@ukr.net 🌐 www.dakor.kiev.ua

📍 04655, м. Київ, просп. Степана Бандери, 20А